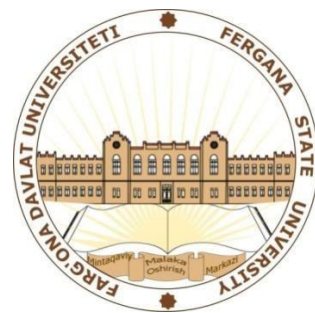

Бош илмий-методик
марказ

**FARG‘ONA DAVLAT UNIVERSITETI
HUZURIDAGI PEDAGOG
KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH
VA ULARNING MALAKASINI
OSHIRISH MINTAQAVIY MARKAZI**

**“O‘ZBEKISTONDA TARIXIY-DEMOGRAFIK
JARAYONLAR”**

**MODULI BO‘YICHA
O‘QUV –USLUBIY MAJMUUA**

**S.V. Yo‘ldoshev tarix fanlari
bo‘yichafalsafa doktori (PhD)**

2022

Mazkur o‘quv-uslubiy majmua Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining 2020 yil dekabrda 648-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv reja va dastur asosida tayyorlandi va FarDU Ilmiy kengashining 2021 yil «30» dekabrda 5-sonli qarori bilan tasdiqlangan.

**Tuzuvchilar: S.V. Yo‘ldoshev – FarDU tarix fanlari bo‘yicha falsafa
doktori (PhD)**

Taqrizchilar: M. H. Isomiddinov – FarDU tarix fanlari doktori, professor

B.Usmonov – FarDU, tarix fanlari doktorii, DSc

МУНДАРИЖА

I.	ISHCHI DASTUR	4
II.	MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA’LIM METODLARI	19
III.	NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	37
IV.	AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI	90
V.	GLOSSARIY	117
VI.	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	135

I. ISHCHI O‘QUV DASTURI

KIRISH

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-son, 2019 yil 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmonlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

II. Modulning maqsadi va vazifalari

“O‘zbekistonda tarixiy-demografik jarayonlar” modulining maqsadi, pedagog kadrlarning o‘quv-tarbiyaviy jarayonlarni yuksak ilmiy-metodik darajada ta’minlashlari uchun zarur bo‘ladigan kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini muntazam yangilash, malaka talablari, o‘quv reja va dasturlari asosida ularning kasbiy kompetentligi va pedagogik mahoratini doimiy rivojlanishini ta’minlashdan iborat.

“O‘zbekistonda tarixiy-demografik jarayonlar” modulining vazifalari:

- “O‘zbekiston tarixi” yo‘nalishida pedagog kadrlarning kasbiy bilim, ko‘nikma, malakalarini uzluksiz yangilash va rivojlantirish mexanizmlarini

yaratish;

- zamonaviy talablarga mos holda oliy ta'limning sifatini ta'minlash uchun zarur bo'lgan pedagoglarning kasbiy kompetentlik darajasini oshirish;
- pedagog kadrlar tomonidan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va xorijiy tillarni samarali o'zlashtirilishini ta'minlash;
- maxsus fanlar sohasidagi o'qitishning innovatsion texnologiyalari va ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish;
- "O'zbekiston tarixi" yo'nalishida qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlarining fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyasini ta'minlash.

Kurs yakunida tinglovchilarning bilim, ko'nikma va malakalari hamda kompetentligiga qo'yiladigan talablar:

"O'zbekistonda tarixiy-demografik jarayonlar"fani bo'yicha tinglovchilar quyidagi yangi bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetensiyalarga ega bo'lishlari talab etiladi:

Tinglovchi:

- fanning predmeti, nazariy-metodologik asoslari, manbalari, tarix va tarixiy xotiraning milliy o'zlikni anglashdagi ahamiyati;
- "O'zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro'yxatga olishni o'tkazish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni respublika aholisi va uning farovonligi to'g'risidagi ishonchli ma'lumot, uzoq muddatli prognozlar va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadli dasturlarini;
- barqaror rivojlanish Milliy maqsadlari indikatorlarini shakllantirish, mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanish jarayonlarini;
- Tarixiy demografiya – demografik jarayonlarning mamlakatlar va xalqlar tarixidagi dinamikasi va holatini, demografiya fanini rivojlanishi tarixini o'rganadigan fanlararo yo'nalishni;
- O'zbekistonda mustaqillik yillarida demografik jarayonlardagi

o'zgarishlar: aholi o'sishi va joylashishi, aholi yosh tarkibiga ta'sirini;

- Respublikada urbanizatsiyaning rivojlanish xususiyatlarini;

- Globallashuv davrida O'zbekiston jahon migratsiya jarayonlarining ajralmas qismi sifatida. Mehnat migratsiyasi. Ko'pmillatli O'zbekiston va demografik jarayonlar, davlat milliy siyosatining o'rni, uning asosiy tamoyillari. Mustaqillik yillari demografik jarayonlardagi o'zgarishlarning aholi yosh tarkibiga ta'sirini;

– Respublikani yanada rivojlantirishning strategik yo'nalishlarini **bilishi kerak.**

Tinglovchi:

– Ijtimoiy fanlarni o'qitish bo'yicha yangi texnologiyalarni amaliyotda qo'llash;

– **“O'zbekistonda tarixiy-demografik jarayonlar” fani** bo'yicha ma'ruza, amaliy mashg'ulot va nazorat ishlarini tashkil etish;

– pedagogik jarayonda muloqot uslublarini to'g'ri qo'llay olish **ko'nikmalariga ega bo'lishi lozim.**

– **Tinglovchi:**

– **“O'zbekistonda tarixiy-demografik jarayonlar”**fannining zamonaviy yo'nalishlarini ishlab chiqish va ommalashtirish;

– Ijtimoiy fanlarni turli sohalarga tatbiq qilish va dasturlar paketi yordamida yechishning zamonaviy usullarini qo'llash **malakalariga ega bo'lishi lozim.**

Tinglovchi:

– ijtimoiy fanlarning dasturlar paketini o'quv jarayoniga tatbiq etish;

– ijtimoiy fanlarni dasturlar paketi yordamida yechishning zamonaviy masalalarini tahlil qila olish;

– O'zbekiston tarixiga oid masalalarni yechishda zamonaviy texnologiyalar va usullardan foydalana olish;

– ijtimoiy fanlar sohasida kasbiy faoliyat yuritish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarga ega bo'lish;

- ilg‘or axborot-texnologiyalarida ishlash;
  - videodarslarni tayyorlash;
  - egallangan tajribani tanqidiy ko‘rib chiqish qobiliyati, zarur bo‘lganda o‘z kasbiy faoliyatining turi va xarakterini o‘zgartira olish;
  - ijtimoiy fanlarda tizimli tahlil usulidan foydalanish yo‘llarini ishlab chiqish;
- Mustaqil O‘zbekistondagi islohotlarning nazariy konseptual asoslari, innovatsiyalarni ta’lim tizimiga tadbiq etilishi, yangicha qarash va yondashuvlarga oid zamonaviy manbalardan foydalana, tarixiy-demografik jarayonlarni tahlil qila olish olish **kompetensiyalariga ega bo‘lishi lozim.**

Modul bo'yicha soatlar taqsimoti:

		Tinglovchining o'quv yuklamasi, soat					
		Hammasi	Auditoriya o'quv yuklamasi				Mustaqil ta'lim
			Jami	Jumladan			
		Nazariy		Amaliy mashg'ulot	Ko'chma mashg'ulot		
1.	“O‘zbekistonda tarixiy-demografik jarayonlar” fanining predmeti, maqsad va vazifalari. Fanning manbashunosligi va tarixshunosligi	2	2	2			
2.	“O‘zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro‘yxatga olishni o‘tkazish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Uzoq muddatli prognozlar va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadli dasturlari.	2	2	2			
3.	Ish o‘rinlarini tashkil etish va aholi bandligini ta’minlash dasturlarini ishlab chiqish, barqaror rivojlanish Milliy maqsadlari indikatorlarini shakllantirish omillari.	2	2	2			
4.	Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanish jarayonlarini o‘rganish, ilmiy tadqiqotlar olib borish uchun muhim poydevor sifatida.	2	2	2			
5.	Tarixiy demografiya – demografik jarayonlarning mamlakatlar va xalqlar tarixidagi dinamikasi va holatini, demografiya fanini rivojlanishi tarixini o‘rganadigan fanlararo yo‘nalish.	2	2		2		
6.	O‘zbekistonda mustaqillik yillarida demografik jarayonlardagi o‘zgarishlar: aholi o‘sishi va joylashishi, aholi yosh tarkibiga ta’siri. Respublikada urbanizatsiyaning rivojlanish xususiyatlari.	2	2		2		
7.	Globalashuv davrida O‘zbekiston jahon migratsiya jarayonlarining ajralmas qismi sifatida. Mehnat migratsiyasi.	2	2		2		
8.	“Ko‘pmillatli O‘zbekiston va demografik jarayonlar, davlat milliy siyosatining o‘mi, uning asosiy tamoyillari.	2	2		2		
9.	Mustaqillik yillari demografik jarayonlardagi o‘zgarishlarning aholi yosh tarkibiga ta’siri.	2	2		2		
	Jami:	18	18	8	10		

NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: “O‘zbekistondatarixiy-demografik jarayonlar” fanining predmeti, maqsad va vazifalari. Fanning manbashunosligi va tarixshunosligi (2 soat)

Reja:

1. Fanining predmeti, maqsad va vazifalari.
2. Fanning manbashunosligi va tarixshunosligi

Darsda “**O‘zbekistondatarixiy-demografik jarayonlar**” fanining nazariy-konseptual asosi O‘zbekiston Respublikasining Prezidentining asarlari ekanligi ko‘plab manbalar va misollar asosida tushuntiriladi. Nazariy konseptual asosning natijalari tushuntiriladi.

2-mavzu: “O‘zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro‘yxatga olishni o‘tkazish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.

Uzoq muddatli prognozlar va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadli dasturlari. (2 soat)

Reja:

1. O‘zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro‘yxatga olishni o‘tkazish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.
2. Uzoq muddatli prognozlar va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadli dasturlari

“O‘zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro‘yxatga olishni o‘tkazish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni respublika aholisi va uning farovonligi to‘g‘risidagi ishonchli ma’lumot, uzoq muddatli prognozlar va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadli dasturlarini o‘rganish.

3-mavzu: Ish o‘rinlarini tashkil etish va aholi bandligini ta’minlash dasturlarini ishlab chiqish, barqaror rivojlanish Milliy maqsadlari indikatorlarini shakllantirish omillari. (2 soat)

Reja:

1. Ish o‘rinlarini tashkil etish va aholi bandligini ta’minlash dasturlarini ishlab chiqish va barqaror rivojlantirish

2. Milliy maqsadlari indikatorlarini shakllantirish.

3. Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanish jarayonlarini o‘rganish, ilmiy tadqiqotlar olib borish uchun muhim poydevor sifatida.

Ish o‘rinlarini tashkil etish va aholi bandligini ta’minlash dasturlarini ishlab chiqish, barqaror rivojlanish Milliy maqsadlari indikatorlarini shakllantirish, mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanish jarayonlarini o‘rganish, ilmiy tadqiqotlar olib borish uchun muhim poydevor sifatida.

4-mavzu: Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanish jarayonlarini o‘rganish, ilmiy tadqiqotlar olib borish uchun muhim poydevor sifatida. (2 soat)

Reja:

1. Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanish jarayonlarining omillari

2. Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanishning ilmiy uslublari hamda yo‘llari.

Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanish jarayonlarini o‘rganish, ilmiy tadqiqotlar olib borish ob’ekti sifatida o‘rganish.

AMALIY MASHG‘ULOTLAR

1-mavzu: Tarixiy demografiya – demografik jarayonlarning mamlakatlar va xalqlar tarixidagi dinamikasi va holatini, demografiya fanini rivojlanishi tarixini o‘rganadigan fanlararo yo‘nalish. (2 soat)

Reja:

1. Tarixiy demografiya – demografik jarayonlarning mamlakatlar va xalqlar tarixidagi dinamikasi va holatini.

2. Demografiya fanini rivojlanishi tarixini o‘rganadigan fanlararo

yoʻnalishlar.

Tarixiy demografiya – demografik jarayonlarning mamlakatlar va xalqlar tarixidagi dinamikasi va holatini, demografiya fanini rivojlanishi tarixini oʻrganadigan fanlararo yoʻnalishlar toʻgʻrisida ilmiy – amaliy maʼlumotlar.

2-mavzu: Oʻzbekistonda mustaqillik yillarida demografik jarayonlardagi oʻzgarishlar: aholi oʻsishi va joylashishi, aholi yosh tarkibiga taʼsiri. Respublikada urbanizatsiyaning rivojlanish xususiyatlari. (2 soat)

Reja:

1. Mustaqillik yillarida demografik jarayonlardagi oʻzgarishlar
2. Aholi oʻsishi va joylashishi, aholi yosh tarkibiga taʼsiri.
3. Respublikada urbanizatsiyaning rivojlanish xususiyatlari.

Oʻzbekistonda mustaqillik yillarida demografik jarayonlardagi oʻzgarishlar: aholi oʻsishi va joylashishi, aholi yosh tarkibiga taʼsiri. Respublikada urbanizatsiyaning rivojlanish xususiyatlari.

3-mavzu: Globallashuv davrida Oʻzbekiston jahon migratsiya jarayonlarining ajralmas qismi sifatida. Mehnat migratsiyasi.2 soat)

Reja:

1. Globallashuv davrida Oʻzbekiston jahon migratsiya jarayonlarining ajralmas qismi sifatida.
2. Mehnat migratsiyasi.

Globallashuv davrida Oʻzbekiston jahon migratsiya jarayonlarining ajralmas qismi sifatida. Mehnat migratsiyasi siyosatining oʻziga xos xususiyati.

4-mavzu: Koʻpmillatli Oʻzbekiston va demografik jarayonlar, davlat milliy siyosatining oʻrni, uning asosiy tamoyillari. (2 soat)

Reja:

1. Oʻzbekiston va demografik jarayonlar.
2. Davlat milliy siyosatining oʻrni, uning asosiy tamoyillari.

Ko‘pmillatli O‘zbekiston va demografik jarayonlar, davlat milliy siyosatining o‘rni, uning asosiy tamoyillari. Millatlararo totuvlik va tolerantlik.

5-mavzu: Mustaqillik yillari demografik jarayonlardagi o‘zgarishlarning aholi yosh tarkibiga ta’siri. (2 soat)

Reja:

1. Mustaqillik yillari demografik jarayonlardagi o‘zgarishlarning aholi yosh tarkibiga ta’siri.

2. O‘zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi.

3. O‘zbekiston mustaqilligi huquqiy asoslarining yaratilishi.

Mustaqillik yillari demografik jarayonlardagi o‘zgarishlarning aholi yosh tarkibiga ta’siri. O‘zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi. O‘zbekiston mustaqilligi huquqiy asoslarining yaratilishi.

ADABIYOTLARRO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.

2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.

3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.

4. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.

5. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

6. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018.
7. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PF-4732-sonli Farmoni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli Qarori.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2018 yil 21 sentabrdagi PF-5544-sonli Farmoni.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 maydagi “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyundagi “2019-2023 yillarda Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetida talab yuqori bo‘lgan malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini rivojlantiri chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4358-sonli Qarori.
14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.
16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 24

maydagidagi“Qadimiyyozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2995-sonli Qarori.

17.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 dekabrda “Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4068-sonli Qarori.

III. Maxsus adabiyotlar

1. Allison S. (Ed.). History of Europe: Series B: Middle ages. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 1243 p.
2. Allison S. (Ed.). History of Europe: Series C: New Era. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 1243 p.
3. Avery P. The Cambridge History of Iran. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 871 p.
4. Bayly S. The Cambridge History of India. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 1093 p.
5. Bose S. The New Cambridge History of Asia. – Cambridge: Cambridge University Press, 2 part. 2020. – 2062 p.
6. Brundage A. Going to the Sources: A Guide to Historical Research and Writing. – Oxford: John Wiley & Sons, 2017.
7. Bunch B., Hellemans A. The history of science and technology. – Boston – New York, 2004.
8. Burton A. (Ed.). History of the world from ancient to modern times: Europe.– Cambridge: Harvard University Press, 2019. – 1487 p.
9. Burton A. (Ed.). History of the world from ancient to modern times: North and South America.– Cambridge: Harvard University Press, 2019. – 1084 p.
- 10.Collins R. The Arab Conquest of Spain, 710–797. – Oxford: Blackwell Publishing, 2018.
- 11.David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
13. English for academics. Cambridge University Press and British Council Russia, 2014. Book 1,2.

12. Grant E.A. *A Source Book in Medieval Science*. – Cambridge: Harvard University Press, 2016. – 587 p. (Reprint).
13. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
14. Haskins C. H. *Studies in the History of Mediaeval Science*. – New York: Frederick Ungar Publishing, 2019. (Reprint).
15. Haskins C. H. *The Renaissance of the Twelfth Century*. – Cambridge: Harvard University Press, 2018. (Reprint).
16. Huntington S.P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. – New York: Simon and Schuster, 2017. – 358 p.
17. Mahmudov O. The beginning of the European renaissance // *International Journal of Research and Development*. 2020. – Vol. 5 (7). Pp. 104-108. DOI: <https://doi.org/10.36713/epra4787>
18. Makhmudov O.V. *The Toledo School – early center of investigation of the works Central Asian scholars in the Europe*. – Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2017. – p. 193.
14. Natalie Denmeade. *Gamification with Moodle*. Packt Publishing - ebooks Account 2015. - 134 pp.
19. Roberts J.M., Westad O.A. *The History of the World*. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 1260 p.
20. Sarton G. *Introduction to the History of Science*. – Vol. 1. From Homer to Omar Khayyam. – Oxford: John Wiley & Sons, 2019. (Reprint).
21. Sarton G. *Introduction to the History of Science*. – Vol. 2. From Rabbi ben Ezra to Roger Bacon, Parts I-II. – Baltimore: Carnegie Institution of Washington, 2020. (Reprint).
22. Starr F. *Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane*. – Princeton: Princeton University Press, 2015.
23. Watt W. M. *The influence of Islam on medieval Europe*. (Islamic Surveys 9). – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020. (Reprint).

15. William Rice. Moodle E-Learning Course Development - Third Edition. Packt Publishing - ebooks Account; 3 editions 2015. - 350 pp.
24. Айдын Ариф оглы А. Хроники мусульманских государств I – VII веков хиджры. – Москва: Умма, 2018. – 448 с.
25. Алимova Д.А. История как история, история как наука. Т. I. История и историческое сознание. – Т.: Узбекистон, 2008.
26. Белогуров А.Ю. Модернизация процесса подготовки педагога в контексте инновационного развития общества: Монография. — М.: МАКС Пресс, 2016. — 116 с. ISBN 978-5-317-05412-0.
27. Большаков О. Г. История Халифата. – Т. 4. Апогей и падение арабского Халифата. – Москва: Восточная литература, 2018. – 368 с.
28. Габриэльян С. И. История стран Азии и Африки в новое время. – Ташкент, 2012.
29. Гулобод Кудратуллоҳ қизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормухаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.
30. Европа мамлакалари ва АҚШ 1640–1918 йилларда. /А.Холлиев таҳрири остида.–Тошкент: Университет, 2010.
31. Ибраймов А.Е. Масофавий ўқитишнинг дидактик тизими. методик қўлланма/ тузувчи. А.Е.Ибраймов. – Тошкент: “Lesson press”, 2020. 112 бет.
32. История новейшего времени стран Европы и Америки в 1945 – 2000 гг. / под ред. Е.Языкова. – Москва: Наука, 2015.
33. История новейшего времени стран Европы и Америки в 1945 – 2000 гг. II часть / под ред. Н.А.Родригес. – Москва: Наука, 2014.
34. История средних веков. / под ред. С.П.Карпова. – 1-2 ч. – Москва: МГУ, 2018.
35. Ишмухамедов Р.Ж., М.Мирсолиева. Ўқув жараёнида инновацион таълим технологиялари. – Т.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 б.
36. Лученкова Е., Мядель А. История науки и техники. – М.: Litres, 2017. – 431 с.

16. Матёкубов Х.Х. Хоразм воҳаси бронза асри ва илк темир даври тарихи. – Тошкент. 2017.
- 37.Моммзен Т. История Рима. – М.: Litres, 2020. – 591 с.
- 38.Муслимов Н.Ава бошқалар. Инновацион таълим технологиялари. Ўқув-методик кўлланма. – Т.: “Sano-standart”, 2015. – 208 б.
- 39.Немировский А., Никишин В., Ладынин И., Новиков С. История древнего мира. Восток, Греция, Рим. – М.: Litres, 2020. – 786 с.
- 40.Проблемы истории и междисциплинарного синтеза. – М.: Litres, 2019. – 561 с.
- 41.Ртвеладзе Э.В. История государственности Узбекистана. – Тошкент: Узбекистан, 2009.
- 42.Русина Ю.А. Методология источниковедения. – Екатеринбург, 2015.
- 43.Усмонов Б.Ш., Ҳабибуллаев Р.А. Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модуль тизимида ташкил қилиш.–Т.: “ТКТИ” нашриёти, 2019.
- 44.Ханников А. Техника: от древности до наших дней. – М.: Litres, 2020. – 384 с.
- 45.Холиқулова Х. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда имконияти чекланган шахсларни ҳимоя қилиш сиёсати. – Тошкент. Mumtoz soʻz, 2017.
- 46.Шейпак А. История науки и техники. – М.: Litres, 2020. – 513 с.

IV. Internet saytlar

- 47.О‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi: www.edu.uz.
48. Bosh ilmiy-metodik markaz: www.bimm.uz
- 49.[www. Ziyonet. uz](http://www.Ziyonet.uz)
- 50.О‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti: www.gov.uz
- 51.О‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining rasmiy sayti: <http://www.edu.uz/modules/wfchannel>
52. “Халқсўзи” газетаси – [wwwinfo XS. Uz](http://wwwinfo.XS.Uz).
53. “Туркистон” газетаси – [wwwturkistonsarkor. uz](http://wwwturkistonsarkor.uz).
54. “Маърифат” журнали – [wwwma'rifat – inform](http://wwwma'rifat-inform).

55. “Жамият ва бошқарув” журналі – www.rzultacademyfree.net.

56. “Мозийдан садо” журналі – www.moziydostlink.net.

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA’LIM METODLARI

Yuqoridagi mavzularga tayyorgarlik ko‘rishda tavsiya qilingan interfaol metodlarni ilova sifatida kiritdik.

1. Ta’lim vositalarining klassifikatsiyasi.

Ijtimoiy voqelik ta’limni boshqarish muammolarini ko‘rib chiqish va hal qilishni mustaqil yo‘nalish sifatida ajratib olish, ta’lim-tarbiya jarayonini boshqarishning asoslangan usul, vositalarini ishlab chiqish va joriy qilish zaruratini belgilab berdi. Uning o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish o‘rtasidagi tashkiliy-boshqaruv, axborot aloqalari, ijtimoiy jihatdan ahamiyatga molik shaxsni shakllantirishdagi yaxlit jarayonning tarkibiy qismlari sifatini oshirdi.

Bugungi kunda erkin va mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy-siyosiy hayotda ongli ravishda faol ishtirok etishga qodir yosh avlodni shakllantirish «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» ning asosiy ustuvor yo‘nalishidir. Bu esa mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotiga demokratik asoslarini joriy etishni, fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat qurishni tezlashtirish imkonini beradi. Dastur ta’lim muassasalari mustaqilligini kengaytirish orqali ta’lim boshqaruvini demokratlashtirishni o‘z ichiga oladi.

Insoniyatning rivojlanish davrlari almashganda pedagogik texnologiyalar butunlay yo‘q bo‘lib ketmaydi, balki pedagogik texnologiyalar keyingi davrlarga assotsiatsiya orqali fikran bog‘lanadi, yangi sifatlar, xususiyatlarga ega bo‘lib, kuchayadi va boyiydi. Ushbu jarayon borgan sari tezlashib boradi.

Kishilik tarixida 1-bosqich uzoq muddat davom etgan. Unda o‘qituvchi o‘z kuchiga, o‘z bilim va mahoratiga asoslanib ish bajargan. Keyinchalik dunyoviy va diniy mazmundagi qo‘lyozma kitoblar yaratildi, lekin o‘quvchi ularning mazmunini o‘qituvchi faoliyati vositasida o‘zlashtiradi.

2-bosqich darsliklar yaratish va ulardan foydalanish texnologiyasi mukammal rivojlanmagan, lekin o‘qitishning 1,2,3-bosqichlariga xos ta’lim vositalari maktablarga jadal kirib bormoqda.

O‘quv adabiyotlarini joriy etish qarama-qarshiliklar ko‘rashi natijasida sodir

bo'lgan. Keyingi davrlarda ham ta'lim sohasidagi jiddiy o'zgarishlar oson kechmagan. Bugungi kunda ham 1-bosqich texnologiyasi ruhida shakllangan ayrim pedagoglarda keyingi davrlarda vujudga kelgan o'quv vositalarini o'zlashtirib olishga, ta'lim-tarbiya jarayonini shu asosda tashkil etishga intilish sust darajada. 1-bosqich o'quv vositalari o'qituvchidan ko'p mehnat talab etadi va o'quvchining bilim, tayyorgarlik darajasi yuqori bo'lmaydi. Bu pedagogik bosqichlarning har birida ta'lim metodlari takomillashtirila borganligi tufayli o'qituvchi mehnatining samarasi ortib, zamonaviy texnologiyani qo'llaydiganlar safi kengaya borgan.

Ta'lim vositalari oltita turga bo'linadi:

- 1. Matnli vositalar.**
- 2. Tasvirli vositalar.**
- 3. Audio vizual vositalar.**
- 4. Yordamchi (jixoz) vositalar.**
- 5. Modelli vositalar.**
- 6. Real vositalar.**

•**Matnli vositalar** - O'qituvchi va o'quvchilar uchun: o'quv predmetini o'qitish metodikasi bo'yicha qo'llanmalar, shaxsiy metodika, o'qituvchilar tomonidan tayyorlangan metodik ishlanmalar, mantiqiy strukturalar, fan darsliklari, mavzu yuzasidan kelib chiqqan holda tarixiy badiiy adabiyotlar, fan bo'yicha ma'ruzalar matni.

•**Tasvirli vositalar** - o'quv materialini ko'rgazmali namoyish etishga, uni tizimli etkazib berishga yordam beradi; talabalarga o'quv materialini tushunishlariga va yaxshi eslab qolishlariga imkon beradi (videoproyektor, Vidiofilmlar, rasmlar, haykallar, portret).

•**Audio vizual vositalar** - Matnga ovoz berish, Lingafon vositalari, radio eshittirishlaridan foydalanish, stenogramma matreallari, turli xildagi disklar va hakoza.

•**Yordamchi (jixoz) vositalar**- Grafoproyektor, Doska-bloknot, Doska-stend, Flipchart, va boshqalar).

- Modelli vositalar**- grafiklar, chizmalar, sxema, xaritalar

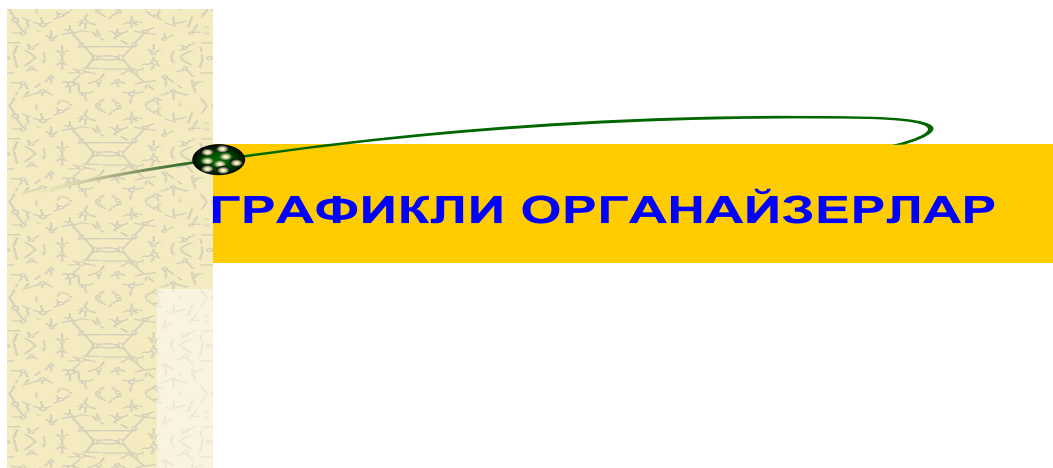
- Real vositalar**- tarix darslarida muzey eksponatlari, maket va mulyajlar, arxeologik matreallar, tarixiy obektlar.

2-ilova

2. Ta'lim vositalarini tanlashni aniqlovchi omillar, grafik organayzerlar.

Ta'lim vositalarini tanlashni aniqlovchi omillar: maqsadni belgilash; o'quv axborot mazmuni; ta'lim vositalari; yetakchi bilim manbai; o'quv materialining yangiligi va murakkabligi.

Grafikli organayzerlar texnikasi

Графикли органайзерлар (ташкил этувчи) – фикрий жараёнларни кўргазмали тақдим этиш воситаси.

Маълумотларни таркиблаштириш ва таркибий бўлиб чиқиш, ўрганилаётган тушунчалар (воқеа ва ҳодисалар, мавзулар) ўртасидаги алоқа ва ўзаро боғлиқликни ўрнатиш усул ва воситалари: **Кластер, Тоифалаш жадвали, Инсерт, Б/БХ/Б жадвали**

Маълумотларни таҳлил қилиш, солиштириш ва таққослаш усул ва воситалари: **Т-жадвали, Венн диаграммаси**

Муаммони аниқлаш, уни ҳал этиш, таҳлил қилиш ва режалаштириш усуллари ва воситалари: **«Нима учун?», «Балиқ скелети», «Поғона», «Қандай?» иерархик диаграммаси ва ҳ.к.**

3-илова

Кластер

КЛАСТЕР

(Кластер-тутам, боғлам)- ахборот харитасини тузиш йўли- барча тузилманинг моҳиятини марказлаштириш ва аниқлаш учун қандайдир бирор асосий омил атрофида ғояларни йиғиш.

Билимларни фаоллаштиришни тезлаштиради, фикрлаш жараёнига мавзу бўйича янги ўзаро боғланишли тасаввурларни эркин ва очик жалб қилишга ёрдам беради.

Кластерни тузиш қоидаси билан танишадилар. Ёзув тахтаси ёки катта қоғоз варагининг ўртасига асосий сўз ёки 1-2 сўздан иборат бўлган мавзу номи ёзилади

Бирикма бўйича асосий сўз билан унинг ёнида мавзу билан боғлиқ сўз ва таклифлар кичик доирачалар “йўлдошлар” ёзиб қўшилади. Уларни “асосий” сўз билан чизиклар ёрдамида бирлаштирилади. Бу “йўлдошларда” “кичик йўлдошлар” бўлиши мумкин. Ёзув ажратилган вақт давомида ёки ғоялар тугагунича давом этиши мумкин.

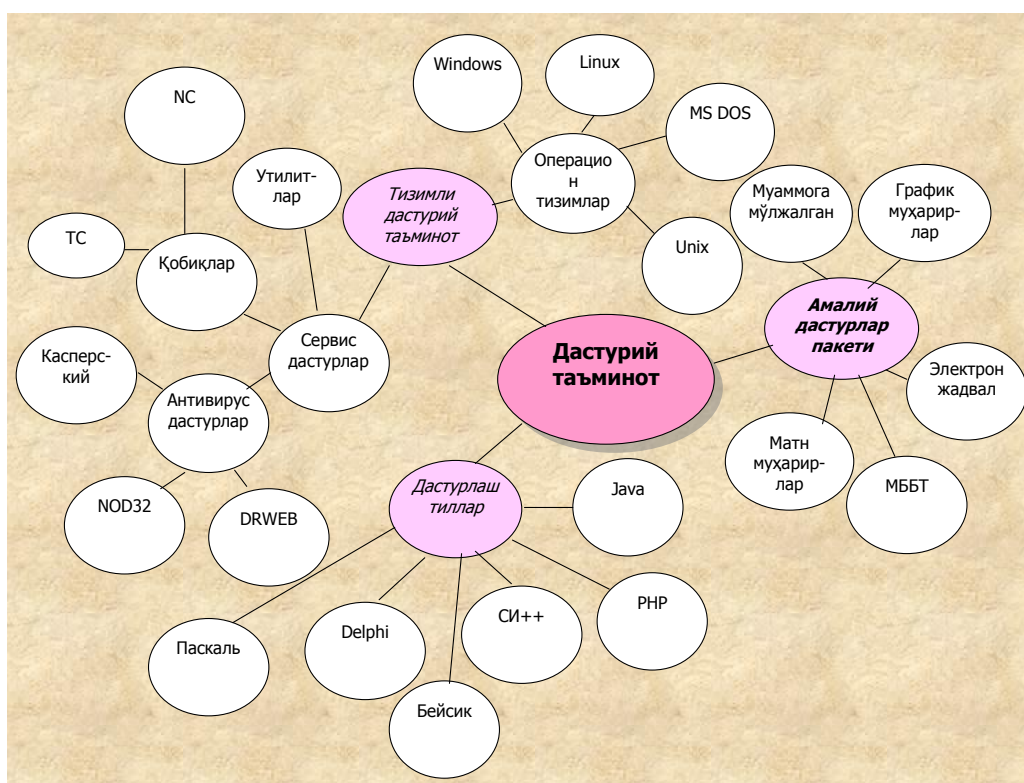
Муҳокама учун кластерлар билан алмашинадилар.

5

Кластерни тузиш қондаси

1. Ақлингизга нима келса, барчасини ёзинг. Ғоялари сифатини муҳокама қилманг фақат уларни ёзинг.
2. Хатни тўхтатадиган имло хатоларига ва бошқа омилларга эътибор берманг.
3. Ажратилган вақт тугагунча ёзишни тўхтатманг. Агарда ақлингизда ғоялар келиши бирдан тўхтаса, у ҳолда қачонки янги ғоялар келмагунча қоғозга расм чизиб тулинг.

7

ТОИФАЛАШ ЖАДВАЛИ

ТОИФАЛАШ ЖАДВАЛИ

Тоифа-хусусият ва муносабатларни муҳимлигини намоён қилувчи (умумий) аломат.

Ажратилган аломатлар асосида олинган маълумотларни бирлаштиришни таъминлайди.

Тизимли фикрлаш, маълумотларни тузилмага келтириш, тизимлаштириш кўникмаларини ривожлантиради.

Тоифали шархлашни тузиш қондаси билан танишадилар. Ақлий ҳужум / кластер тузиш/ янги ўқув материали билан танишишдан сўнг, кичик гуруҳларда, олинган маълумот лавҳаларини бирлаштириш имконини берадиган тоифаларни излайдилар.

Тоифаларни жадвал кўринишида расмийлаштирадилар. Ҳолатларни / маълумотларни тоифага мос равишда бўладилар. Иш жараёнида тоифаларнинг айрим номлари ўзгариши мумкин. Янгилари пайдо бўлиши мумкин.

Иш натижаларининг тақдими

5-илова

Тоифалаш шарҳини тузиш қондаси

1. Тоифалар бўйича маълумотларни тақсимлашнинг ягона усули мавжуд эмас.
2. Битта мини - гуруҳда тоифаларга ажратиш бошқа гуруҳда ажратилган тоифалардан фарқ қилиши мумкин.
3. Таълим олувчиларга олдиндан тайёрлаб қўйилган тоифаларни бериш мумкин эмас бу уларнинг мустақил танлови бўла қолсин.

ТОИФАЛАШ ЖАДВАЛИ

Дастурий таъминот		
Тизимли дастурий таъминот	Амалий дастурлар пакетлари	Дастурлаш тиллари
1. Операцион тизимлар: ■ MS DOS ■ Linux ■ Windows ■ Unix 2. Сервис дастурлар: ■ Антивирус дастурлари ■ Утилитлар ■ Оболочки ■ Архиваторлар ва ҳ.к..	1. МББТ 2. Матн муҳарирлар 3. Электрон жадваллар 4. График муҳарирлар 5. Таржимачилар 6. Муаммога мўжалланган ва ҳ.к..	1. Паскаль 2. Delphi 3. СИ++ 4. Бейсик 5. Java 6. PHP ва ҳ.к.

10

6-илова

ИНСЕРТ ЖАДВАЛИ

График ташкил этувчининг тури, аҳамияти ва хусусиятлари

Ўқув фаолиятини ташкиллаштиришнинг жараёни тузилмаси

“ИНСЕРТ” жадвали
 Мустақил ўқиш вақтида олган маълумотларни, эшитган маърузаларни тизимлаштиришни таъминлайди; олинган маълумотни тасдиқлаш, аниқлаш, четга чиқиш, кузатиш. Аввал ўзлаштирган маълумотларни боғлаш қобилиятини шакллантиришга ёрдам беради

Инсерт жадвалини тўлдириш қоидаси билан танишадилар. Алоҳида ўзлари тўлдирадилар

Ўқиш жараёнида олинган маълумотларни алоҳида ўзлари тизимлаштирадилар - жадвал устунларига “киритадилар” матнда белгиланган қуйидаги белгиларга мувофиқ:
 “V” - мен билган маълумотларга мос;
 “-” - мен билган маълумотларга зид;
 “+” - мен учун янги маълумот;
 “?” - мен учун тушунарсиз ёки маълумотни аниқлаш, тўлдириш талаб этилади

Инсерт

- V - биламан
- (-) - тўғри келмади
- (+) - янги ахборот
- (?) - тушунмадим

V	+	-	?

7-илова

Б/БХ/Б ЖАДВАЛИ

Б/БХ/Б ЖАДВАЛИ-
 Биламан/ Билишни
 хоҳлайман/ Билиб олдим.
 Мавзу, матн, бўлим
 бўйича изланувчиликни
 олиб бориш имконини
 беради.
 Тизимли фикрлаш,
 тузилмага келтириш,
 таҳлил қилиш
 кўникмаларини
 ривожлантиради.

Жадвални тузиш қоидаси билан
 танишадилар. Алоҳида /кичик
 гуруҳларда жадвални
 расмийлаштирадилар.

“Мавзу бўйича нималарни биласиз” ва
 “Нимани билишни хоҳлайсиз” деган
 саволларга жавоб берадилар (олдиндаги
 иш учун йўналтирувчи асос яратилади).
 Жадвалнинг 1 ва 2 бўлимларини
 тўлдирадилар.

Маърузани тинглайдилар, мустақил
 ўқийдилар.

Мустақил/кичик гуруҳларда
 жадвалнинг 3 бўлимни
 тўлдирадилар

Б/БХ/Б ЖАДВАЛИ

Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим

16

Т – жадвал

Т – жадвал
 - бита концепция
 (маълумот)нинг жиҳати
 ўзаро солиштириш ёки
 уларни (ҳа/йўқ, ҳа/қарши)
 учун.
 Танқидий мушоҳада
 ривожлантиради

Т – жадвал қоидалари танишилади.
 Якка тартибда расмийлаштирилади

Ажратилган вақт оралиғида тартибда
 (жуфтликда) тўлдиради, унинг чап
 томонига сабаблари ёзилади, ўнг
 томонига эса чап томонда ифода
 қарама – қарши ғоялар, омиллар ва
 шу кабилар.

Жадваллар жуфтликда (гурӯҳда)
 таққосланиши тўлдирилиши

Барча ўқув гурӯҳи ягона Т – тузади.

T- ЖАДВАЛ «Тест назорати» Ютуғи Камчилиги

Ютуғи	Камчилиги
• Ватқни тежалиши • Фронтал ҳолда иш олиб бориш имкони • Мантқий фикрни ривожлантириш. • Баҳолаш қулай	• Нутқнинг ривожланмаслиги. • Мулоқотнинг йўқлиги. • Ҳамкорликда фаолиятнинг йўқлиги. • Педагогик муносабатнинг йўқлиги.

9-илова

ВЕНН ДИАГРАММАСИ

ВЕНН ДИАГРАММАСИ - 2 ва 3 жиҳатларни ҳамда умумий томонларини солиштириш ёки таққослаш ёки қарама-қарши қўйиш учун қўлланилади.
Тизимли фикрлаш, солиштириш, таққослаш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради.

Венн диаграммасини тузиш қоидаси билан танишадилар. Алоҳида кичик гуруҳларда Венн диаграммасини тузадилар ва кесишмайдиган жойларни (х) тўлдирадилар

Жуфтликларга ўзларининг бирлашадилар, таққослайдилар ва тўлдирадилар диаграммаларини

Доираларни кесишувчи жойида, икки-уч доиралар учун умумий бўлган, маълумотлар рўйхатини тузади.

«Венн» диаграммаси

- 2 объектни, тушунчани, ғояни, ҳодисани таққослаш фаолиятини ташкил этиш жараёнида ишлатилади.

10-илова

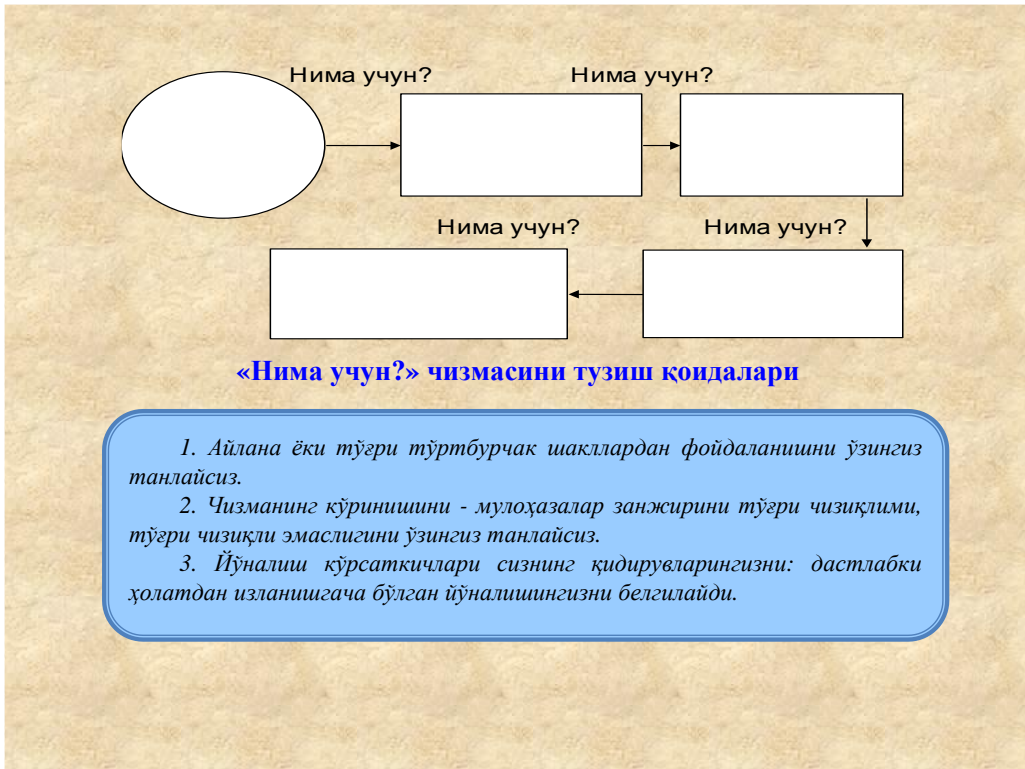
“Нима учун” схемаси

“Нима учун” схемаси- муаммонинг дастлабки сабабларини аниқлаш бўйича фикрлар занжири. Тизимли, ижодий, таҳлилий фикрлашни ривожлантиради ва фаоллаштиради.

“Нима учун” схемасини тузиш қоидаси билан танишадилар. Алоҳида/кичик гурҳларда муаммони ифодалядилар. “Нима учун” сўроғини берадилар ва чизадилар, шу саволга жавоб ёзадилар. Бу жараён муаммонинг дастлабки сабаби аниқланмағунича давом этади.

Кичик гурҳларга бирлашадилар, таққослядилар, ўзларининг чизмларини тўлдирадилар. Умумий чизмага келтирадилар.

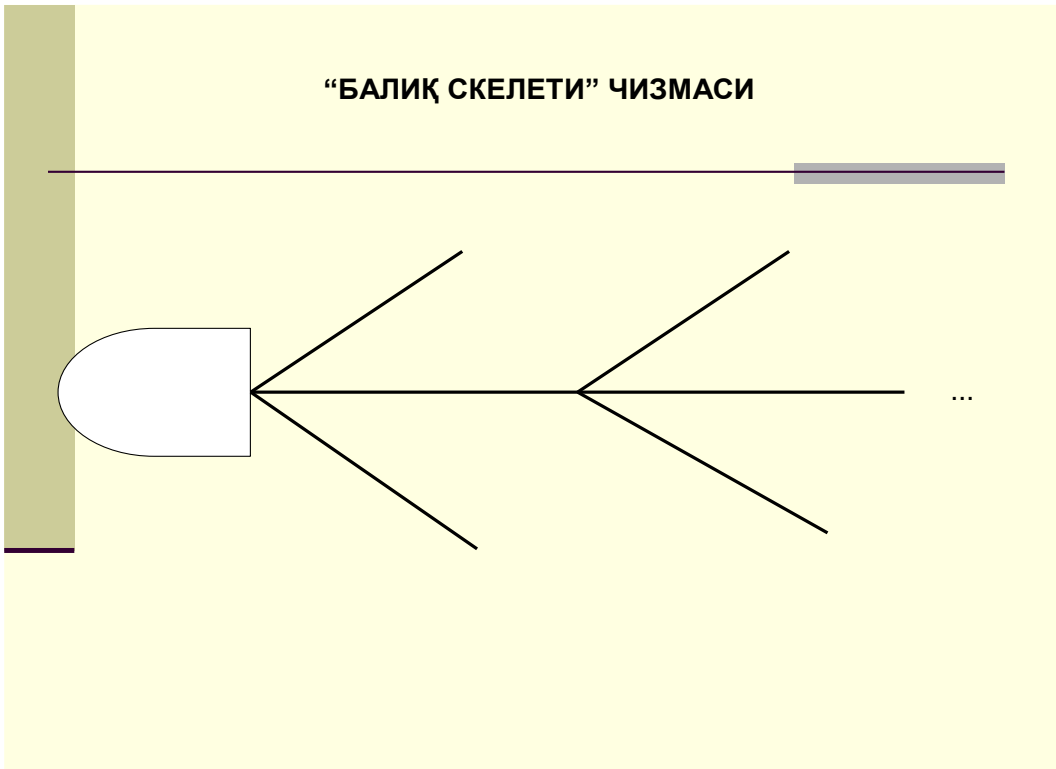
Иш натижаларининг тақдимоти

11-илова

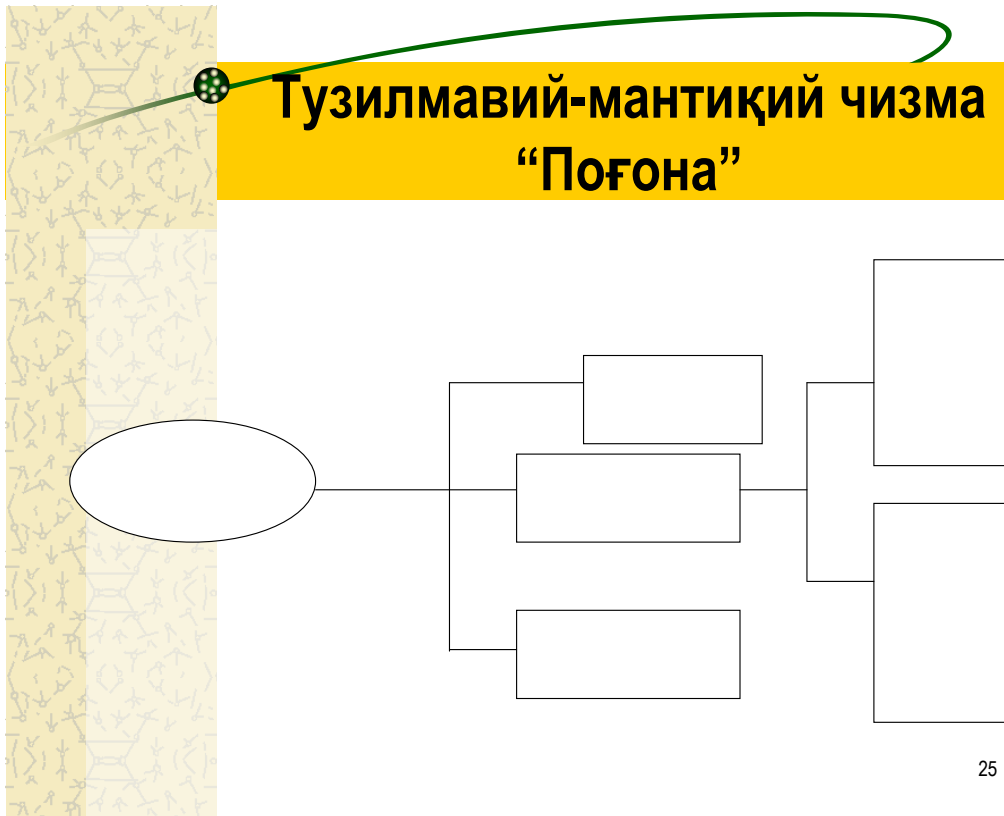

“БАЛИҚ СКЕЛЕТИ” ЧИЗМАСИ

12-илова

Тузилмавий-мантиқий чизма “Поғона”

25

Тузилмавий-мантиқий чизма “Поғона”ни қуриш қоидалари

1. «Поғона»ни тузиш жараёнида тизимли схеманинг таркибий қисми ва элементларини силжитиш мумкин – бу у ёки бу ҳолатни қайта фикрлаш имконини беради.

2. Агарда сиз гоёларни ишлаб чиқишда тор йўлакка кириб қолсангиз, у ҳолда бир-икки даража юқорига қайтинг ва муҳим нарсани унутмаганингизга ҳамда бошқача нимадир қилиш мумкин эканлигини кўриб чиқинг.

3. Сиз чандан ўннга ёзишга ўргангансиз. «Каскад» қуришни ўндан чапга қараб тузишга ҳаракат қилинг. Бунинг учун асосий гоёни чап тарафда эмас, балки ўнг тарафда жойлаштиринг.

26

13-илова

«Қандай» технологияси

- Муаммони қандай ҳал этиш мумкин эканлиги муҳокама қилинади
- Қандай?
- Қандай?
- Қандай?
- Қандай?
- Қандай?
- Қандай?
- Қандай?
- Қандай?

«Қандай?» диаграммасини куриш қоидалари

1. Кўпгина ҳолларда муаммони ечишда “нима қилиш керак”лиги тўғрисида ўйланиб қолмаслигингиз керак. Асосан муаммо, уни ечишда “буни қандай қилиш керак?”, “қандай”асосий саволлар юзага келишидан иборат бўлади.

“Қандай” саволларининг изчил берилиши кўйидагилар имконини беради:

муаммони ечиш нафақат бор имкониятларни, балки уларни амалга ошириш йўлларини ҳам тадқиқ қилиш;

кўйдан юқорига босқичма-босқич бўйсунадиган ғоялар тузилмасини аниқлайдилар.

Диаграмма стратегик даражадаги саволлар билан ишлашни бошлайди. Муаммони ечишнинг пастки даражаси биринчи галдаги ҳаракатларнинг рўйхатига мос келади.

1. Барча ғояларни ўйлаб ўтирмасдан, баҳоламасдан ва таққосламасдан тезликда ёзиш керак;

Диаграмма ҳеч қачон тугалланган бўлмайди: унга янги ғояларни киритиш мумкин;

Агарда чизмада савол унинг “шоҳларида” бир неча бор қайтарилса, унда у бирор муҳимликни англайди. У муаммони ечишнинг асосийси бўлиши мумкин;

Янги ғояларни график кўринишида: дарахт ёки каскад кўринишида, юқоридан пастгами ёки чапдан ўнгда қайд қилинишини ўзингиз ҳал этасиз;

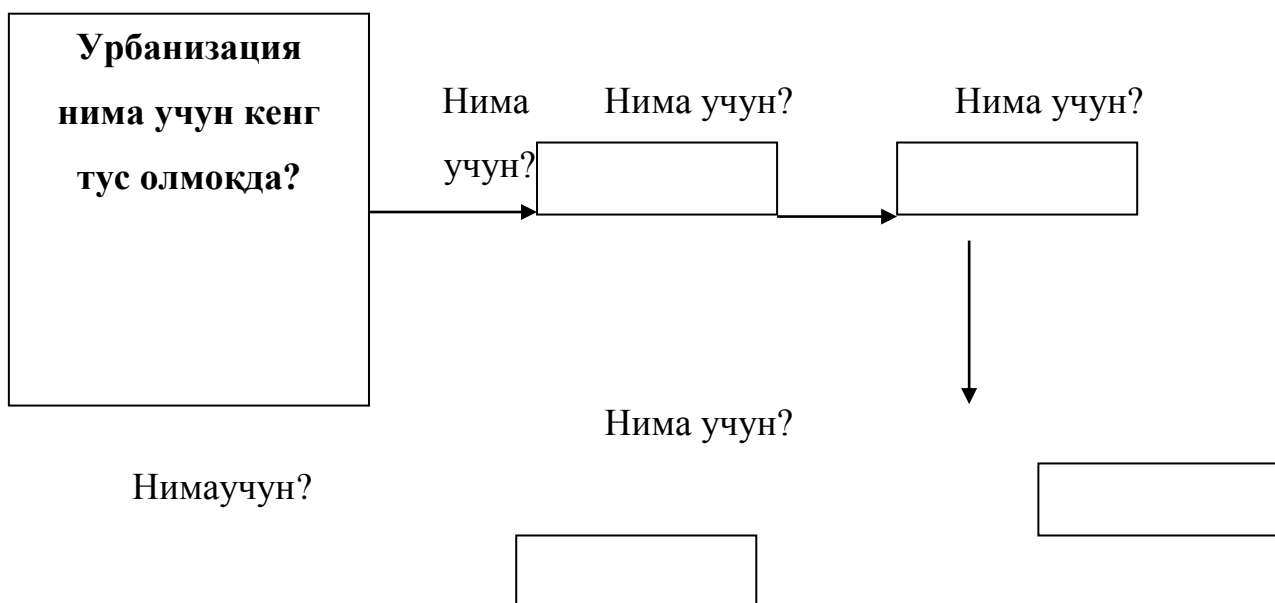
Агарда сиз ўзингизга тўғри саволлар берсангиз ва унинг ривожланиш йўналишини намоён бўлишида ишончни сақласангиз, диаграмма, сиз ҳар қандай муаммони амалий жиҳатдан ечимини топишингизни кафолатлайди

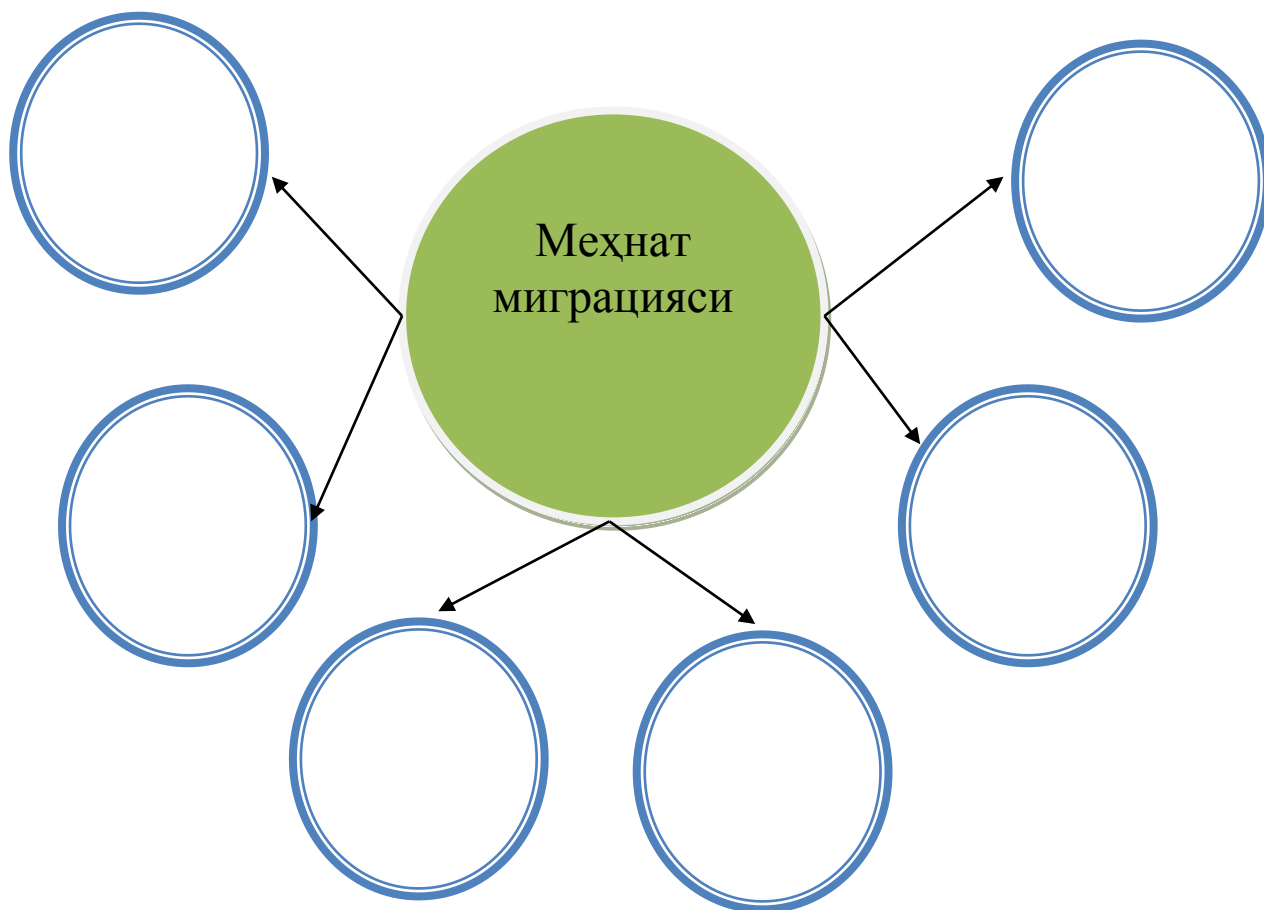
3. Muammoli vaziyatni tahlil qilish	<p>Asosiy muammo va kichik muammolarga diqqatingizni jalb qiling.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Asosiy muammo: . Mexnat resurslari sabablari va uning mohiyatini tahlil eting. <p>Quyidagi savollarga javob berishga harakat qiling.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Mexnat resurslari tarkibi necha kismdan iborat? 2. Aholining ijtimoiy tarkibi nima? 3. Demografik strukturalar nimalar kiradi? 4. Davlat funktsiyalarini anilang? <p>Asosiy muammo nimaga qaratilganini aniqlang. Muammoning asosiy mazmunini ajratib oling. Muammoli vaziyatni tahlil qilish – ob’ektning holatini aniqlang, asosiy qirralariga e’tibor qarating, muammoli vaziyatning hamma tomonlarini tahlil qiling.</p>
-------------------------------------	--

“Muammoli vaziyat” jadvalini to‘ldiring

Vaziyatdagi muammolar Turi	Muammoli vaziyatning kelib chiqish sabablari	Hal etilgan xulosalar
Mexnat resurslari deb nimaга айтилади?		

«Нима учун» органиайзери

To'ldirilgan jadval (o'qituvchi oldindan to'ldiradi – talaba qo'liga berilmaydi)

Muammoli vaziyat	Muammoli vaziyatning kelib chiqish sabablari
<p>Respublikaning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, mutaxassis olimlar tomonidan viloyat yoki viloyatlar darajasidagi qanday ma'muriy-hududiy birliklarga ajratadilar?</p>	<p>Respublikaning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, mutaxassis olimlar tomonidan viloyat yoki viloyatlar darajasidagi ma'muriy-hududiy birliklar sifatida 6 ta mintaqaga ajratadilar: Toshkent (Toshkent shahri va Toshkent viloyati); Mirzacho'l (Sirdaryo va Jizzax viloyatlari); Farg'ona (Andijon, Namangan, Farg'ona viloyatlari); Zarafshon (Samarqand, Buxoro, Navoiy viloyatlari); Kuyi Amudaryo (Xorazm viloyati va QQR); Janubiy (Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari) mintaqalardir.</p>

III. NAZARIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-mavzu: “O‘zbekistondatarixiy-demografik jarayonlar” fanining predmeti, maqsad va vazifalari. Fanning manbashunosligi va tarixshunosligi(2 soat)

REJA:

1. Fanining predmeti, maqsad va vazifalari.
2. Fanning manbashunosligi va tarixshunosligi

Tayanch so‘zlar” predmeti, maqsad va vazifalari, nazariy-konseptual asosi, manbashunoslik, tarixshunoslik,

1. Fanining predmeti, maqsad va vazifalari

Sayyoramizning demografik tarixiga nazar tashlansa, aholining eng tez sur‘at bilan ko‘payib borgan davri XX asrga to‘g‘ri kelar ekan. Asr boshida, ya‘ni 1900 yil kurrai zamin aholisi 1,6 mlrd. kishini tashkil etgan edi. Asr oxirida ya‘ni, 1999 yili bu ko‘rsatkich 6 mlrd.ga yetdi. Yoki XX asrning o‘zida dunyo aholisi deryali 4 barobarga oshdi. Bunday holatni, aholish unoslar, buyuk demografik inqilob deb, atadilar.

Ilmiy manbalarda, yer yuzida aholining ko‘payib borishi (o‘sinh sur‘ati, bir muncha sekinlashsada) XXI asrning o‘rtalariga qadar davom etishi va uning soni 10 milliarddan oshishi haqida ma‘lumotlar mavjud. Aholining bunday tez sur‘at bilan o‘sishi, yer sharidagi tabiiy resurslarning cheklanganligi sharoitida qator global muammolarni keltirib chiqaradi. Lekin yeryuzining barcha hududlarida, davlatlarda aholining ko‘payib borishi o‘ziga hos hususiyatlarga egadir. Bu holat har bir hududning ijtimoiy - iqtisodiy rivojlanishi ta‘sirida shakllangan demografik vaziyatga bog‘liqdir. Aholi o‘sishi bo‘yicha birinchi o‘rinda Osiyo mamlakatlari

turadi va ular dunyo aholisi o‘shining 2/3 qismini tashkil etadi.

Dunyo aholisida Osiyo mamlakatlari aholisining salmog‘i 1950 - 2000 yillarda 56 foizdan 61 foizga o‘ydi. Afrika mamlakatlari esa aholi o‘shisi bo‘yicha, ikkinchi o‘rinda turadi. Dunyo aholisining ko‘payib borishida Afrika aholisining salmog‘i 13 foizni tashkil etmoqda. Amerika, Avstraliya va Okeaniya mamlakatlari aholisi o‘shisi bo‘yicha dunyoda o‘rtacha mavqeni egallaydi. Bu jarayon bo‘yicha Yevropa hududi oxirgi o‘rindadir. Har bir hududdagi demografik vaziyat, demografik jarayonlar (tug‘ilish, o‘lim, nikoh va ajralish) hususiyatlariga bog‘liqdir. Demografik jarayonlar esa o‘z navbatida juda ko‘p ijtimoiy - iqtisodiy omillar ta‘sirida sodir bo‘ladi. Qaysi bir hududda demografik jarayonlar kerakli mezonda, ya‘ni normal darajada bo‘lsa, ijtimoiy - iqtisodiy muxitni hisobga olgan holda faoliyat ko‘rsatsa ijtimoiy - iqtisodiy va demografik muammolar kelib chiqmaydi. Asli mahalliy bo‘lgan aholi etnologiya fanida aborigen deb yuritiladi.

Tug‘ilishni yuqori, o‘limni past darajada bo‘lishi aholi sonining tez sur‘at bilan ko‘payib borishiga olib keladi. Bunday holat tez sur‘at bilap ko‘payib borayotgan aholini oziq - ovqat, kiyim - kechak, turar -joy, ish o‘rinlari bilan ta‘minlash kabi iqtisodiy muammolar yuzaga keladi. Ana shu muammolar ijobiy hal etilmagan holatda esa “aholi ortiqchaligi” kabi demografik muammo sodir bo‘ladi.

O‘zbekistonda tabiiy-geografik, iqtisodiy va ijtimoiy-demografik, aholi migratsiyasi va boshqa turli sharoitlarning mavjudligi bu respublikada mintaqaviy siyosat yuritilishini taqozo etadi. Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish, iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida mintaqalarning tabiiy, ijtimoiy-iqtisodiy va demografik taraqqiyotida aholi, xususan inson omili masalasi, uning turmush tarzini hisobga olish davlat siyosatida ustuvor vazifa hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta‘kidlaganidek: “...mamlakatimiz iqtisodiy qudratining o‘shisi, aholining turmush darajasi va sifatini oshirishga, ayniqsa, qishloq joylarda bunga erishish – avvalambor, mamlakatimiz hududlarining kompleks va izchil rivojlanishi bilan belgilanishini yaxshi tushunamiz. Bu – bizning ham yaqin, ham uzoq muddatli istiqboldagi

vazifamizdir”.

Darhaqiqat, respublikaning o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, mutaxassis olimlar tomonidan viloyat yoki viloyatlar darajasidagi ma’muriy-hududiy birliklar sifatida 6 ta mintaqaga ajratadilar: Toshkent (Toshkent shahri va Toshkent viloyati); Mirzacho‘l (Sirdaryo va Jizzax viloyatlari); Farg‘ona (Andijon, Namangan, Farg‘ona viloyatlari); Zarafshon (Samarqand, Buxoro, Navoiy viloyatlari); Kuyi Amudaryo (Xorazm viloyati va QQR); Janubiy (Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari) mintaqalardir.

Tarixan O‘zbekiston tug‘ilish darajasi va aholining tabiiy o‘sishi yuqori bo‘lgan mamlakatlar jumlasiga kiradi. Aholi sonining jadal ko‘payib borishi azaldan O‘zbekistonga xos xususiyat bo‘lib kelgan. Masalan, 1991 yili Respublika aholisi soni 20607,7 nafarga, 2011 yilda 28453,8 ming kishiga teng bo‘lgan bo‘lsa, 2016 yilga kelib esa, bu ko‘rsatkich 32120,5 ming kishidan ortib ketdi (1 - ilova). Tarixan qisqa bo‘lgan shu davr ichida mamlakat aholisi qariyb 12 million kishiga yoki 55,9 foizga ko‘paydi. Binobarin, O‘zbekistonda 1991-2016 yillarda aholi soni o‘shish sur‘ati 153,2 foizga, o‘rtacha yillik ko‘payish 1,7 foizni tashkil etdi. Tadqiq etilayotgan yillarda tug‘ilish va tabiiy ko‘payish darajasidagi pasayish hamda migratsiya oqimining manfiy ko‘rsatkichlari oqibatida, Respublika aholisi o‘shish sur‘ati keskin kamaydi. Jumladan, mamlakat aholisining o‘rtacha yillik ko‘payish 1990-1995 yillarda 2,15 foiz, 2010-2015 yillarda 1,70 foizga teng bo‘lgan holda, muntazam pasayib bormoqda. Mamlakat qishloq aholisi soni va salmog‘i qator yillarda katta ko‘rsatkichlarni tashkil etgan bo‘lsa ham, uning o‘rtacha yillik ko‘payishi sur‘ati yildan-yilga muntazam qisqarib borish kuzatiladi. Albatta, aholi orasida serfarzandlikka moyil bo‘lgan o‘zbeklar va mahalliy millat vakillarining ko‘pchilikni tashkil etishi, o‘zbeklar e‘tiqod qiladigan islom dini ham, asrlardan beri shakllanib kelgan urf-odatlar ham ko‘p bolalikni qo‘llab-quvvatlaydi. Xalqimizning nikohni muqaddas deb hisoblashi va oila qurib, farzand ko‘rishga intilishi o‘zbek oilalarida tug‘ilishning yuqori darajada saqlanib qolishiga olib keluvchi omillardandir. Aholining soni, ko‘payishi va uning tug‘ilish, o‘lim, nikoh, ajralish, migratsion harakat kabi demografik jarayonlarning turli jihatlarini ham

e'tiborga olish talab etiladi. Chunonchi, respublika hududlari murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizimlardan tashkil topgan edi. Bu jarayon aholining demografik vaziyatida bevosita ko'zga tashlanadi. Zero, mamlakatning har bir mintaqasi o'ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, iqtisodiy islohotlarning borishi, geografik joylashuvi, tabiiy shart-sharoiti, ishlab chiqarishi hamda demografik salohiyati, jumladan aholi zichligi, ular rivojlanishini ta'minlovchi ko'rsatkichlar bilan aniqlanadi.

Respublika mintaqalarida ijtimoiy-iqtisodiy sohalaridagi o'zgarishlar samarali amalga oshirilmoqda, iqtisodiyotda har qaysi subyektning imkon qadar ko'proq manfaatdor bo'lishi ta'minlanmoqda, qo'shimcha rag'batlantirishlarga e'tibor qaratilmoqda, aholini ijtimoiy himoya qilish masalalariga alohida ahamiyat berilmoqda. Ammo so'nggi paytlardagi inson hayoti va faoliyatining barcha sohalarini qamrab olayotgan global ahamiyatga ega muammolar va uning oqibatlarini his qilish, aholi demografik qarashlarini belgilashga xizmat qilmoqda. Bunday demografik xususiyatlar aholi ma'lumoti, madaniy-ma'naviy bilim darajasi bilan uyg'unlashgan holdagina ijobiy natijalar berishi aniqlanmoqda.

Mintaqalar mustaqillikning dastlabki yillaridayoq iqtisodiy jihatdan o'zini tiklab, iqtisodiy barqarorlikka erishgan edi. Aholi turmush darajasi yaxshilana bordi, daromadlar ko'rsatkichi ortdi, unda moddiy jihatdan ahvolning ijobiy tomonga o'zgarishi, turmush darajasi yuksalishi o'n yildan so'ng, ya'ni 2005 yildan "demografik barqarorlik"ka yoki barqaror demografik o'sishga erishuvda, o'z aksini topdi. Bu davr xususida ayrim xorijiy manbalarda ta'kidlanishicha, 2005 yil 13 mayda bo'lib o'tgan ekstremistik guruhlar tomonidan uyushtirilgan "Andijon voqealari" chog'ida 500 dan ortiq begunoh insonlar qurbon bo'lgan. Biroq, aniq ma'lumotlarga ko'ra, ushbu voqealar natijasida 180 dan ziyod kishi qurbon bo'ldi, ulardan 32 nafari harbiylar va militsiya xodimlari edi. Bo'lib o'tgan voqealiklar Farg'ona vodiysi demografik holatiga umuman ta'sir ko'rsatmagan. So'nggi yillardagi tug'ilish ko'rsatkichidagi o'zgarishlar esa, demografik salohiyatning o'sishi bilan bog'liq bo'lib qoldi.

Mamlakatda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish, iqtisodiyotni

modernizatsiyalash sharoitida har bir mintaqaning tabiiy, ijtimoiy-iqtisodiy va demografik taraqqiyotida aholi, xususan inson omili masalasi, salohiyati va salmog'ini hisobga olish ustuvor vazifalardandir. Aholining soni, ko'payishi va uning manbalari, ya'ni tug'ilish, o'lim, nikoh, ajralish, mexanik harakat kabi demografik jarayonlar mavjudki, bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida mazkur jihatlarni hisobga olishga to'g'ri kelmoqda. Har bir mintaqa murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizimlardan tashkil topgan, ularning rivojlanishi aholining demografik vaziyatida, aholi turmush tarzida bevosita aks etmoqda. Zero, mamlakatning samarali ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, iqtisodiy islohotlarning amalga oshirilishi mintaqaning o'ziga xos geografik joylashuvi, tabiiy shart-sharoit va resurslari, ishlab chiqarishning hududiy tashkil etilishi hamda demografik vaziyati, ularning ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari bilan aniqlanadi. Shu bois, iqtisodiyotni tubdan isloh qilishga qaratilgan beshta muhim tamoyilning to'rtinchisida: "...demografiya sohasidagi real ahvolni aholining mavjud turmush darajasini hisobga olgan holda bozor munosabatlariga o'tish bilan bir qatorda odamlarni ijtimoiy himoyalash sohasida kuchli chora-tadbirlarni oldindan amalga oshirish kerak. Ijtimoiy himoyalash va kafolatlarning kuchli ta'sirchan mexanizmi mavjud bo'lgandagina ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni saqlagan holda bozor iqtisodiyoti sari tinimsiz rivojlanib borishni ta'minlash mumkin" ligi ta'kidlangani bois, bu masalaga alohida e'tibor qaratilgan deyish mumkin.

Iqtisodiyotdagi o'zgarishlar, mulkchilikning davlat tasarrufidan chiqarilishi, xususiyashtirish jarayonining boshlanishi, uning erkin raqobatga asoslanishi, aholi turmush sharoitidagi buzilishlar, ishsizlik muammosi kabi holatlar, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamning mavjudligida va oilalarning ijtimoiy-demografik rivojlanishida bevosita ko'zga tashlanar edi.

O'zbekistonda jamiyatni modernizatsiya qilish davrida mavjud demografik vaziyatni hisobga olish, aholi, uning dinamikasi va tarkibi, mehnat resurslarining shakllanishi, taqsimlanishi hamda ularning iqtisodiyot tarmoqlarida bandlik darajasi va tarkibini o'rganish, kun sayin ko'payib borayotgan ishchi kuchidan samarali foydalanishni ta'minlaydigan chuqur tarkibiy o'zgarishlarni tahlil etish,

hududiy o'rganishni zamonning o'zi talab etmoqda. Ayniqsa, aholi soni va zichligi jihatidan hamda mehnat resurslari masalasi murakkab bo'lib kelayotgan Farg'ona mintaqasida ushbu muammoning yechimini topish uchun aholi dinamikasini, tarkibini chuqurroq tahlil etish nihoyatda muhim sanaladi. Aholi sonining yuqori sur'atlar bilan ko'payib borishi mintaqaning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Xususan, mamlakatda o'ziga xos demografik xususiyatlarga ega bo'lgan hududlardan biri Farg'ona mintaqasidir. Bu yerda demografik sig'im o'ta yuqori bo'lib, bu mintaqada aholi qadimdan zich yashab kelgan, sug'oriladigan yer va mineral xom ashyo resurslari cheklangan, ishlab chiqarish va infratuzilmasi yuqori darajada rivojlangan hamda o'ziga xos ekologik muhit mavjud bo'lgan. Hududdagi bunday o'ziga xos xususiyatlar mintaqaviy siyosat tizimining shakllanishiga kuchli ta'sir o'tkazmoqda. Yuqoridagi muammo va vazifalarni o'rganish fanining maqsad va vazifalaridan hisoblanadi.

1.2. Fanning manbashunosligi va tarixshunosligi

Tug'ilish va o'limning kamayishi aholi o'rtacha umr ko'rish muddatining uzayib borishi esa aholi sonining kamayib ketishiga, aholi tarkibida qariyalar (65 yosh va undan katta) salmog'ining oshib, bolalar salmog'ining kamayishiga olib keladi. Bunday holni demografiyada "aholining qarishi" deb ataladi. Qaysi bir hudud yoki davlat aholisi qari borsa, shu joyda ishlab chiqaruvchi ishchi kuchi bilan ta'minlash, millatni kamayib borishi kabi insoniyat taqdiri uchun tahlikali demografik muammolar yuzaga keladi. Mazkur ma'ruzada demografik vaziyat va uni ifodalovchi asosiy jarayonlar dunyo va uning alohida hududlaridagi demografik vaziyat va muammolar yoritiladi. Ma'ruzanini tayyorlashda aholi tabiiy o'sishiga doir ilmiy manbalar, demografik ko'rsatkichlar, BMT va boshqa nufuzli tashkilotlarning ma'lumotlaridan foydalanildi.

Fan doirasida adabiyotlarni shartli ravishda uch guruhga: sovet davri, mustaqillik davridagi va xorij nashrlariga bo'lish maqsadga muvofiqdir.

Birinchi guruh adabiyotlarida sovet davrida yaratilgan ilmiy asarlarda

respublikaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, demografik jarayonlari haqida ma'lumotlar berilgan. Masalan, O'zbekistondagi demografik jarayonlar va uning o'ziga xos xususiyatlari geograf, demograf va iqtisodchilar tomonidan o'rganilgan Jumladan, Ahmedov E., Fayziyev N. Dunyo aholisi va insoniyat kelajagi. – Toshkent, 1969. –39b.; Ata-Mirzayev O., Katanov I. Farg'ona vodiysi shaharlari (demografiya to'g'risida ba'zi fikrlar).– Toshkent, 1970. –32b. Ahmedov A. Namangan oblastining buguni va ertasi. – Toshkent, 1974. –15b.;Ubaydullayeva R. O'zbekiston aholisi va mehnat resurslari.- Toshkent: O'zbekiston, 1977. –30b. Mullajonov I. Demograficheskoye razvitiye Uzbekskoy SSR. – Tashkent, 1983. - 278 s.; Karaxanov M., Qayumov A. O'zbekistonning demografik va aholi geografiyasi. – Toshkent, O'zbekiston, 1984. –32 b. Aliakberova N.M., Goldfarb N., Ergashev A. Razmesheniye naseleniya Ferganskoy dolini (demograficheskiy aspekt). – Tashkent, Fan, 190. -100 s.

Shuningdek, bu davrga xos xususiyatlarni yoritishga bag'ishlangan ilmiy izlanishlar ham olib borilgan. Tadqiqotlardagi tarixiy ma'lumotlar muhim, biroq ularning aksariyatida sovet davri mafkurasi nuqtai nazaridan bir tomonlama yondoshilgan, mavjud kamchilik va muammolar xususida fikr yuritilmagan bo'lsa-da, hududlarning mazkur davrdagi demografik vaziyati haqida tasavvurga ega bo'lish hamda hozirgi kun bilan solishtirish, qiyosiy taqqoslash imkonini beradi.

Ikkinchi guruhga mustaqillik yillarida chop etilgan ishlar kiritilgan bo'lib, ular manbalarga boyligi, ilmiy jihatdan chuqur tahlili bilan alohida ajralib turadi. O'zbekistonda demografik jarayonlar va aholishunoslik masalalari bilan shu paytga qadar iqtisodchi va geograf olimlar, etnograf va demograflar ya'ni, Maksakova L.P. Migratsiya naseleniya Respubliki Uzbekistan. – Tashkent:Eldinur, 2000. – 115 s.; Ahmedov E. O'zbekiston shaharlari mustaqillik yillarida. – Toshkent:Ibn Sino nomli nashriyot, 2002. – 224 b.;Saliyev A. Problemi rasseleniya i urbanizatsii v respublikax Sredney Azii.– Tashkent:Fan, 1991. – 112 s.; B.Qodirov. Farg'ona mintaqasi aholisi va mehnat resurslari. – Toshkent: Navro'z, 2016.–168 b. Raxmatillayev X., Farg'ona vodiysi aholisining etnodinamikasi.(XIX asr oxiri - XX oxiri). - Toshkent: Yangi nashr, 2013. – 108 b. Bo'riyeva

M.O'zbekistonda oila demografiyasi. – Toshkent: Universitet, 1997. – 183 b.; Tojiyeva Z.N. O'zbekiston aholisi: o'sishi va joylanishi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010, 276 b.lar shug'ullanib kelganlar. Masalan, mazkur tadqiqotlarda respublika aholisi migratsiyasi sotsiologik tadqiqot materiallari asosida yoritib berilgan. Respublikadagi migratsiya holati, aholining zichligi muammolari ham bayon etilgan. Shuningdek, shaharlar to'g'risida ham ma'lumotlar keltirilgan.

So'nggi yillarda tarixchilar ham mazkur masalani tarixiy nuqtai nazardan o'rganishga kirishib, bir qator tadqiqot ishlarini olib bordilar. Respublikaning demografik muammolarini tadqiq etishga yangicha ilmiy-amaliy yondoshuv natijasida tadqiqotchilarning fanlararo hamkorligining yorqin namunasi hisoblangan monografik tadqiqotlarida respublika aholisi sonining o'sish tendensiyasi va uning o'zgarishi, bandlik muammolari hamda millatlararo munosabatlar masalasiga tarixiylik, demografik, sotsiologik nuqtai nazaridan qaralgan. Demografik vaziyat va u bilan bog'liq masalalar tarixchilar tomonidan ham alohida tadqiq etilgan. D.Bobojonova va R.Murtazayevalarning ilmiy tadqiqotlarida(Ata-Mirzayev O., Gentshke V., Murtazayeva R., Saliyev A. Istoriko-demograficheskiye ocherki urbanizatsii Uzbekistana. – Tashkent:Universitet, 2002. – 125 s.; Ata-Mirzayev O., Gentshke V., Murtazayeva R. Mejnatsionalnaya tolerantnost v Uzbekistane: istoriya i sovremennost. – Tashkent:Universitet, 2004. – 179 s.; Ata-Mirzayev O., Gentshke V., Murtazayeva R. Uzbekistan mnogonatsionalniy istoriko-demograficheskiy aspekt. – Tashkent: Yangi asr avlodi, 2011. – 252 s.; Bobojonova D. O'zbekistonda millatlararo munosabatlar rivojining ijtimoiy-iqtisodiy omillari. – Toshkent: Fan, 1994. – 24 b.; O'sha muallif. O'zbekistonda demografik jarayonlar va ularning xususiyati. – Toshkent: Fan, 1995. – 94 b.; O'sha muallif. O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar. – Toshkent: Sharq, 1999. – 160 b.; Murtazayeva R. O'zbekistonda millatlararo munosabatlar va bag'rikenglik. – Toshkent: Universitet, 2007. – 184 b.; O'sha muallif. Tolerantnost kak integriruyushiy faktor v mnogonatsionalnom Uzbekistane. – Tashkent: Uzbekistan, 2010.–152 s. Abdullayev Sh.M. Etnosotsialniye i etnopoliticheskiye protsessi v Ferganskoy doline. (Osnovniye

problemi, tendensii i protivorechiya. 70-80-ye godi XX v.) Diss. ...dokt. ist. nauk. – Tashkent, 1994. – 340 s.; Bobojonova D.B. O‘zbekistonda millatlararo munosabatlarning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari (70-80 yillarning o‘rtalari). Tarix fan.dok... diss. – Toshkent, 1998. – 294 b.; Musayev O.R. Mejnatsionalniye otnosheniya v Respublike Uzbekistan (1991-1997). Avtoref. diss. ... kand. ist. nauk. – Tashkent, 2000. – 28 s.; Rahmatullayev Sh.M. Mustaqillik sharoitida Farg‘ona vodiysi shaharlarida ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar (1991-1996 yy.). Tarix fan. nom. ...diss. – Toshkent, 2000. – 200 b; Yunusova X.E. O‘zbekistonda millatlararo munosabatlar va ma’naviy jarayonlar (XX asrning 80-yillari misolida). Tarix fan.dok... diss. – Toshkent, 2009. – 296 b.) O‘zbekistonda demografik jarayonlar, aholining hududiy joylashuvi va migratsion jarayonlar, bag‘rikenglik tamoyilining tarixiy jihatlari tahlil etilgan.

Tadqiqot mavzusi bo‘yicha alohida fundamental tadqiqot yaratilmagan bo‘lsada, Demografik jarayonlari, millatlararo munosabatlar kabi masalalarning ba’zi tomonlari qisman yoritilgan. Bu dissertatsiyalar XX asrning oxirgi choragi davomida respublikaning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida yuz bergan tarixiy o‘zgarishlar haqidagi fikr va tasavvurlarni yanada kengaytirish imkonini beradi. Sovetlar davrining so‘nggi va mustaqillikning dastlabki yillari tarixiy o‘zgarishlarining demografik jarayonlarga ta’siri qiyosiy taqqoslangan, Respublika aholisining etnik tarkibi shakllanishi va etnomadaniy munosabatlar tarixi ochib berilgan tadqiqot ishlari ham mavjud. Ularda viloyatlardagi urbanizatsiya va demografik jarayonlar xususida ham fikr yuritilgan, ularning millatlararo munosabatlarga ta’siri masalasi qisman o‘rganilgan.

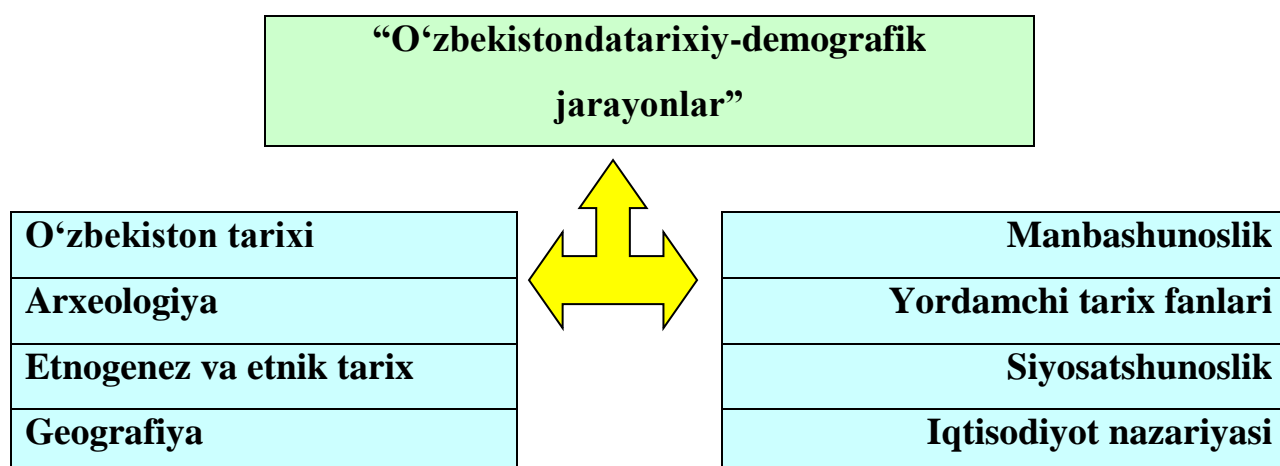
R.Shamsutdinov va A.Ishoqovlarning Andijon viloyati tarixiga oid asarida ham amaliy ahamiyatga molik hujjatli materiallar keltirilgan. Yuqorida kayd etilgan asarlarda katta va kichik shaharlariga tavsif bilan bir qatorda, etnik jarayonlar va demografik holat haqida ma’lumotlar berilgan bo‘lsada, mustaqillik yillarida mazkur hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish xususiyatlari to‘la ko‘rsatib berilmagan.

Uchinchi guruhga tegishli adabiyotlarga xorij nashrlari kiradi. Xorijiy

tadqiqotlarda (Friedman J., Wulf J. World city Formation: an agenda for research and action // International Journal of Urban and Regional Research, 1982.–P. 309-344.; Logan S.R., Molotch H.L. Urban Fortunes: The Political Ecology of Place. – Berkeley. 1987. – 159r.; Gottman J. Megapolis. <http://lib.socio.msu.ru>; 1991. – 24 r.; Sassen S. The Global City: New York, London, Tokyo.–Princeton: Princeton University Press, 1991. – 214p.) sovet davlati tarixining so‘nggi davrlariga oid masalalar yoritilgan. Mazkur ishlarda jahondagi migratsiya, urbanizatsiya jarayonlari tahlil etilgan. Ushbu tadqiqotlarda bevosita O‘zbekistondagi demografik jarayonlarning millatlararo munosabatlarga ta’siri masalasi yaxlit holda o‘rganilmagan, biroq, dunyo shaharlarining yiriklashib borishi va bu jarayonning jahon iqtisodiyotiga ta’siri asoslab berilgan.

Umuman olganda, O‘zbekistonda demografik jarayonlar, aholishunoslik masalalarini o‘rganish yangi yo‘nalish bo‘lib, keyingi davrda tarixchi olimlar ham tarixiy nuqtai nazardan o‘rganishga kirishdilar. Biroq, mavzu tarixshunosligi tahliliga ko‘ra, o‘tgan yillar davomida demografik vaziyat va uning millatlararo munosabatlarga ta’siri masalasi kompleks tarzda o‘rganilmagan.

“O‘zbekistondatarixiy-demografik jarayonlar” fanini o‘rganishda fanlararo aloqadorlik

Nazorat uchun savollar va test topshiriqlari

1. O‘zbekistonning mehnat resurslari kartasini tahlil qiling va har bir viloyat bo‘yicha mehnat resurslarining taqsimlanishini tahlil qiling.
2. O‘zbekistonda migratsiya ko‘rsatkichlari qanday?
3. O‘zbekiston aholisining o‘shishi grafigini chizing.
4. O‘zbekiston aholisining qancha qismi har bir viloyat bo‘yicha qishloq xo‘jaligi tarmoqlarida band ekanligini izohlang.
5. O‘zbekistonda Mustaqillik yillarida vujudga kelgan shaharlar va shaharchalar ro‘yxatini tuzing.

2-mavzu: “O‘zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro‘yxatga olishni o‘tkazish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Uzoq muddatli prognozlar va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadli dasturlari.(2 soat)

REJA:

1. O‘zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro‘yxatga olishni o‘tkazish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.
2. Uzoq muddatli prognozlar va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadli dasturlari

Tayanch so‘zlar: davlat-tuzumi, Ishlab chiqarish xo‘jaligiga, sivilizatsiya, aholini ro‘yxatga olish, Konsepsiya, Prezident Farmoni, prognozlar, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, maqsadli dasturlar.

1.1. O‘zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro‘yxatga olishni o‘tkazish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.

Mustaqil O‘zbekiston mintaqalari ijtimoiy-iqtisodiy hayotida ro‘y bergan o‘zgarishlar aholi turmush tarzi va umuman demografik jarayonlarga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmadi. Boshqa mintaqalardan farqli xususiyati ham ushbu jarayonlarda ko‘proq namoyon bo‘ldi, ya’ni aholi sonining o‘sish sur’ati hamda tug‘ilish va o‘limning kamayishi, aholi zichligi va joylashuvining o‘zgarishi, yosh va jins tarkibidagi mutanosiblik, o‘rtacha umr ko‘rish darajasining ortishi, nikoh va ajralishning sekinlashuvi, mehnatga layoqatlilar salmog‘ining ortishi, migratsiya jarayonining faollashuvi bilan izohlanadi. Boshqa mintaqalardagi singari shahar va qishloqlari aholisi 1996 yildayoq o‘zlarini iqtisodiy jihatdan tiklab, ijtimoiy farovonlik va barqarorlikka erishdi. Aholi turmush darajasi yaxshilana bordi, daromadlar ko‘rsatkichi ortdi, unda moddiy jihatdan ahvolning ijobiy tomonga o‘zgarishi, turmush darajasi yuksalishi o‘n yildan so‘ng, ya’ni 2005 yildan turmush darajasi yuksalgan, barqaror demografik o‘sishga erishganligi bilan ko‘zga tashlandi. Bozor iqtisodiyotiga o‘tish va faol demokratik yangilanishlar sharoitida mintaqa iqtisodiyotida investitsiya faoliyatining tarkib topishi, nafaqat ishlab chiqarishning o‘sishiga, balki yildan-yilga soni tobora ortib borayotgan aholining turmush darajasini ko‘tarishda ham muhim ahamiyat kasb etdi.

O‘zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro‘yxatga olishni o‘tkazish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni chiqishiga nima uchun zauriyat tug‘uldi?

So‘nggi yillardagi tug‘ilish ko‘rsatkichlaridagi o‘zgarishlar, iqtisodiy islohotlarning amalga oshirilishi, iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida mintaqaning tabiiy shart-sharoit va resurslari, ishlab chiqarishning hududiy tashkil etilishi, mulkchilikning davlat tasarrufidan chiqarilishi, xususiylashtirish jarayonining boshlanishi va uning erkin raqobatga asoslanishi, aholi turmush sharoitida ijtimoiy-moddiy negizlarning buzilishi, kam ta’minlanganlik, ishsizlik

muammosining keskinlashuvi kabi holatlar aholi ijtimoiy turmush tarzida bevosita aks etdi. Shahar aholisining umumiy aholi dinamikasiga ta'siri katta bo'ldi, chunki mintaqada urbanizatsiya darajasi past bo'lib, milliy tarkibda mahalliy millat vakillarining ko'pligi sababli shaharlarda tug'ilish darajasi ham yuqori edi, bu esa qishloqlarga nisbatan farq unchalik katta emasligini ko'rsatadi. Vodiyda tug'ilish va tabiiy o'sish ko'rsatkichlari Namangan viloyatida eng yuqori, Farg'ona viloyatida esa aksincha, past bo'lib kelgan, Andijon viloyati o'rtacha o'rinlarni band etib kelgan, bunga iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish katta ta'sir etadi. Yaqin kelajakda tabiiy o'sish sur'atlariga bog'liq holda aholi soni o'sib borsa-da, lekin uning dinamikasida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'lmaydi, ya'ni, u mo'tadil tadrijiy ravishda o'sib boradi. Ma'lum bir hududda yashovchi aholi o'zining tabiiy, mexanik va ijtimoiy harakatlari natijasida miqdori hamda tarkibini yangilab boradi. Aholi dinamikasida tabiiy o'sish muhim ahamiyat kasb etadi. Tabiiy ko'payish asosida davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati, xususan, oziq-ovqat, bolalar nisbati, kiyim-kechak, uy-joy, ishchi o'rinlari, kommunal-xo'jalik va boshqa shart-sharoitlar aniqlanadi, shuning asosida istiqboldagi aniq rejalar ishlab chiqiladi. Tabiiy ko'payish darajasining yuqori miqdorda bo'lishi aholi sonining tez ko'payishiga sabab bo'ladi. Bunday holat o'z-o'zidan tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlariga, aholining jinsiy, yosh, milliy va hududiy tarkibiga, ijtimoiy-iqtisodiy hamda demografik omillarga bog'liq bo'ladi. Muayyan davr ichida sodir bo'lgan tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlari orasidagi farq aholining tabiiy o'sishini keltirib chiqaradi. Aholining tabiiy o'sishi deganda aholining tug'ilish va o'lim o'rtasidagi tavofut tushuniladi. Bu ko'rsatkich ham demografik koeffitsiyentlar singari promilleda ifodalanadi. Aholi tabiiy o'sishi ko'rsatkichlari to'g'risidagi ma'lumotlar asosida dunyodagi mamlakatlarda aholining o'sish yoki kamayish holati haqida ma'lumotlar olish, uning negizida esa kelajak rejalarini ishlab chiqish mumkin bo'ladi. Bu jarayonda aholi tabiiy o'sishini muayyan davrlar bo'yicha hisoblash kerak.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda ham aholining tabiiy ko'payishida ulkan o'zgarishlar sodir bo'ldi. Mamlakat mustaqillik tarixining dastlabki 27 yillik

demografik holatida bu yorqinroq namoyon bo‘ladi. Misol uchun, 1991 yilda respublika hududlarida tabiiy ko‘payish har ming aholiga 28,3 % (promille)*ni tashkil etgan bo‘lsa, 2016 yilga kelib, 17,9 promillega teng bo‘ldi. Tug‘ilish koeffitsiyenti esa 34,5 promilledan 22,8 promillegacha qisqardi. Mazkur yillar davomida tug‘ilish darajasining pasayishi nafaqat shahar aholisi, balki qishloq aholisi o‘rtasida ham kuzatiladi. Keyingi o‘n yillikda respublika aholisi o‘shish sur‘atining keskin kamayishi, buning natijasida aholi mutlaq soni o‘shishining kamayishi, tug‘ilishning va tabiiy ko‘payishning pasayishida va migratsiya oqimining manfiy ko‘rsatkichlarida namoyon bo‘lmoqda. Chunonchi, bozor iqtisodiyotiga o‘tish sharoitida yuzaga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolar aholining yosh, jins va milliy tarkibi, tug‘ilish koeffitsiyentida ham o‘z ifodasini topgan. Izlanishlar natijasi shuni ko‘rsatadiki, oilalarda tug‘ilgan farzandlar soni katta avloddan yosh avlodga o‘tib borgan sari asta-sekin kamayib borgan. Mavjud ekologik va boshqa muammolar ta’sirida bir yoshgacha bolalar o‘limi, ayollarning bandlik darajasi ham tug‘ilish ko‘rsatkichiga ta’sir etib kelgan.

2.Uzoq muddatli prognozlar va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadli dasturlari

O‘zbekistonda ko‘p asrlar davomida turli millat va elat, madaniyat va din vakillari tinch-totuv yashab kelgan. Mehmondo‘stlik, ezgulik, qalb sahovati va bag‘rikenglik o‘zbek xalqiga hamisha xos bo‘lgan va uning mentaliteti asosini tashkil etadi. O‘zbek xalkining oliy maqsadi tarixiy, milliy, diniy an‘analarni qayta tiklash, ularga yangi mazmun bag‘ishlash, zaminimizda tinchlik va farovonlik, madaniyat, vijdon erkinligi va har bir kishini kamol topishi uchun zarur bo‘lgan shart-sharoit yaratishdan iboratdir.

Tadqiqotchilar XX asr boshlarida o‘zbek xalqi tarkibida 3 ta yirik etnik guruhlar (subetnoslar) bo‘lganligi qayd etadilar. Tadqiqotchilarning ma’lumotiga ko‘ra XX asr boshlarida hozirgi O‘zbekiston hududida o‘zbeklar 2,8 mln. Ga yaqin kishini tashkil etgan.

Har qanday mamlakatning taraqqiyoti va dunyodagi obro‘-e’tibori, avvalo,

shu el-yurtda qaror topgan tinchlik-osoyishtalikka, u yerda yashayotgan barcha millat va elat vakillarining totuvligiga bog‘liq. Shuning uchun ham, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik milliy mafkuramizning asosiy g‘oyalaridan biri ekaniga alohida urg‘u berib, Prezidentimiz shunday degan: “...mamlakatimizda hukm surayotgan millatlar va fuqarolar totuvligi, o‘zaro hurmat va mehr-oqibat muhitini ko‘z qorachig‘idek saqlash hamda mustahkamlashni o‘zinning ustuvor vazifam, deb hisoblayman”¹. Zero, yurtimizda vijdon va e‘tiqod erkinligi, turli millat vakillarining huquqlari keng kafolatlanib, diniy bag‘rikenglik muhiti tobora mustahkamlanib bormoqda.

1992 yilda mamlakatimizda etnik o‘ziga xosligi, tili, urf-odat va an‘analarini har tomonlama rivojlantirish va o‘zaro boyitish bo‘yicha teng huquq va imkoniyatlarga ega bo‘lgan 136 millat va elat vakillari yagona oila bo‘lib, do‘stlik va inoqlikda hayot kechirayotgan respublika xalqining 78,0 foizini o‘zbeklar va 22,0 foizini boshqa millat vakillari tashkil etgan. Ular yurtimizda tinchlik va osoyishtalikni saqlash, Vatanimizni yanada ravnaq toptirish, uning xalqaro maydondagi obro‘-e‘tiborini oshirish maqsadida barcha sohalarda keng ko‘lamli o‘zgarishlarni amalga oshirish yo‘lida o‘zlarining fidokorona mehnati bilan munosib hissa qo‘shib kelmoqda.

El-yurt osoyishtaligi, tinchligi, xalqlar o‘rtasidagi do‘stlik va hamjihatlik har qanday davlat ravnaqini, uning kelajagini belgilab beruvchi asosiy omillardan biri bo‘lib kelgan. Shu boisdan ham, mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab yurtimizda turli millatlarga mansub qadriyatlarni asrab-avaylashga, barcha fuqarolarga o‘z e‘tiqodini amalga oshirish uchun zarur sharoitlarni yaratib berishga, millatlararo hamjihatlikni yanada mustahkamlashga, ular o‘rtasida qadimiy mushtarak an‘analarni rivojlantirishga alohida e‘tibor berib kelinmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasida “O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat’iy nazar qonun oldida tengdirlar”, – deb belgilab qo‘yilgan. Bu esa ko‘pmillatli xalqimiz o‘rtasidagi totuvlik va hamjihatlikni mustahkamlash, mustaqil

O‘zbekistonda shakllangan zamonaviy demografik-transformatsion jarayonlarni yanada kengaytirishga xizmat qilmoqda. Xalqimiz qon-qoniga singib ketgan millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik mustaqillik yillarida yanada rivojlandi, uning huquqiy asoslari yaratilib, milliy siyosatda mustahkam o‘rnini topdi. Bu siyosatga hamda milliy g‘oya negiziga bir jamiyatda yashab, yagona maqsad yo‘lida mehnat qilayotgan turli millatlarga mansub kishilar hayotida yaqqol ko‘rish mumkin.

Aholi iqtisodiy va ijtimoiy hayot qonuniyatlariga mos holatda tadrijiy o‘shib borar ekan, demografik jarayonlar ham muayyan ishlab chiqarish usuli va ishlab chiqarish munosabatiga bog‘liq tarzda rivoj topadi. Aholi murakkab ijtimoiy va tabiiy rivojlanish mahsuli bo‘lib, unga turli omillar ta‘sir ko‘rsatadi. Bu jihatdan iqtisodiyot, sotsiologiya, geografiya, tibbiyot, tarix fanlari tahlili mavzuiga yaqin bo‘lib, ularning yutuqlaridan foydalanadi, ayni vaqtda, ularga muhim ma‘lumotlar beradi. O‘rta Osiyo va Qozog‘istonning keng hududlarida turli elatlarning ko‘chishi va aralashishi natijasida quyidagi tarixiy-madaniy birikmalar paydo bo‘lgan.

1. Yarim o‘troq ovchi-baliqchi elatlar
2. Daryo quyi oqimida va vodiylarda yarim o‘troq chorva-dehqonchilik bilan shug‘ullanuvchi aholi
3. Sug‘orma va bahorgi yerlardagi omoch dehqonchiligi bilan chorvachilik xo‘jaliklari
4. Quruq iqlimli doimiy va yarim dashtlarda qisman dehqonchilik bilan shug‘ullanuvchi ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchilar

Demografi(Demografiya yunoncha “demos” – xalq, “grafiya” – yozaman, ya’ni “xalq haqida yozaman” ma’nosini anglatadi. Demografiya fan sifatida uch yuz yil muqaddam shakllangan.) jarayonlarning shakllanishida iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyot hal qiluvchi o‘rin tutadi. Turmush tarzining yaxshilanishi, tibbiy xizmat ko‘rsatish sifatining yaxshilanishi demografik jarayonlarga ijobiy ta‘sir etib, aholi sonini ko‘payishiga olib kelsa, urushlar, turli hil kasalliklar, iqtisodiy inqirozlar, ocharchilik va boshqa omillar o‘z xususiyatiga ko‘ra demografik jarayonlarda o‘z

salbiy ta'sirini ko'rsatadi. Demografik jarayonlar – insonlarning hayotida ularning avlodlarini almashuvi bilan bog'liq bo'lgan voqealarning kechishidan iborat. O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillaridagi demografik jarayonlar o'ziga xosligi bilan boshqa davrlardan farqlanadi. Respublika aholisining o'rtacha umr ko'rish darajasi so'nggi yigirma yil davomida 67 yoshdan 73,8 yoshga yetganining o'zi ko'p narsadan dalolat beradi. Jumladan, ayollarning umr ko'rish 76,2 yoshga, erkaklar o'rtasida 71,4 yoshga yetdi.

O'zbekistonning mustaqil rivojlanish yo'liga o'tishi uning demografik tarixida yangicha bosqichni boshlab berdi. Respublikada bozor munosabatlarining shakllanishi, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy sharoitlarning o'zgarishi natijasida yangi demografik o'zgarishlar yuzaga keldi. Bu esa o'z navbatida ko'pmillatli bo'lgan respublikamizning millatlararo munosabatlariga o'z ta'sirini o'tkazdi.

1991 yili respublika aholisi 20607,7 mingga teng bo'lgan bo'lsa, 2019 yil 1 aprel holatida bu ko'rsatkich 33,3 mln kishidan ortib ketdi. Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab millatlararo totuvlik va bag'rikenglikka qaratilgan davlat siyosati olib borilmoqda. Bu siyosat turli millat vakillariga O'zbekistonda amin-erkin yashash uchun keng sharoitlar yaratib bermoqda. Buni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 1992 yil 13 yanvarda Respublika Baynalmilal madaniy markazi tashkil etilganligida ko'rish mumkin. Mustaqil O'zbekiston aholisi 2018-2019-yillarda 28 mln kishini tashkil etadi

Jamiyatda sog'lom turmush tarzi, millatlararo totuvlik, o'zaro mehr-oqibat muhitini va dinlararo bag'rikenglik tamoyillarini yanada mustahkamlash hamda ko'p millatli xalqimizning qadimiy urf-odatlarini asrab-avaylash va kelajak avlodga yetkazishni, yosh avlod qalbi va ongida ona yurtga muhabbat, istiqlolga sadoqat tuyg'ularini chuqur singdirishni o'z oldiga vazifa qilib Farg'ona vodiysi viloyatlarida milliy-madaniy markazlar faoliyatini muvofiqlashtirish va yanada rivojlantirish maqsadida olib borilgan ishlar o'z samarasini bermoqda. Jumladan, Andijon viloyati rahbariyati ko'p sonli jamoatchilik talabiga ko'ra, milliy ehtiyojlarni qondirish davr talabi ekanligini hisobga olib, viloyatda 5 ta, xususan, uyg'ur, koreys, arman, qirg'iz va rus milliy madaniy markazlari ta'sis etilgan. Bu

markazlar jamiyatimizda do'stlik-totuvlik, tinchlik va osoyishtalikni mustahkamlashda muhim rol o'ynamoqda. Ushbu milliy-madaniy markazlardan biri viloyatda istiqomat qilayotgan Uyg'ur madaniy markazi O'zbekistonda 1989 yilda tashkil etilgan dastlabki milliy madaniy markazlardan biri bo'lib, Andijon viloyatida ham o'sha yili viloyat Adliya boshqarmasi tomonidan 1989 yilning oktabr oyida 078-sonli guvohnoma bilan ro'yxatdan o'tgan. Markaz o'z oldiga viloyatdagi uyg'ur millatiga mansub aholini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, tili va madaniyatini saqlash borasida belgilangan ish reja asosida madaniy-ma'rifiy tadbirlar o'tkazish vazifasini qo'ygan. Shunga ko'ra, respublika va viloyat uyg'ur milliy madaniy markazining tashabbuslari bilan "O'zbekiston umumiy uyimiz" shiori ostida ko'plab ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar o'tkazilib kelingan.

Mustaqillik yillarida ko'p millatli respublikaning barcha hududlarida o'ziga xos demografik rivojlanish xususiyatlari va millatlararo munosabatlar e'tiborga olinmoqda. Darhaqiqat, millatlararo totuvlikni ta'minlash O'zbekiston davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Zero, "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da ham millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlashga alohida e'tibor qaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalari qo'mitasining tashkil etilishi, shuningdek, 2019 yil 5 fevralda "O'zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro'yxatga olishni o'tkazish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Prezident farmoni qabul qilinishi aholi to'g'risida eng ishonchli manba to'plashda katta ahamiyatga ega va ana shu ma'lumotlar asosida demografik jarayonlarning istiqbol rejasi ishlab chiqiladi. Respublikada aholisi demografik holati va uning millatlararo munosabatlarga ta'siri alohida atroflicha ilmiy tahlil etishni taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son, 2017 yil 19 maydagi "Millatlararo munosabatlar va xorijiy

mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF–5046-son va 2019 yil 10 yanvardagi PF–5623-son PF–5623-son "Urbanizatsiya jarayonlarini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonlari hamda sohaga oid meyoriy hujjatlarda ko'rsatilgan vazifalarni amalga oshirish uchun muayyan darajada xizmat qiladi.

Mustaqillik yillarida dagi demografik jarayonlar va ularning millatlararo munosabatlarga ta'siri masalasini eng yangi tarix yo'nalishida ochib berdi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston aholisining tabiiy ko'payishidagi hududiy tafovutlar, unga ta'sir etuvchi omillar, demografik jarayonlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini o'rganish, jarayonlarning millatlararo munosabatlarga ta'siri, aholi milliy tarkibidagi o'zgarishlar, mahalliy millat vakillari salmog'ining ortib borishi, yuqori tabiiy o'sish va manfiy tashqi migratsiya mohiyatini ochib berish;

millatlararo munosabatlar ta'sirida demografik vaziyatning o'zgarishi, tashqi migratsiyaning aholi dinamikasi va turmush tarziga ta'sirini ko'rsatib berish;

aholi milliy tarkibida mahalliy millat vakillari salmog'i ortib borishining urbanizatsiya jarayonlarida hamda millatlararo munosabatlarda aks etishini tahlil qilish;

bozor munosabatlariga o'tish davrida aholini qo'llab-quvvatlash borasidagi ijtimoiy islohotlarning tub mohiyatini ochib berish fanning farmondan kelib chiqadigan vazifalarini belgilab olindi.

Shuningdek, farmonda respublika aholisi milliy tarkibiga bog'liq holda tabiiy o'sishda hududiy tafovutlar, xususan demografik vaziyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini aniqlash;

kechayotgan demografik vaziyat hisobiga aholining yosh va jinsiy tarkibidagi o'zgarishlar, urbanistik rivojlanishni millatlararo munosabatlari;

migratsiyaning faollashuvi ta'sirida O'zbekiston aholisi milliy tarkibida boshqa millat vakillari salmog'ining kamayishi, aksincha tub joy aholi sonining ortib borishi hisobiga tabiiy o'sishning ko'tarilganiligining tahlili;

millatlararo munosabatlarning demografik jarayonlarga ta'siri (ko'p bolali oilalar kamayishi, kichik oilalarning ko'payishi natijasida aholi orasida keksalar

salmog‘i ortishi) aholining ijtimoiy-iqtisodiy turmush tarzini yaxshilash bo‘yicha istiqbolli dasturlarda diniy bag‘rikenglik va tolerantlik tamoyillari, millatlararo munosabatlarning barqarorligi kabi jihatlarni o‘rganish vazifasi qo‘yilgan.

Nazorat uchun savollar va test topshiriqlari

1. Aholini ro‘yhatga olish zaruriyati to‘g‘risida gapirib bering.
2. Ishlab chiqarish xo‘jaligiga o‘tish nima?
3. Yurtimizda urbanizatsiya jarayoni qanday kechmoqda?
4. Prezident farmoni haqida nimalarni bilasiz?
5. Prezident farmoniga nima uchun o‘zgartirishlar kiritilishi sabablari haqida nimalarni bilasiz?

3-mavzu: Ish o‘rinlarini tashkil etish va aholi bandligini ta’minlash dasturlarini ishlab chiqish, barqaror rivojlanish Milliy maqsadlari indikatorlarini shakllantirish omillari. (2 soat)

REJA:

1. Ish o‘rinlarini tashkil etish va aholi bandligini ta’minlash dasturlarini ishlab chiqish va barqaror rivojlantirish
2. Milliy maqsadlari indikatorlarini shakllantirish.
3. Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanish jarayonlarini o‘rganish, ilmiy tadqiqotlar olib borish uchun muhim poydevor sifatida.

Tayanch so‘zlar:ish o‘rinlari, aholi bandligi, barqaror rivojlantirish, Milliy maqsadlar, indikatorlarini shakllantirish, mehnat resurslari, ilmiy tadqiqotlar, ishlab chiqarish usuli, mulkchilik iqtisodiy funksiyalar; ijtimoiy funksiyalar;

3.1. Ish o‘rinlarini tashkil etish va aholi bandligini ta’minlash dasturlarini ishlab chiqish va barqaror rivojlantirish

O‘zbekistonda aholining zichligi hududlar bo‘yicha bir-biridan keskin farq qiladi. Aholining yashashi uchun tabiiy – iqlimiy sharoiti qulay, tarixan o‘zlashtirilgan, dehqonchilik qilish uchun yer-suv resurslariga boy hududlarda hamda urbanizatsiya jarayonlari nisbatan rivojlangan, shaharlarga yaqin hududlarda aholi zichligi yuqori. Aksincha, respublika hududining 2/3 qismini egallagan cho‘l mintaqasida aholi juda siyrak tarqalgan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2009 yil 13 martdagi 68-sonli “O‘zbekiston Respublikasi aholi punktlarining ma’muriy-hududiy tuzilishini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qaroridagi talabga muvofiq urbanizatsiya masalasida mintaqalarda, jumladan Farg‘ona vodiysi shahar va qishloqlarida aholining taqsimlanishi bo‘yicha katta o‘zgarishlar sodir bo‘layotgani ma’lum bo‘ldi. 2015 yil 1 yanvar ma’lumotlariga ko‘ra, respublikada urbanizatsiya darajasi 50 foizdan oshgan bo‘lsa, bunday holat Farg‘ona vodiysi viloyatlari shaharlarida jami aholining 57,4 foizini tashkil qilgan. Shahar aholisi soni Andijon viloyatida 52,5 foiz, Farg‘ona viloyatida 57,0 foizni va Namangan viloyatida 63,4 foiz tashkil etdi.

Aholining o‘rtacha zichlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha respublika hududlarini shartli ravishda 5 ta guruhga bo‘lib o‘rganish mumkin: Aholisi zich joylashgan hududlar birinchi guruhni tashkil etadi. Respublikada aholi zichligi eng yuqori bo‘lgan hudud Andijon viloyati bo‘lib, viloyatda 1 kv.km.ga 2016 yilda 676,9 kishi to‘g‘ri kelgan. Aholi zichligi bo‘yicha respublikada ikkinchi o‘rinda Farg‘ona viloyati turadi. Mazkur viloyatda zichlik 1 kv.km.ga 518,5 kishini tashkil etgan. Mazkur ikki viloyat o‘zida respublika aholisining 20,0 foizi yoki 6415,8 ming kishini jamlashga muvaffaq bo‘lgan.

Aholisi zich joylashgan hududlar ikkinchi guruhdan o‘rin olgan. Har bir kvadrat kilometrda 200-400 yuz kishi to‘g‘ri keladigan hududlarga Namangan (349,9 kishi), Xorazm (288,7 kishi), Samarqand (213,7 kishi) bo‘lib ularda jami respublika aholisining 7934,2 ming kishi yoki 25,1 foizi to‘g‘ri keladi.

Aholisi zichligi meyorida bo'lgan hududlar uchinchi guruhni tashkil etadi. Aholining o'rtacha zichligi 1 kv.km. 100-200 kishi to'g'ri keladigan hududlarga Toshkent (183,2 kishi), Sirdaryo (184,7 kishi), Surxondaryo (120,0 kishi) va Qashqadaryo (105,9 kishi) viloyatlarini o'ziga qamrab oladi. Ushbu hududlarda respublika aholisining 28,6 foizi yoki 9021,8 ming kishisi to'g'ri keladi.

Aholisi siyrak joylashgan to'rtinchi guruhni tashkil etib, ularda zichlik o'rtacha 10-100 kishiga teng. Bular –Qoraqalpog'iston Respublikasi (10,8 kishi) va Buxoro (45,0 kishi), Jizzax (60,2 kishi) viloyatlaridir. Ularga respublika aholisining 4882,4 ming kishi yoki 15,5 foizi to'g'ri keladi.

Aholisi o'ta siyrak joylashgan hududlar beshinchi guruhdan o'rin olgan bo'lib, aholi zichligi 10 kishiga yetib-yetmaydi. Viloyatlar bo'yicha bu guruhga birgina Navoiy viloyati kiradi, xolos. Respublika hududlari bo'yicha aholining hududiy joylashuvdagi eng past ko'rsatkich Navoiy viloyatida kuzatiladi. "Eng kenja" viloyatda zichlik ko'rsatkichi respublikaga nisbatan 8,4 marotaba kichik, ya'ni atigi 8,4 kishiga to'g'ri keladi.

Demak, respublikaning ayrim viloyatlari orasida aholi sig'imi bo'yi-cha farq juda katta. Masalan, Andijon viloyatidagi aholi zichligi Navoiy viloyatidan 82 barobar yuqori. Ayni vaqtda aholi hududiy jihatdan Andijon viloyatida Qoraqalpog'iston Respublikasiga nisbatan 63 barobar, Buxoro viloyatiga nisbatan 15 barobar, Jizzax viloyatiga nisbatan 11 barobar zich joylashgan.

Aholisi eng ko'p joylashgan (1998 yildan buyon) Samarqand viloyati ushbu mintaqa tarkibidadir. O'rganilayotgan davrda (2016 yil) aholini tug'ilish va tabiiy ko'payishning o'rtacha darajasi bo'yicha to'rtinchi o'rinda kuzatilib, aholisi tez o'sib borayotgan hudud hisoblangan. Albatta, bunga sabab hududning o'rtacha o'lim ko'rsatkichiga egaligidir. Aholi zichligi bo'yicha Andijon, Farg'ona, Namangan va Xorazm viloyatlaridan keyingi o'rinni egallagan (293,7 kishi). Aholining qishloq joylarda tez ko'payib borayotgani ham alohida ahamiyatga ega.

Mustaqillik yillarida mamlakatimiz demografik vaziyatidagi o'zgarishlar Buxoro viloyatiga ham xosdir. YA'ni, aholi sonining o'sish sur'ati keyingi yillarda pasayganligini ko'rish mumkin. 2016 yilda 1843,5 ming kishi yashagan. Aholining

oʻrtacha tabiiy koʻpayish darajasi yildan yilga pasayib borishi natijasida oʻrganilayotgan davrda oʻrtacha tabiiy koʻpayish 18,7 promillega teng boʻlgan, bu daraja Andijon, Fargʻona viloyatlaridan 0,5 promille, Namangan viloyatidan 2,2 promillega kam demakdir. Buni tugʻilish darajasining keskin kamayganligi va tashqi migratsiya bilan izohlash mumkin. Tugʻilishning umumiy koeffitsienti boʻyicha Oʻzbekistonda 2000 -yilda tugʻilish past Toshkent viloyatda kuzatilgan.

Aholi iqtisodiy va ijtimoiy hayot qonuniyatlariga mos holatda tadrijiy oʻsib borar ekan, demografik jarayonlar ham muayyan ishlab chiqarish usuli va ishlab chiqarish munosabatiga bogʻliq tarzda rivoj topadi. Aholi murakkab ijtimoiy va tabiiy rivojlanish mahsuli boʻlib, unga turli omillar taʼsir koʻrsatadi. Bu jihatdan iqtisodiyot, sotsiologiya, geografiya, tibbiyot, tarix fanlari tahlili mavzuiga yaqin boʻlib, ularning yutuqlaridan foydalanadi, ayni vaqtda, ularga muhim maʼlumotlar beradi. Oʻzbekistonlik aholishunos olimlar -Qoraxonov, Otamirzayev, Boʻriyevalardir.

Demografik jarayonlarning shakllanishida iqtisodiy-ijtimoiy taraqqiyot hal qiluvchi oʻrin tutadi. Turmush tarzining yaxshilanishi, tibbiy xizmat koʻrsatish sifatining yaxshilanishi demografik jarayonlarga ijobiy taʼsir etib, aholi sonini koʻpayishiga olib kelsa, urushlar, turli hil kasalliklar, iqtisodiy inqirozlar, ocharchilik va boshqa omillar oʻz xususiyatiga koʻra demografik jarayonlarda oʻz salbiy taʼsirini koʻrsatadi. Demografik jarayonlar – insonlarning hayotida ularning avlodlarini almashuvi bilan bogʻliq boʻlgan voqealarning kechishidan iborat. Oʻzbekiston Respublikasida mustaqillik yillaridagi demografik jarayonlar oʻziga xosligi bilan boshqa davrlardan farqlanadi. Respublika aholisining oʻrtacha umr koʻrish darajasi soʻnggi yigirma yil davomida 67 yoshdan 73,8 yoshga yetganining oʻzi koʻp narsadan dalolat beradi. Jumladan, ayollarning umr koʻrishi 76,2 yoshga, erkaklar oʻrtasida 71,4 yoshga yetdi. «Kambagʻallik koʻp bolalikka sharoit tugʻdiradi.» degan fikr J. Graunt tomonidan aytilgan

Oʻzbekistonning mustaqil rivojlanish yoʻliga oʻtishi uning demografik tarixida yangicha bosqichni boshlab berdi. Respublikada bozor munosabatlarning shakllanishi, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy sharoitlarning oʻzgarishi natijasida yangi

demografik o'zgarishlar yuzaga keldi.

Yangi iqtisodiy munosabatlar sharoitida aholining bir viloyatdan ikkinchi viloyatga ko'chishi birmuncha sekinlashgan bo'lsada, ammo viloyat doirasida ko'chish biroz faollashdi. Bunda aholining ichki hududiy harakatchanligi qishloq-shahar yo'nalishidagi migratsiya oqimining ortishida namoyon bo'ldi. Umuman olganda, nafaqat, viloyat ichida, balki viloyatlararo aholi migratsiyasida ham qishloq-shahar yo'nalishidagi aholi harakatining jadallashuvi uning ma'lumotlilik, malakasi, kasbi hamda ish bilan ta'minlash kabi muammolarning hal etilishi bilan bog'liq jarayondir.

Mustaqillik yillarida ichki migratsiya harakatlari va jami hajmi uning hamma asosiy yo'nalishlari bo'yicha (ayniqsa, qishloq-shahar) keskin kamaydi. Mutaxassislarning fikricha, uzoq muddatli xarakterga ega bo'lgan omillarning o'zaro murakkablashuvi asosida yuzaga kelgan hamda bozor iqtisodiyotiga o'tish o'z ta'sirini ko'rsatgan. Shu nuqtai nazardan davlat siyosati, migratsiyani qishloqdan shaharga yo'naltirish emas, balki ushbu jarayonni kamaytirib, mumkin qadar to'xtatishga qaratildi. Bu butunlay to'g'ri oqilona siyosat, chunki hozirgi paytda shaharlarda qishloq aholisi uchun vujudga kelgan shart-sharoit imkoniyatlari ancha yomonlashdi, chunki qo'shimcha ishchi kuchiga talab kamaydi, ayniqsa 1990 - yillarning boshidan ishchilarga talab tizimida sifat ko'rsatkichlari paydo bo'lib, yuqori malakali mutaxassis kadrlarga talab kuchaydi. Qishloqlarda esa bunday talablarni qondirish imkoniyati yo'q edi. Mustaqillik yillarida qishloq joylarda ham sanoat korxonalarining, ilm maskanlarining ko'plab ochilganligi sababli mahalliy aholining qishloq yo'nalishi tarmoqlaridagi bandligini oshirish uchun shart-sharoitlar yaratilibgina qolmasdan, balki ishchi kuchi faoliyatining boshqa turlari va sotsial-maishiy infratuzilmalarning rivojlanishi ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bu esa o'z navbatida qishloqdan shaharlarga ko'chishni kamaytirishga olib keladi. Ana shu sabablarga ko'ra, 1996-2016 yillar migratsiyaning yalpi hajmi dinamikasining tahlili qarayb ikki barobarga kamayganini kuzatish mumkin.

Shu bilan bir qatorda qishloq joylarda mahalliy aholining qishloq yo'nalishi

tarmoqlaridagi bandligini oshirish uchun shart-sharoitlar yaratilibgina qolmasdan, balki ishchi kuchi faoliyatining boshqa turlari va sotsial-maishiy infratuzilmalarning rivojlanishi ham koʻzda tutilgan. Bu esa oʻz navbatida qishloqdan shaharlarga koʻchishni kamaytirishga olib keladi.

3.2. Milliy maqsadlari indikatorlarini shakllantirish.

Qishloqdagi ortiqcha mehnat resurslarining shaharga tomon intilishi ham shahar yoʻnalishini toʻldirib bordi. Ayniqsa, mustaqillik yillarida yoshlarni bosqichma-bosqich bilim olishlarini tashkil etilgani, oʻrta-maxsus taʼlimining ixtiyoriy-majburiyligi ularni shaharlardagi litsey va kollejlarga oʻqishga chorlagani bilan izohlanadi. Ayni vaqtda oliy taʼlim qoshidagi litsey va kollejlarda professor-oʻqituvchilardan bilim olishga qiziqish, oliy taʼlimda oʻqish va ishlab qolish jarayonlari ham vaqtinchalik shaharlarga migratsiyani kengaytiradi.

Respublikamizning barcha viloyatlarida boʻlgani kabi Fargʻona viloya-tida ham aholining qishloqdan shaharga tomon harakati doimiy amalga osh-gan. Natijada oʻrganilayotgan davrni yilma yil kuzatilganda barcha yillarda qishloq aholisining migratsiya qoldigʻi manfiy tusga ega boʻlgan, shahar aholisi esa koʻpayib borgan, chunki shahardagi maishiy xizmat koʻrsatish sohasi hamda yashash sharoitlari anchagina ijobiy jihatdan farq qilgan. Shu sababli qishloqdan shahar tomon aholini intilishi shahar aholisi orasida migratsiya harakatlarini yanada yuqorilab borishiga sabab boʻlgan. Albatta, shahar bilan bogʻlanish qishloq aholisining ijtimoiy tarkibi, madaniy darajasi, bilim saviyasiga oʻzining ijobiy taʼsirini koʻrsatgan.

Barcha viloyatlarida shahar-qishloq yoʻnalishi doimiy kuzatiladi. Qishloqlarda yerlarni xususiylashtirish, tadbirkorlik, kichik va oʻrta biznesni rivojlantirish borasidagi islohotlar, aholiga tomorqalarning berilishi ularning qishloqqa intilishini oshirgan.

Migratsiyada qatnashayotgan aholining miqdor va sifat koʻrsatkichla-rini aniqlashda, ularning yosh guruhlarinioʻrganish muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonni 1995-2016 yillar misolida oʻrganilganda vodiy aholisini migratsion faoliyatida barcha yoshdagilarning harakati kuzatiladi. Ularni harakati

migratsiyaning manfiy qoldig'ini hosil qilgan. Masalan, 1995 yilda vodiy hududlariga kelganlar migratsiya harakatlarining 41,6 foizini tashkil etgan. 2016 yilda ushbu yildan biroz farqlanib, kelganlar 4,7 foizga ortgan, ketganlar ham 3,1 foizga kamaygan. 1995 yilda migratsiyaning manfiy qoldig'i –15074 kishini tashkil etgan bo'lsa, 2016 yilda bu – 4279 kishiga teng bo'lgan. Turli millat vakillarining o'z yurtlariga ommaviy ko'chib ketish jarayonlarini amalga oshirilishi dastlabki yillarda migratsiya ko'rsatkichlarini yuqori darajada ko'tarilishiga sabab bo'lgan. Sekin-asta ko'chib ketuvchilar salmog'i va xohishini kamayishi migratsiya jarayonlari ko'rsatkichini pasayib borishiga olib keldi.

3.3. Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanish jarayonlarini o'rganish, ilmiy tadqiqotlar olib borish uchun muhim poydevor sifatida.

Respublika aholisi tarkibida shaharlarni qishloq hududlariga nisbatan biroz farqlanishini kuzatish mumkin, ya'ni shaharlarda millat-larning etnik jihatdan boyligi va son jihatdan yuqoriligi saqlanib qolgan. Chunki shaharlarda sanoat korxonalarining mavjudligi turli mil-lat vakillarini o'z bilim va tajribalarini namoyon etishiga sharoit yaratib kelgan. Masalan, birgina Farg'ona shahrida 1991 yilda ruslar viloyat aholi-sining 32,0 foizidan iborat edi, yillar davomidagi migratsiya faoliyati natijasida 2016 yilda ularning ulushi 24,0 foizni tashkil etgan. Tumanlar ichida esa Oltiariqda ruslar nisbatan ko'p bo'lib, 1991 yilda ularning ulushi 1,4 foizni, 2016 yilda esa 1,7 foizni tashkil etgan. Ukrain, tatar, koreys, arman va yahudiy millatiga mansub aholining ham asosiy qismining ulushi shaharlarga to'g'ri kelganligi bois, urbanizatsiya jarayonlarining etnik xususiyatlarini o'zida aks ettirgan.

Mahalliy millatlarning harakatchanligi ijobiy bo'lishi bilan birga rusiyzabon millatiga mansub aholi harakati ham o'ziga xos ko'rinishga ega bo'lgan. Sobiq Ittifoqning parchalanishi oqibatida uning hududlarida ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar mazkur millat vakillarining respublika, qolaversa vodiy hududlaridan ko'chib ketishlarini biroz tezlashtirdi. Jumladan, 1995 yilda ruslarning aholi migratsiyasidagi ulushi 12,9 foizga teng bo'lgani holda (mazkur hududdan ko'chib

ketganlar) barcha rus millatiga mansub migrantlarning 24,1 foizi ko'chib kelganlardan, 75,9 foizi ko'chib ketganlardan iborat edi. Xuddi shunday holat ukrain, belorus, tatar, yahudiy millatiga mansub migrantlarda ham yaqqol kuzatiladi. Ruslar asosan shaharlarga kelib o'rnatilgan bo'lib, ko'chib ketuvchilarning asosiy qismi (96,9 foiz) shahar joylaridan bo'lgan. O'zbekistonning hozirgi hududi tabiiy-geografik sharoitga qarab tog'li va tog' oldi zonasi, sug'orma yerlar zonasi, bepoyon dasht-yaylov zonasidagi xo'jaligi zonasiga bo'linadi. O'zbekistonning tog' va tog' oldi zonasi 20,5 foizni tashkil etadi

Milliy tarkibni migratsiyada qatnashuvi darajasi ularning hududlarda joylashish salmog'i bilan ham bog'liq. Masalan, respublika, shuningdek vohalar hududlarida turli millat vakillari keng tarqalgan. Xususan, tojiklar respublika aholisi orasida nisbatan katta ulushga ega. 2016 yilda ularning hissi 4,8 foiz bo'lib, barcha viloyatlarda istiqomat qiladi. Asosan Surxondaryo (12,5 foiz), Samarqand (7,5 foiz), Namangan (8,9 foiz), Farg'ona (5,9 foiz), Toshkent (5,3 foiz) va Qashqadaryo (4,4 foiz) viloyatlari aholisi tarkibida ushbu hududlardagi o'zbeklardan boshqa vakillaridan boshqa millat vakillaridan ko'proq bo'lgan.

Qirg'izlar respublika aholisining 0,9 foizini, vohalar aholisini esa 2,3 foizini tashkil etgan. Qirg'iz millatiga mansub aholining 3/4 qismi vohalar viloyatlariga to'g'ri kelib, Andijon viloyati aholisining 3,7 foizini, Farg'ona viloyati aholisining 2,0 foizini, Namangan viloyati aholisining 0,8 foizini tashkil etgan. Bugungi kunda qirg'izlar Yangiyo'l va Chortoq tumanlarida yirik areallar hosil qilgan holda, boshqa tumanlarda esa yakka holda yashaydi.

Andijon viloyatida qirg'izlar va tojiklar asosan chegaraga tutash yoki yaqin qishloq tumanlarida, ayniqsa Qo'rg'ontepa, Xo'jaobod, Buloqboshi, Marhamat, Asaka, Paxtaobod, Izboskan tumanlarida istiqomat qiladi. Tojiklar eng ko'p Andijon shahrida istiqomat qiladi. Ularning ulushi shahar jami aholisining 14,1 foiziga teng bo'lgan. Shuningdek, Asaka tumanida ko'proq areal hosil qilib yashaydi, jami viloyatdagi tojiklarning 11,9 foizi, tuman aholisining 1,4 foizidan iborat bo'lgan. Qo'rg'ontepa (10,2 foiz) tumanida ham tojiklar boshqa hududlarga

nisbatan ko'proq edi. Qirg'izlar Qo'rg'ontepa (10,4 foiz) va Shahrixon (10,1 foiz) tumanlarida ham nisbatan ko'p yashagan.

Rusiyzabon aholi ko'proq shahar joylarda istiqomat qilgan. Ular o'z mehnatlari bilan islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish jarayonlarida ishtirok etib kelmoqdalar. Lekin, o'tgan yillarga nisbatan son jihatdan ushbu millat vakillari ancha qisqarib borgan. Ayni paytda rus millatiga mansub aholimiqdorining jami vodiy aholisi sonidagi ulushi 1991-2016 yillari 5,3 foizdan 1,1 foizga o'zgargan. Aholi sonida ukrain, belorus, ozarbayjon, tatar, yevrey, nemis va boshqa-larni ulushining pasayib borishiga ularning migratsiyada ishtirokini yuqo-riligi va tug'ilish darajasini pastligi sabab bo'lgan. Rusiyzabon millatlarini nisbatan sekin o'sishi va aholi sonida salmog'ining pasayib borishi ulardagi tabiiy o'sishning sustligi va mexanik harakatining ustunligi bilan tavsiflanadi.

Respublikada mahalliy aholi orasida tug'ilish darajasi rusiyzabon xalqlaridan ancha yuqoriligi bilan ajralib turadi. Masalan, 2015 yil ma'lumotlariga ko'ra, o'zbeklarda tug'ilish darajasi 25,4 promillega to'g'ri kelsa, qoraqalpoqlarda 25,2 promilleni, qozoqlarda 21,2 promille, tojiklarda 19,8 promille, qirg'izlarda 19,1 promille, tashkil etgan. Ruslar, ukrainlar, beloruslar, tatarlar va boshqa millat vakillarida tug'ilish darajasi ancha pastligi bilan farqlangan. Respublikada tug'ilishning o'rtacha darajasi o'rganib chiqilganda eng past ko'rsatkichga ega bo'lgan Toshkent shahri, Toshkent, Buxoro, Navoiy viloyatlarida ushbu millatlar ulushi ko'proq edi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, aholining migratsiya harakatlarida mehnatga layoqatlilar ko'p harakatchanligi bilan alohida xususiyat kasb etadi. 2016 yilda vodiy hududlariga kelganlarning 82,3 foizi, ketganlarning 91,4 foizi mehnatga layoqatli yoshdagilar hisoblangan. Mehnatga layoqatli aholidan kattalar esa jami kelganlarning 3,7 foizini, ketganlarning 5,8 foizini tashkil etgan.

Yuqoridagilardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, Farg'ona vodiysi aholisi respublikaning boshqa hududlari singari ko'pmillatli xususiyatiga ega. 1991-2016 yillarda aholining umumiy o'sishiga ta'sir etuvchi omillar sababli vodiy

aholisi sonida mahalliy millat vakillari, ayniqsa o'zbeklar salmog'i oshib borishi va ayrim millat vakillari ulushining kamayib borishi kuzatiladi. Shaharlardagi ko'pmillatli tarkibni qishloqlarga nisbatan ustunligi urbanizatsiya jarayonlarini etnik xususiyatlarini o'zida namoyon etgan.

Respublika hududlarida ko'pmillatli tarkibni yuzaga kelishi tub aholining, qolaversa o'zbeklarning qon-qoniga singib ketgan mehmondo'stlik, qardoshlik, diniy bag'rikenglik, millatlararo hamkorlik, birdamlik, do'stlik, adolatlilik, tenglik kabi insonparvar xususiyatlar yanada amaliy ifodasini topdi, keng quloch yoydi va jahon miqyosida e'tirofqa sazovor bo'ldi.

Yillar davomida yurtimizda yashayotgan turli millat vakillari ushbu yurtni o'z ona – Vatanlari bilib, unga sadoqatini namoyon etib kelmoqdalar. Albatta, tarix davomida majburan yoki ixtiyoriy ko'chib kelgan millatlarni farzandlarining "kindik qoni to'kilgan Vatan"i – bu O'zbekiston sanaladi. Ular orasida rus millatiga mansub Farg'ona shahar xalq maorifi direktori Gostyxina Raisa Aleksandrovna faxr va g'urur bilan, hayajonlangan holda: "Men Rossiyada emas, Ukrainada emas, Kavkazda yoki, Tojikistonda emas, aynan O'zbekistonda istiqomat qilayotganimdan nihoyatda baxtiyorman, deya ta'kidladi. Darhaqiqat, Farg'ona viloyatida 84 ta turli millat vakillari do'st va inoq hayot kechirayotgan bo'lsa, ularning barchasi teng huquq va teng imkoniyatlarga ega ekanliklarini yaxshi bilishadi.

Migratsiya jarayonlarida reemigratsiya, ya'ni ko'chib ketganlarni yana qaytib ko'chib kelish harakatlari ham namoyon bo'ladi.

Reemigrantlar o'zlarining O'zbekistonga qaytib kelib sabablarini quyidagilardan iborat deb ko'rsatishgan:

–sotsial-iqtisodiy, maishiy muammolarning hal etilmaganligi (60,0 foiz);

MDH dagi ayrim (masalan, Ukraina) mamlakatlarida umumiy ijtimoiy – siyosiy, iqtisodiy holatning, ayniqsa ular joylashmoqchi bo'lgan mintaqalardagi holatning beqarorligi (17,0 foiz);

–oilaviy muammolar: oila a'zolari bir qismining O'zbekistondan ko'chib ketishni xohlamaganligi (8,0 foiz);

- borgan joylardagi ish topish bilan bog‘liq bo‘lgan muammolar (6,0 foiz),
- sihat-salomatlik holati (2,0 foiz).

Ta’kidlash joizki, O‘zbekistonga qaytib kelganlarning 80,0 foizi, endi boshqa ko‘chib ketishni xohlamasliklarini aytishgan. Qaytib kelgan reemigrantlarni O‘zbekiston o‘zining barqaror sotsial – iqtisodiy holati bilan (52,2 foiz), millatlararo totuvlik va hamjihatligi (27,0 foiz) bilan o‘ziga jalb qilgan. Haqiqatda, mustaqillikning dastlabki yillarida ya’ni sobiq sho‘ro hududida keskin o‘zgarishlar ro‘y berib, beqarorlik hukm surayotgan bir sharoitda O‘zbekistonda tinchlik va barqarorlik saqlab qolindi va mashaqqatli dovonlar osha himoya qilib kelinmoqda.

Xulosa qilib aytganda, istiqlol yillarida respublikada aholining milliy tarkibida ham o‘zgarishlar yuz berdi. Masalan, vodiya o‘zbeklar 1999 yilda 88,2 foizni, 2016 yilda esa 98,8 foizni tashkil etgan. Bunga sabab, o‘zbeklarda tug‘ilish darajasining nisbatan yuqoriligi, tug‘ilib o‘sgan vataniga bog‘lanib qolish xususiyati bo‘lsa, ikkinchi tomondan mustaqillik arafasida va mustaqillikning dastlabki yillarida boshqa millat vakillarining o‘z tarixiy vataniga qaytishi natijasida ular sonining kamayishi bo‘ldi.

Kuzatilayotgan davrning boshlarida turli millat vakillarining o‘z vatanlariga qaytish ehtiyojlari qondirilgach, ushbu migratsiya ko‘rinishlari pasaya boshladi. Darhaqiqat, migratsiya jarayonlarining keyingi ko‘rinishi mehnat migratsiyasi bilan bog‘liq bo‘ldi. Ushbu ko‘rinishdagi migratsiya harakatlarida o‘zbeklar ko‘proq qatnashdilar. Natijada, 1995 yilda o‘zbeklarning migratsiya harakatlaridagi ulushi 67,9 foizdan iborat bo‘lsa, 2016 yilda 92,6 foizga yetdi.

Aholi sonida ukrain, belorus, ozarbayjon, tatar, yahudiy, nemis va boshqalarning ulushi ham pasayib borgan. Bunga, ulardagi migratsiyada qatnashishning yuqoriligi hamda yosh tarkibi bilan bog‘liq holda tug‘ilish, o‘lim darajalari sabab bo‘lgan.

2012-2016 yillar mobaynida O‘zbekistonga immigratsiya natijasida 750967 kishi ko‘chib kelgan bo‘lsa, emigratsiya miqdori 920594 kishi bo‘lib, ular xorijga yo‘l olgan. Tashqi migratsiya saldosi manfiy, ya’ni 169627 kishiga teng bo‘lgan bo‘lsa, shundan 6,5 foizi yoki 11,8 ming kishi Farg‘ona mintaqasiga to‘g‘ri keladi.

Migratsiya harakatlarida turli millat vakillarining ishtirokida mehnatga layoqatlilar salohiyati yuqori bo'lgan. Bundan tashqari, migratsiya ishtirokchilari orasida turkman, qozoq, yahudiy, turk, uyg'ur, belorus, boshqird, nemis kabi millat vakillarining ulushi 0,1 foizdan oshmagan.

Xulosa shuki, mustaqillik yillarida Farg'ona vodiysi hududlarida yuz bergan migratsiya harakatlarida respublikada kuzatilgan holatlar bilan birga o'ziga xos xususiyatlar ham namoyon bo'lgan. Migratsiya jarayonlarining obyektiv sabablari quyidagilardan iborat:

–mustaqillikning dastlabki yillarida respublikada bo'lgani singari vodiydagi migratsiya harakatlari asosan sobiq Ittifoq respublikalariga qaratildi, sovetlar mustamlakasi davrida majburan ko'chirib keltirilgan turli millat vakillarining O'zbekistondan o'z tarixiy vatanlariga qaytib ketishi jarayoni yuz berdi ;

– vodiya aholining migratsiyada ishtiroki turli bosqichlarda namoyon bo'ldi: masalan, respublika miqiyosida, viloyat miqiyosida, viloyatlararo, chet davlatlar bilan bo'lgan ichki va tashqi migratsiyalarni misol qilish mumkin;

–1991-2016 yillarda migratsiyaning umumiy hajmi, ya'ni qatnashayotganlar soni kamayib bordi;

–mustaqillikning dastlabki yillarida ko'chib ketuvchilarning katta qismini professional tayyorgarlikka va yuqori malakali mutaxassislar tashkil etgan bo'lib, ushbu holat sekin-asta kamayib borgan kuzatiladi;

– ishchi kuchi migratsiyasi aholining migratsiya harakatlarida asosiy mezon bo'lib qolmoqda. Ishtirokchilarning asosiy qismi mehnatga layoqatli yoshdagi aholi, migratsiyaning asosiy harakatlari vaqtincha migratsiya tusini olgan, ular orasida 20-24 yosh guruhlarining faolligi boshqa yosh guruhlariga nisbatan ustun;

– Farg'ona mintaqasida aholi migratsiyasi manfiy saldogaga ega;

–oilalilarning harakatlari ustun, ular o'z ehtiyojlaridan kelib chiqib, asosan mehnat migratsiyasida ishtirok etganligi bilan farqlanadi;

migrantlarning haq-huquqlarini himoya qilish uchun tashqi migratsiyani, xususan xorijiy mamlakatlarga xalqaro shartnoma asosida aholi migratsiyasini tashkil etish zarur;

bugungi kunda ayrim mamlakatlarda ishchi kuchiga bo'lgan talabning ortishini hisobga olib, tashqi migratsiyani ularga ko'paytirish kerak;

demografik vaziyatdan kelib chiqqan holda tashqi migratsiyani qo'llab-quvvatlash va unga to'g'ri baho berish lozim. Ishchi kuchi migratsiyasining Farg'ona vodiysi ijtimoiy-ma'naviy turmushiga ta'sirini turlicha talqin etish mumkin. Avvalo, mutaxassis sifatida o'z ish joyiga ega bo'lib, moddiy manfaatdorligi qondiriladi, ayrim kasbdagilar hatto, katta miqdordagi maoshga ham ega bo'ladilar. Biroq, buning ikkinchi tomoni shuki, mutaxassis o'z yurtida ham zarur soha vakili bo'lgani holda, o'zga yurtga ketib qolganligini salbiy holat, deb baholash mumkin. Shu bilan birga, yurt sog'inchi, musofirchilik mashaqqatlari, oilaviy masalalar, ayniqsa, ota yoki onaning xorijga ketishi farzandlar tarbiyasiga ham o'zining salbiy ta'sirini o'tkazmay qolmaydi.

Ishchi migratsiyalarning demografik jarayonlari oilaviy turmush sharoitlar hamda axolining ayollar va erkaklar soni o'rtasida nomutanosibliklarni keltirib chiqarmoqda.

Agar viloyatlar kesimida olinsa, respublika miqyosida yetakchi o'rinda Xorazm va Buxoro viloyatlarini misol qilib keltirish mumkin. Farg'ona vodiysida yangi tashkil etilayotgan sanoat korxonalarini va qo'shma korxonalar aholi bandligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Bunday holati o'zbek millatidan tashqari, boshqa millat vakillari hayotiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

Bugungi kunda xotin-qizlar va yoshlarni davlat tomonidan ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirishga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu borada ko'rilgan amaliy choralarga qaramasdan, haligacha respublikada og'ir turmush sharoitida yashab, ish bilan ta'minlanmagan 13 mingdan ziyod xotin-qizlar borligi achinarlidir. Shu munosabat bilan Prezident Murojaatnomasida belgilab qo'yildiki, 2019 yilda turmush sharoiti og'ir bo'lgan 1 ming 600 nafar xotin-qizlarni imtiyozli kreditlar asosida arzon uy-joylar bilan ta'minlash vazifasi topshirildi. Bu esa, xotin qizlar o'rtasida tashqi migratsiyaning oldini olishda ham muhim ahamiyatga ega, deyish mumkin.

Nazorat savollari va test topshiriqlari:

1. O‘zbekiston aholisi soni qancha va oxirgi yillarda O‘zbekiston aholisi soni qanchaga ko‘paydi?
2. Tabiiy ko‘payish va mexanik ko‘payish tushunchalarini izohlang.
3. Aholi migratsiyasi deganda nimani tushunasiz?
4. Aholining yosh va jinsiy tarkibi qanday ko‘rsatkichlarga ega?
5. O‘zbekiston aholisining qancha qismi qishloqlarda istiqomat qiladi?
6. O‘zbekiston aholisi xalq xo‘jaligining qaysi sohlarida eng ko‘p band?

4-mavzu: 4-mavzu: Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanish jarayonlarini o‘rganish, ilmiy tadqiqotlar olib borish uchun muhim poydevor sifatida. (2 soat)

REJA:

1. Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanish jarayonlarining omillari
2. Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanishning ilmiy uslublari hamda yo‘llari.

Tayanch so‘zlar: Mehnat resurslari, jarayonlarini o‘rganish, ilmiy tadqiqotlar, Mehnat resurslari joylashuvi, ilmiy uslublari, tadqiqotlar obo‘kti.

4.1. Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanish jarayonlarining omillari

O‘zbekiston Respublikasi o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritgan dastlabki kunlardan oq aholini ijtimoiy himoya qilishni ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilab oldi. Olib borilayotgan islohotlarning avvalo, aholi manfaatlariga xizmat qilishining isboti deb baholash mumkin. Jahonda e’tirof etilgan O‘zbekistondagi yangilanish va taraqqiyot yo‘lining asosiy qoidalaridan biri – bozor iqtisodiyotiga o‘tishning besh tamoyilning aynan biri ham kuchli ijtimoiy himoyaga yo‘naltirilgan. Mazkur tamoyil ijtimoiy vazifalarni hal etishga, aholini ijtimoiy himoyalash sohasida qat’iy kafolatni vujudga keltirishga yo‘naltirilgan ekan, bozor islohotlarini chuqurlashtirishning milliy modeli asosidagi iqtisodiy siyosatda inson manfaatlarini himoya qilish, aholining turmush farovonligini oshirish, kam ta’minlangan qismini ijtimoiy himoyalash, nogironlar, pensionerlar, yolg‘iz qariyalar, yosh bolali ayollarni moddiy va ma’naviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash hamisha dolzarb bo‘lib qoladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF–4947–son

“O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi, “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Faol tadbirkorlik, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi Farmonda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga jiddiy e‘tibor qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta’kidlab o‘tganidek, “Samarali mehnat uchun zarur sharoitlar, munosib ish haqi, zamonaviy uy-joylar, sifatli ta’lim va tibbiy yordam, dam olish va hordiq chiqarish uchun keng imkoniyatlar yaratish–bularning barchasi iqtisodiy sohadagi islohotlarimiz mohiyati va mazmunini belgilab beradigan muhim omillardir”. Ana shu maqsadda, 1997 yildan e‘tiboran har yili ijtimoiy himoya tizimiga ajratiladigan saramoyalarning ko‘lami ortib bormoqda. Jumladan, 1997 yildan boshlab har bir yilga tegishli ravishda inson baxt-saodati va uning farovonligiga xizmat qiladigan nomlarning berilishi va maxsus Davlat dasturlarning qabul qilinib, amaliyotga joriy etilganligi, mavjud ijtimoiy muammolarni hal qilish va bunga jamoatchilikni jalb etishda o‘zining ijobiy samarasini berib kelmoqda.

Mustaqillikka erishilgach, avvalo, O‘zbekiston Respublikasi Ijtimoiy ta’minot vazirligi tashkil etildi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1993 yil 30 sentabrdagi 476-sonli qarori bilan O‘zbekiston Respublikasi Ijtimoiy ta’minot vazirligi to‘g‘risidagi Nizomi tasdiqlandi, uning asosiy vazifasi etib, jumladan, mehnatga layoqatsiz aholining ijtimoiy ta’minoti va ularga ijtimoiy yordam berish sohasida davlat siyosatini shakllantirish, keksa va mehnatga layoqatsiz fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish, pensiyalar va nafaqalar to‘lashga yo‘naltirilgan ijtimoiy sug‘urta mablag‘laridan samarali foydalanish, pensiyalar va nafaqalar to‘lash ishlarini tashkil etish, keksa fuqarolar, nogironlar, voyaga yetmagan bolalari bo‘lgan oilalarga ijtimoiy-maishiy xizmat ko‘rsatish, imtiyozlar, sanatoriya-kurortda davolanish yo‘llanmalarini va harakat qilishning maxsus vositalarini berishni tashkil etishsh, davolash mehnat va tibbiy-ijtimoiy ekspertiza xizmatiga, nogironlarning mehnat qobiliyatini tiklash bo‘yicha ishlarini

amalga oshirish, nogironlarga hunar o'rgatish va ularni qayta o'qitish belgilandi.

Bu vazifalarni amalga oshirish uchun avvalo, aholi daromadlarining eng kam va o'rtacha darajasi muntazam oshirib borildi. So'ngra, ichki iste'mol bozorini himoya qilish, oziq-ovqat mahsulotlari asosiy turlari iste'molini muayyan darajada saqlab turish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rildi, pensionerlar, nogironlar, ehtiyojmand aholi, ko'p bolali va kam daromadli oilalar, ishsizlarni ijtimoiy himoyalash bo'yicha amaliy choralar ko'rildi.

2001 yilda fuqarolar tomonidan O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman)ga bo'lgan murojaatlarning 10,3 foizi ijtimoiy muhofaza masalalari bilan bog'liq bo'lganligi, bu masalaning hozirgi bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida naqadar muhim ekanligini ko'rsatadi.

2007 yil 23 yanvardagi "Ijtimoiy himoya yili" Davlat dasturi to'g'risida"gi Qarorida amaldagi ijtimoiy himoya tizimi samaradorligini yanada oshirish, ijtimoiy nochor fuqarolarga tabaqalashgan holda yondashuvni kuchaytirish, yangi qonun hujjatlarini ishlab chiqish, amaldagi qonun hujjatlariga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritish kerakligi belgilab berildi. Masalan, 2006 yilda budget mablag'larining 51,9 foizi, 2007 yil – "Ijtimoiy himoya yili "Davlat dasturi doirasida aholining ijtimoiy himoyasiga 484 mlrd. so'mdan ortiq (53,8%), "Yoshlar yili" da 1,5 trln. so'mdan ortiq(54,6%), "Barkamol avlod yili" doirasida 1 trln. 700 mlrd so'm, "Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik" yilida 2 trln so'm miqdoridagi mablag' ajratildi.

2016 yil – "Sog'lom ona va bola yili" Davlat dasturi doirasida bolalar sportini rivojlantirish, yosh oilalar, tadbirkor ayollar, kollej bitiruvchilari, oilaviy biznes va hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash va boshqa shu kabi maqsadlar uchun barcha manbalar hisobidan 7 trln 480 mlrd so'm va 190 mln \$ ziyod mablag' sarflandi. Davlat mablag'larining 59,1 foizi ijtimoiy sohaga yo'naltirilishi nazarda tutilgan edi, jumladan, ta'lim-tarbiya sohasiga davlat budjeti xarajatlarining 33,7 foizi, sog'liqni saqlash tizimiga 14 foizi yo'naltirildi. Ta'lim-tarbiya sohasini ta'minlash va rivojlantirish sarf-xarajatlari o'tgan yilga qaraganda 16,3 foizga, sog'liqni saqlash tizimida 16 foizga ko'paydi. Ko'rinib turibdiki, aholining

ijtimoiy himoyasiga yo'naltirilgan mablag'larning miqdori yildan- yilga ortib bormoqda va bu boshqa sohalarga qaraganda miqdori ancha katta.

Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq aholining kam ta'minlangan, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini moddiy qo'llab quvvatlashning qonunchilik tizimi yaratildi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 39-moddasida: "Har bir shaxs qariganda, mehnat layoqatini yo'qotganda, boquvchisidan ayrilganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa hollarda davlat ijtimoiy taminotini olishga haqli" deb belgilangan bo'lib, ushbu tamoyil hukumat tomonidan amalga oshirilgan aholining ijtimoiy muhofazaga muhtoj qatlamlarini himoya qilish bo'yicha chora-tadbirlarda o'z ifodasini topdi. Mustaqillikning dastlabki yillarida aholining kayfiyatidagi ayrim muammolarni ham hal etish zarurati tug'ildi. Jumladan, sovet davridan saqlanib qolgan boqimandalik, o'zibo'larchilik kabi illatlarni bartaraf etish, ularning ongiga singib ketgan "umummanfaatchilik", "bir tekischilik" kabi tushunchalardan xolos etish lozim edi.

Ana shularni hisobga olib, O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy himoya qilish pensiya, ijtimoiy yordam va ijtimoiy xizmat ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Ijtimoiy himoyaning bir ko'rinishi sifatida pensiya 3 xil toifadagi fuqarolarga beriladi:

-Yoshga doir

-Nogironlik

-Boquvchisini yo'qotganligi munosabati bilan beriladigan pensiya sifatida ta'minlanadi.

-Yuzaga kelgan umumiy ijtimoiy-iqtisodiy va demografik vaziyatdan kelib chiqqan holda, Respublika aholisining tarkibiga ham e'tibor kuchaytirilib, aholi tarkibiy sifatining asosiy tasniflari quyidagi omillarda belgilandi:

-aholi salomatligi darajasi;

-bolalar, onalar o'limi va umumiy o'lim darajasi;

-aholi umrining o'rtacha davomiyligi;

-aholining ma'lumot darajasi;

- aholining ijtimoiy tarkibi;
- aholining urbanizatsiyalashganlik darajasi;
- umuminsoniy qadriyatlarga munosabat.

Respublika hukumati tomonidan ko‘rilgan choralar natijasida islohotlarning dastlabki bosqichida aholi turmush darajasining butunlay pasayib ketishining oldini olishga erishildi. Bu borada davlat siyosati ijtimoiy keskinlikni yumshatish maqsadidan kelib chiqib, shakllantirildi. Oziq-ovqat tovarlarini meyorlashtirilgan holda sotish kabi chora-tadbirlar amalga oshirildi. Muammolarni hal etishga davlat siyosati darajasida, aholi ehtiyoj va manfaatlaridan kelib chiqib harakat qilindi. Hukumat tomonidan 1991 yilning noyabr oyida O‘zbekiston Respublikasi ijtimoiy ta’minot vazirligiga tegishli holatni bir oy muddatda chuqur tahlil etish va bu sohani rivojlantirish bo‘yicha aniq taklif va tavsiyalar ishlab chiqish vazifasi berildi. Pensiya ta’minoti ishida islohotlar o‘tkazish, kam ta’minlangan oilalar, nogironlar ustidan g‘amxo‘rlik qilish vazifalari belgilandi. Avvalo, aholining eng kam daromadli tabaqalari, ya’ni: nogironlar, pensionerlar, ko‘p bolali va kam ta’minlangan oilalar, vaqtincha ishsiz kishilar, umuman qiyin ahvolga tushib qolgan insonlarga yaqindan yordam ko‘rsatish ijtimoiy himoyalash tizimining asosi bo‘lib, shu maksadda aholining mazkur toifalari uchun kundalik zarur mollarni sotib olishda, kommunal va transport xizmatiga haq to‘lashda qo‘shimcha imtiyozlar joriy etildi. 16 yoshgacha bo‘lgan bolalarga nafaqa to‘lash tizimi amal qililib, ikki yoshgacha bo‘lgan go‘daklar hamda kamqonlik kasaliga uchragan homilador ayollarning bepul ovqatlanishi tashkil etildi. Maktablarda boshlang‘ich sinflarning o‘quvchilariga bepul nonushta berildi. Tinglovchilar uchun tushlik ovqati qiymatining 50 foizi chegirib tashlandi. Shuningdek, respublika viloyatlaridan kelgan tinglovchilar uchun 50 so‘mdan qo‘shimcha mablag‘ ajratildi.

1993 yil 3 sentabrda O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolarning davlat pensiya ta’minoti to‘g‘risida”gi Qonuni qabul qilinib, 1994 yil 1 iyuldan kuchga kirdi. Qonunga asosan, faqat ish staji mavjud bo‘lgan shaxslargagina pensiyalar tayinlanishi belgilangan. Bu pensiyalar yoshga doir, nogironlik va boquvchisini

yo‘qotganlik pensiyalaridir.

1994 yil 1 iyuldan milliy valyuta (so‘m) kuchga kirdi. Ma‘lumki milliy valyutadan oldin so‘m-kupon O‘zbekiston pul birligi sifatida muomalada bo‘lgan. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1993 yil 15 noyabrdan “O‘zbekiston Respublikasi hududida parallel to‘lov vositasi sifatida so‘m-kuponlarni joriy qilish to‘g‘risida”gi 1993 yil 12 noyabrdagi 550-son qarori bilan ichki bozorni ortiqcha rubl omboridan, shuningdek, aholiga pul mablag‘larini o‘z vaqtida to‘lashni ta‘minlash, so‘mning qo‘shimcha banknotalari joriy etildi va 1994 yil iyul oyiga qadar amalda qo‘llanildi. Biroq , 1994 yil 1 avgustgacha ular 1000 so‘mlik kupon = 1 so‘m miqdorida cheklovlarsiz barcha turdagi to‘lovlarga qabul qilingan.

1996 yil 4 dekabrda “Bolali oilalarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish to‘g‘risida”gi PF-1657-son Farmonga muvofiq ravishda 16 yoshga to‘lmagan bolalari bo‘lgan muhtoj oilalarga nafaqa tayinlash va tabaqalashtirilgan (oiladagi bolalar soniga bog‘liq ravishda) holda to‘lash haqidagi qoidalar tasdiqlandi. Shuningdek, 1997 yil yanvardan boshlab, bolali oilalarga nafaqalar fuqarolarning o‘zini - o‘zi boshqarish organlari, ya‘ni mahalla fuqarolar yig‘inlari tomonidan tayinlanishi, bunda oilalarning shunday nafaqaga muhtojligi hisobga olinishi hamda 1 nafar bolali oilaga 100 foiz, 3 nafar bolali oilaga 140 foiz, 4 nafar va undan ortiq bolali oilalarga 175 foiz miqdorida nafaqa to‘lanishi belgilab qo‘yildi.

Aholini ijtimoiy himoyalash masalalari ijtimoiy ta‘minot organlari bilan birga Mehnat, Moliya, Sog‘liqni saqlash, Aloqa vazirliklari, Pensiya Jamg‘armasiga hamda jamoat tashkilotlari bo‘lgan Ko‘zi ojizlar, Kar-soqovlar, Nogironlar, Qizil Yarimoy jamiyatlari, “Mehribonlik”, “Bolalar”, “Navro‘z”, “Sog‘lom avlod uchun” kabi xayriya jamg‘armalariga ham yuklatilgandir. Natijada, kam ta‘minlangan, yordamga muhtoj aholi qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash, ularga har tomonlama g‘amxo‘rlik ko‘rsatish choralari ko‘rildi. Pirovardida, bozor mexanizmini joriy etishdan avval odamlarni ijtimoiy va huquqiy himoyalash bo‘yicha kuchli ehtiyot choralari oldindan ko‘rib qo‘yilishi

obyektiv zarurat ekanligi hayotda o'z isbotini topdi.

Ta'kidlash lozimki, O'zbekistonning demografik siyosati ona va bola sog'ligini mustahkamlash maqsadida tug'ilishni tartibga solishga qaratilgan. Bunda tug'ilishni sonini kamaytirishga hatto ishora ham yo'q. So'z faqat tug'ilishni tartibga solish madaniyati haqida borishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti bu haqda quyidagi fikrlarni bildirgan: – Oilada qancha bola bo'ladi – buni ota-onaning o'zi hal qiladi. Har kim o'zi aql bilan o'ylab, salomatlikni, imkoniyatni hisobga olib xulosa chiqarsin. Faqat bitta sharti bor – tug'ilgan bola sog'lom o'ssin, ulg'ayib voyaga yetgach, jamiyatimizning barkamol a'zosi bo'lsin, yangi qurila-digan oiladan yanada sog'lomroq avlod bunyodga kelsin. Zero, mustaqillik yillarida onalar va bolalar salomatligini muhofaza qilish yo'lidagi ijobiy ishlar natijasida tug'ish yoshidagi ayollar va go'daklar hayoti bilan bog'liq noxush holatlar kamaytirildi. Ayniqsa, inson sog'ligi, ona va bola salomatligini muhofaza qilish, sog'lom avlodni shakllantirishga doir normativ hujjatlarni hayotga tadbiq etilishi, aholini ijtimoiy himoya qilishning amaldagi ifodasi ekanligini ko'rsatadi.

Ijtimoiy himoya masalasi kun tartibida eng dolzarb bo'lib, bu borada katta ishlar amalga oshirildi. Sog'lom avloddangina sog'lom farzand dunyoga keladi. Olib borilgan nazariy va amaliy tadqiqotlar natijasiga ko'ra ayol kishi qanchalik ko'p va tez-tez farzand ko'rishi uning turli xil kasalliklarga chalinishiga sabab bo'lishi, homiladorlikning asoratlar bilan kechishi, natijada chala tug'ish, og'ir tug'ruqni boshdan kechirish, chaqaloqning nobud bo'lishi, umrbod nogironlik kabi holatlar ro'y beradi. Aholi orasida tibbiy madaniyatni oshirish ayollarning sog'-salomat bo'lishlari, homiladorlik, tug'ruq jarayonlarini asoratsiz o'tkazishlari va sog'lom bolalarni dunyoga keltirishlari uchun zamin yaratadi.

Respublikaning mustaqillik yillaridagi demografik tarixida ayollarni reproduktiv yoshining o'zgarib borishi ham ona va bola salomatligida katta ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, Farg'ona vodiysi viloyatlarida 2003 yilda 1996 yilga nisbatan 15-19 yosh (5,4 marta), 20-24 (1,4 marta), 25-29 (1,2 marta), 30-34 (1,3 marta), 36-39 (1,5 marta), 40-44 (1,7 marta), 45-49 (3,1 marta) yosh

bosqichlari bo'yicha ayollarda tug'ish ko'rsatkichlari kamaygan. Mintaqa ayollarida tug'ish ko'rsatkichi 15-19 va 45-49 yoshlarga to'g'ri kelgan. 20 yoshdan to 49 yoshgacha bo'lgan ayollardagi tug'ish ko'rsatkichlari bosqichma-bosqich kamayib, oilalarda beshinchi, oltinchi va undan keyingi farzandlarning tug'ilishi kamaygan(Izoh: yosh tarkibiga ko'ra har 1000 nafar ayolga nisbatan tirik tug'ilganlar). 1996 yilda 20-24 yoshgacha bo'lgan ayollar orasida tug'ish (266,18) nisbatan yuqori bo'lgan. Undan keyingi daraja 25-29 yoshdagi (186,05) ayollarga to'g'ri kelgan. Tug'ish ko'rsatkichining uchinchi darajasi 30-34 yoshdagi (93,05) ayollarda kuzatiladi. 15-19 yoshdagi ayollar farzand ko'rish darajasi bo'yicha to'rtinchi o'rinda bo'lgan. Bunday natijalarga erishishda, onalik va bolalikni muhofaza qilish, ona sog'lig'ini mustahkamlash, sog'lom farzand tug'ilishi, "Sog'lom ona – sog'lom bola" maqsadli vazifalarini amalga oshirish uchun joylarda viloyat hokimlari farmoyishlari asosida tashkil etilgan chora-tadbirlar muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

1996 yildan 2003 yilgacha bo'lgan davr oralig'ida birinchi va uchinchi farzand ko'rganlar soni yilma-yil ortib borgan. To'rtinchi, beshinchi va undan ko'p farzand ko'rganlar ulushi esa kamaygan. Natijada vodiya uchinchi farzand ko'rgan ayollarning ulushi nisbatan yuqoriroq, yani 7,1 foizga, birinchi farzand ko'rganlarning ulushi esa 1,8 foizga ortgani aniqlandi. Ayollarda farzand ko'rishning to'rtinchi bolalar tug'ilishida 0,3 foizga, beshinchi va undan yuqori bolalar tug'ilishida 1,6 foizga kamaygan. Demak, nafaqat beshinchi, balki to'rtinchi farzand ko'rish darajasida ham kamayish yuz bergan.

2011 yilga kelib, O'zbekiston Respublikasi Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirining "O'zgalar parvarishiga muhtoj yolg'iz fuqarolarga uyda ijtimoiy yordam ko'rsatish haqidagi nizomni tasdiqlash to'g'risida" gi buyrug'iga asosan ijtimoiy xizmat xodimlarining asosiy vazifalari tizimi ishlab chiqildi. Unga ko'ra, ijtimoiy xizmat xodimlari tomonidan nogironlarni zarur oziq-ovqat mahsulotlarini uyiga yetkazib berish, kiyimlari va uy anjomlarini tozalab berish, tibbiy yordam ko'rsatish kabi vazifalar yuklangan va ular aholining ishsiz qatlamidan saralab olinadi. 2011 yil 30 maydagi "2011-2015 yillarda

yolg'iz keksalar, pensioner va nogironlarni ijtimoiy himoya qilishni yanada kuchaytirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qaroriga muvofiq, viloyatlaridagi Nogironlar uchun hududiy reabilitatsiya markazlari davolash korpuslari qayta ta'mirlandi.

Ijtimoiy himoyani kuchaytirish, ijtimoiy qo'llab - quvvatlashga ehtiyojmand aholi qatlamlarining turmush darajasini va sifatini yuksaltirish, 2008-2013 yillarda O'zbekistonda ijtimoiy himoyaga muhtoj aholi qatlamini qo'llab-quvvatlashga 135 dan ortiq loyiha uchun 1 mlrd 614,5 mln so'mdan ortiq mablag'lar yo'naltirilgan. Natijada, himoyaga muhtoj bo'lgan jismoniy imkoniyati cheklangan fuqarolarga va yolg'iz pensionerlarga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish, tibbiy-ortopedik mahsulotlar, reabilitatsiya texnik vositalarini ishlab chiqarish, ijtimoiy tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari kengaytirildi.

4.2. Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanishning ilmiy uslublari hamda yo'llari.

Mutaxassislarining fikricha, o'zbek oilalarida bola soniga va tarbiyasiga bo'lgan munosabatlar, ota-ona va farzandlar orasidagi ruhiy-emotsional munosabatlarning anchayin o'zgarib, oilada farzandlar soniga bo'lgan munosabatlarda, bolalarning o'rtacha soni kamayishida, ota-onaning oiladagi an'anaviy o'rni va vazifalari birmuncha transformatsiyaga uch-raganlikda, bola tarbiyasida oila a'zolarining ishtiroki va mas'uliyat darajasi kuchayganlini kuzatish mumkin.

Respublikada istiqomat qiladigan har bir ayol hamda barcha katta yoshdagi oila a'zolari doimiy tibbiy nazorat qilib borilganda, nafaqat tug'ma nuqsonli, chala va kichik vaznli bolalar tug'ilishini oldi olinadi, balki farzandlarning barkamol o'sishini ta'minlash imkoniyatini yaratadi. Shunday ekan, homiladorlik, tug'ruq va undan keyingi jarayonlarni doimo nazoratini ta'minlash, davolash va sog'lomlashtirish chora-tadbirlarini ko'rish, tibbiy-ijtimoiy tadbirlarni yanada kengaytirish shu kunning muhim vazifasidir.

Oilalar uch turga bo'linadi: kam bolali, o'rta bolali va ko'p bolali. Bir yoki

ikki farzandlari bor oilalar kam bolali oilalar deyilsa, uch va to'rt farzandlari bor oilalar o'rtacha bolali oilalar tarkibiga kiradi. Besh va undan ko'p farzandli oilalar esa ko'p bolali oilalar hisoblanadi.

Soha mutaxassislarining fikriga ko'ra, O'zbekistonda ko'p bolalikdan o'rtacha bolalikka o'tish davri boshlangan, respublikada tug'ilish darajasi kelajakda birmuncha kamayadi, deyish mumkin. Tug'ilishni kamayishi, asosan oilada 5-6 ta va undan keyingi bolalarning tug'ilish xollari keskin kamayishi hisobiga bo'ladi.

Umuman olganda, aholini ijtimoiy himoya qilish masalalari Respublikada bosqichma-bosqich ko'paytirilishi e'tibor markazida bo'ldi. Bu davrga kelib, vodiy aholisining o'rtacha umr ko'rish darajasi 1994 yilda 69,0 yoshni tashkil etgan bo'lsa, 2006 yilda 71,3 yoshga, 2016 yilda esa, 72,5 yoshga teng bo'lgan.

2018 yil 1 may holatiga O'zbekiston Respublikasida 3,3 mln. nafardan ortiq pensiya va nafaqa oluvchilar mavjud bo'lib, bu mamlakat aholisining taxminan 10 foizini tashkil etadi. Yoshga doir pensiya oluvchilar – 2 502,6 ming nafar, nogironlik bo'yicha pensiya oluvchilar – 360,3 ming nafar, boquvchisini yo'qotganlik bo'yicha pensiya oluvchilar – 168,5 ming nafar va ijtimoiy nafaqa oluvchilar – 294,1 ming nafarni tashkil etadi. Fuqarolardan 103,1 ming nafari (yoki 3,2 foizi) pensiyaga chiqqandan so'ng ish faoliyatlarini davom ettirishmoqda. Mamlakat aholisining qarib borishi ko'rsatkichi shuni ko'rsatadiki, pensiya yoshidagi aholining soni o'sish tendensiyasiga ega (2010 yildagi aholining umumiy soniga nisbatan 5,9 foizdan 2018 yilga kelib 7,4 foizgacha). Statistik tashkilotlarning ma'lumotlariga ko'ra, 2019 yildan boshlab pensiya yoshidagi aholi soni 9 foizdan ortadi va 2025 yilga borib 11 foizga yetadi. O'zbekistonda aholini ijtimoiy himoya qilish yo'nalishida o'tgan davr davomida bir qator ijobiy ishlar amalga oshirildi. Jumladan, 2017 yil 1 aprel holatiga 4 ta toifadagi pensionerlar (I-II guruh nogironlari, urush qatnashchilari, mahalla raislari va ularning diniy-ma'rifiy ishlar bo'yicha o'rinbosarlari) to'liq miqdorda pensiya olish huquqiga ega bo'lgan bo'lsalar, 2019 yilning 1 yanvariga kelib 31 ta toifadagi pensionerlarga 100 foiz pensiya olish imtiyozlari berilib, 26,7 ming nafar (yoki 26foiz) ishlovchi

pensionerlarga to'liq miqdorda pensiya to'lanmoqda. Bugungi kunda O'zbekistonda aholi takror barpo bo'lishining brutto-koeffitsienti 1,25 atrofida

Ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirishda mumkin qadar ijtimoiy sug'urta badallari hisobiga to'g'ri kelishi maqsadga muvofiqdir. Rivojlangan mamlakatlarda shu tamoyilga amal qilinadi. O'zbekistonda esa ijtimoiy himoyalash uchun zarur mablag'larning asosiy qismi davlat tomonidan qoplanar edi. Mamlakatda amalga oshirilayotgan manzilli ijtimoiy himoya kengroq joriy etila borgani sayin ijtimoiy himoyaning aniq va haqiqatan muhtoj kishilarga, oilalarga yetib borishi ta'minlanishi yo'lga qo'yildi.

Tajribadan ma'lumki, manzilli ijtimoiy himoya tizimining amalga tatbiq etilishi davlat hisobidagi katta miqdordagi mablag'larni tejaydi. Shunga qaramasdan, respublikada ijtimoiy himoya uchun sarflanayotgan mablag'lar salmog'ining o'sishi hukumat tomonidan ijtimoiy himoya uchun zarur mablag'larni meyor darajasida ajratilishini ta'minlash choralari ko'rilgan. Narxlarni erkinlashtirish va pulning qadrsizlanishi munosabati bilan hamda aholi turmush darajasini oshirish maqsadida daromadlarni muntazam oshirish ijtimoiy himoya tizimida muhim ahamiyatga ega.

Xulosa shuki, mustaqillik yillarida Farg'ona vodiysi hududlarida yuz bergan migratsiya harakatlarida respublikada kuzatilgan holatlar bilan birga o'ziga xos xususiyatlar ham namoyon bo'lgan. Migratsiya jarayonlarining obyektiv sabablari quyidagilardan iborat:

– mustaqillikning dastlabki yillarida respublikada bo'lgani singari vodiydagi migratsiya harakatlari asosan sobiq Ittifoq mamlakatlariga qaratildi, sovetlar mustamlakasi davrida majburan ko'chirib keltirilgan turli millat vakillarining O'zbekistondan o'z tarixiy vatanlariga qaytib ketishi jarayoni yuz bergan ;

– sobiq tuzum davrida respublikaga, qolaversa Farg'ona vodiysiga kelgan turli millat vakillari, asosan slavyan xalqlarini tashkil etib, ular asosan shaharlarga joylashgani bois, mustaqillik yillarida migratsiya jarayonlari ko'proq shahar aholisi hissasiga to'g'ri keldi, ushbu harakatlar respublikadan tashqariga tomon migratsiya harakatlarining ustun bo'lishiga olib keldi;

– mustaqillikning dastlabki yillarida ichki migratsiya harakatlariga taalluqli boʻlgan jami harakatlar uning asosiy yoʻnalishlari, ayniqsa qishloq-shahar yoʻnalishi boʻyicha keskin kamaydi;

– yoshlarning bosqichma-bosqich bilim olish jarayonini tashkil etilishi, oʻrta-maxsus, kasb-hunar taʼlimining ixtiyoriy-majburiyligi, yoshlarni shaharda oʻqishga va ishlashga xohishini kuchayishi migratsiyaning qishloq-shahar yoʻnalishini biroz toʻldirgan;

– mustaqillik qoʻlga kiritilgandan soʻng aholining migratsiyada qatnashuvida tashqi migratsiya jarayonlari ham muhim rol oʻynadi. Turli millatlarning oilaviy boʻlib, ixtiyoriy koʻchish jarayonlari kamayib bordi. Uning oʻrnini fuqarolarning chet elga mehnat migratsiyasi egalladi. Ular migratsiya ehtiyojlaridan kelib chiqib, rasmiy va norasmiy harakatlarning ishtirokchilariga aylangan;

– mustaqillikning dastlabki yillarida koʻchib ketuvchilarning katta qismini malakaviy tayyorgarlikka ega migrantlar tashkil etgan boʻlib, ushbu holat sekin-asta kamayib borgani kuzatiladi;

– mehnat migratsiyasi ham aholining migratsiya harakatlarida asosiy mezon vazifasini oʻtagan. Ushbu migratsiyada ishtirokchilarning asosiy qismini oʻzbeklar tashkil etganliklari bois, migratsiyaning asosiy harakatlari vaqtincha migratsiya tusini olgan;

– mustaqillik yillaridagi migratsiya harakatlarida 20-24 yosh guruhlarining faolligi boshqa yosh guruhlariga nisbatan ustun edi;

- Oʻzbekistonda amalda boʻlgan ijtimoiy himoya tizimi murakkab davrda nafaqat aholining ijtimoiy muhtoj guruhlarini himoya qilish bilan birga, mehnat samaradorligini oshirish uchun ragʻbatlarni ham yaratildi.

- ijtimoiy himoya tizimi murakkab davrda nafaqat aholining ijtimoiy muhtoj guruhlarini himoya qilishdan, shuningdek, mehnat samaradorligini oshirish uchun ragʻbatlarni yaratishdan ham iborat boʻldi.

- kuchli ijtimoiy himoya siyosati istiqlol va taraqqiyot yoʻliga ishonchni mustahkamlaydi, bu ishonch esa aniq moddiy zamin asosida hosil boʻladi.

- kuchli ijtimoiy himoya siyosati eng avvalo inson uchun munosib turmush va faoliyat sharoitlarini yaratadi.

-munosib turmush darajasi inson omilining yetuk sharti bo'lib qolayotganligi e'tiborga olinsa, mamlakatimizda bu masalani hal etishda ijtimoiy himoyalashdan unumli foydalanish masalasi nechog'li ahamiyatli ekani ayon bo'ladi:

- kuchli ijtimoiy himoya siyosati fuqarolarning islohotlarning izchil kechishidan manfaatdorligini oshib borishini ta'minlaydi va bu yangilanish jarayonining orqaga qaytishiga imkon bermaydigan ijtimoiy tayanch bo'lib xizmat qiladi.

- mustaqillik yillarida O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimining o'ziga xos tajribasi va an'analari to'plandi va amaliyotga izchil joriy etildi;

-ijtimoiy sohada erishilgan yutuqlarning barchasi ko'pni ko'rgan, ertangi kunga katta ishonch bilan yashayotgan, irodasi baquvvat, iymoni butun xalqimizning mehnati, mardligi va matonatining natijasidir.

-aholini ijtimoiy himoya qilishda amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasi o'laroq, aholining ham daromadlari darajasiga ko'ra haddan tashqari tabaqalanishini ushlab turishga, qashshoqlikning oldini olishga hamda aholi turmush farovonligini yanada ko'tarishga erishildi.

1. Mustaqil O'zbekiston mintaqalari ijtimoiy-iqtisodiy hayotida ro'y bergan o'zgarishlar aholi turmush tarzi va umuman demografik jarayonlarga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi. Boshqa davlatlardan farqli xususiyati ham ushbu jarayonlarda ko'proq namoyon bo'ldi, ya'ni aholi sonining o'sish sur'ati hamda tug'ilish va o'limning kamayishi, aholi zichligi va joylashuvining o'zgarishi, yosh va jins tarkibidagi mutanosiblik, o'rtacha umr ko'rish darajasining ortishi, nikoh va ajralishning sekinlashuvi, mehnatga layoqatlilar salmog'ining ortishi, migratsiya jarayonining faollashuvi bilan izohlanadi.

2. Bozor iqtisodiyotiga o'tish va faol-demokratik yangilanishlar sharoitida mintaqa iqtisodiyotida investitsiya faoliyatining tarkib topishi, nafaqat ishlab chiqarishning o'sishiga, balki yildan - yilga soni tobora ortib borayotgan aholining

turmush darajasini ko‘tarishda ham muhim ahamiyat kasb etdi.

3. Tug‘ilish ko‘rsatkichlaridagi o‘zgarishlar, iqtisodiy islohotlarning amalga oshirilishi, iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida mintaqaning tabiiy shart-sharoit va resurslari, ishlab chiqarishning hududiy tashkil etilishi, mulkchilikning davlat tasarrufidan chiqarilishi, xususiylashtirish jarayonining boshlanishi va uning erkin raqobatga asoslanishi, aholi turmush sharoitida ijtimoiy-moddiy negizlarning buzilishi, kam ta‘minlanganlik, ishsizlik muammosining keskinlashuvi kabi holatlar aholi ijtimoiy turmush tarzida bevosita aks eta boshladi.

4. Shahar aholisining umumiy aholi dinamikasiga ta‘siri katta bo‘ldi, chunki mintaqada urbanizatsiya darajasi past bo‘lib, milliy tarkibda mahalliy millat vakillarining ko‘pligi uchun shaharlarda tug‘ilish darajasi ham yuqori edi, bu esa qishloqlarga nisbatan farq unchalik katta emasligini ko‘rsatadi.

5. Vodiya tug‘ilish va tabiiy o‘sinh ko‘rsatkichlari Namangan viloyatida eng yuqori, Farg‘ona viloyatida esa aksincha, past bo‘lib kelgan, Andijon viloyati o‘rtacha o‘rinlarni band etib kelgan, bunga iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish katta ta‘sir etadi.

6. Yaqin kelajakda tabiiy o‘sinh sur‘atlariga bog‘liq holda aholi soni o‘sib borsa-da, lekin uning dinamikasida jiddiy o‘zgarishlar sodir bo‘lmaydi, ya‘ni u mo‘tadil tadrijiy ravishda o‘sib boradi.

7. Millatlararo hamjihatlik, barqarorlikning saqlanib qolishi va baynalmilal birlik O‘zbekistonda jamiyat hayotining barcha jabhalarida tub islohotlar o‘tkazish uchun mustahkam shart-sharoit yaratmoqda

8. Globallashuv jarayonida odamlarning dunyoqarashi, tafakkuri va turmush tarzida qanday o‘zgarishlar yuz berayotgani haqida, O‘zbekistonning jahondagi bugungi mustahkam o‘rni, obro‘-e‘tibori, xalqaro hamjamiyat taraqqiyotiga qo‘shayotgan hissasi to‘g‘risida nafaqat yurtdoshlarimiz, balki dunyo jamoatchiligi, taniqli ekspertlar, xalqaro tadqiqotlar markazlari mutaxassislari ham yuksak e‘tirof etmoqdalar.

9. Mamlakatimizning barcha hududlaridagi singari Farg‘ona vodiysida ham

turli millatlar o'rtasidagi totuvlik, bag'rikenglik, tinchlik va osoyishtalik saqlanib qolaveradi, bu esa mamlakat taraqqiyoti va buyuk kelajagi uchun zamin yaratadi, fuqarolik jamiyati rivojlanishining asosiy mezonlaridan biri bo'lib qolaveradi, kelajagi buyuk bo'lgan barkamol avlodni ma'naviy-ahloqiy tarbiyalashda muhim omil hamda yurtimiz ravnaqi va tinchligining garovi sifatida xizmat qilaveradi.

10. O'zbekistondagi millatlararo totuvlikni saqlashga doir olib borilayotgan yuksak insonparvar siyosat, jamiyatdagi barqarorlik, o'zaro hurmat, hamjihatlik, bag'rikenglik, mehr-oqibat, muruvvat va shafqat, sahovat kabi ezgu fazilatlar dunyoning ko'plab mamlakatlari uchun havas qilishga va namuna bo'lishga arzigulikdir.

11. Mustaqillikning dastlabki yillarida ichki migratsiya harakatlariga taalluqli bo'lgan jami harakatlar uning asosiy yo'nalishlari, ayniqsa qishloq-shahar yo'nalishi bo'yicha keskin kamaydi.

12. Turli millatlarning oilaviy bo'lib, ixtiyoriy ko'chish jarayonlari kamayib bordi. Uning o'rnini fuqarolarning chet elga mehnat migratsiyasi egalladi. Ular migratsiya ehtiyojlaridan kelib chiqib, rasmiy va norasmiy harakatlarning ishtirokchilariga aylangan.

13. Mustaqillikning dastlabki yillarida ko'chib ketuvchilarning katta qismini professional tayyorgarlikka va yuqori malakaga ega migrantlar tashkil etgan bo'lib, ushbu holat sekin-asta kamayib borgani kuzatiladi.

14. Mehnat migratsiyasi ham aholining migratsiya harakatlarida asosiy mezon vazifasini o'tagan. Ushbu migratsiyada ishtirokchilarning asosiy qismini o'zbeklar tashkil etganliklari bois, migratsiyaning asosiy harakatlari vaqtincha migratsiya tusini olgan.

15. Respublika aholisining mustaqillik yillaridagi migratsiya harakatlarida 20-24 yosh guruhlarining faolligi boshqa yosh guruhlariga nisbatan ustun edi.

16. Munosib turmush darajasi inson omilining yetuk sharti bo'lib qolayotganligi e'tiborga olinsa, mamlakatimizda bu masalani hal etishda ijtimoiy himoyalashdan unumli foydalanish masalasi nechog'li ahamiyatli ekani ayon

bo‘ladi.

17. Kuchli ijtimoiy himoya siyosati fuqarolarning islohotlarning izchil kechishidan manfaatdorligini oshib borishini ta’minlaydi va bu yangilanish jarayonining orqaga qaytishiga imkon bermaydigan ijtimoiy tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

18. Ijtimoiy-demografik vaziyat mehnat resurslarining shakllanishida hal qiluvchi rolni o‘ynaydi. Shuning uchun, demografik potensialning o‘sib borishi O‘zbekistonning jahon hamjamiyati va mintaqadagi hamkorlik jarayonlariga faol kirib borishida asosiy kafolat bo‘lib hisoblanadi.

19. Bozor islohotlari jarayonida aholini ijtimoiy himoya qilish borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasi o‘laroq aholining daromadlari darajasiga ko‘ra haddan tashqari tabaqalanishini ushlab turishga, qashshoqlikning oldini olishga hamda aholi turmush darajasini ko‘tarishga, uning farovonligini ta’minlashga erishildi.

Nazorat savollari va test topshiriqlari:

1. O‘zbekistonning aholi kartasini tahlil qiling va aholining o‘rtacha zichligi qaysi hududlarda eng yuqori ekanligini izohlang.
2. O‘zbekistonning har bir viloyati urbanizatsiya ko‘rsatkichini tahlil qiling.
3. O‘zbekiston aholisining milliy tarkibi diagrammasini chizing va tahlil qiling.
4. O‘zbekiston aholisining qancha qismi har bir viloyat bo‘yicha sanoat tarmoqlarida band ekanligini izohlang.
5. O‘zbekistonda 1924 -yilgacha mavjud bo‘lgan shaharlar guruhi ro‘yxatini tuzing.

IV.AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1-mavzu: Tarixiy demografiya – demografik jarayonlarning mamlakatlar va xalqlar tarixidagi dinamikasi va holatini, demografiya fanini rivojlanishi tarixini o‘rganadigan fanlararo yo‘nalish. (2 soat)

Reja:

1. Tarixiy demografiya – demografik jarayonlarning mamlakatlar va xalqlar tarixidagi dinamikasi va holatini.
2. Demografiya fanini rivojlanishi tarixini o‘rganadigan fanlararo yo‘nalishlar.

Amaliy mashg‘ulotining o‘qitish texnologiyasi.

Vaqt – 2soat	Tinglovchilar soni: _____ nafar.
O‘quv mashg‘ulotining shakli	Bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish bo‘yicha amaliy mashg‘uloti.
Seminar mashg‘ulotining rejasi	1. Tarixiy demografiya – demografik jarayonlarning mamlakatlar va xalqlar tarixidagi dinamikasi va holatini. 2. Demografiya fanini rivojlanishi tarixini o‘rganadigan fanlararo yo‘nalishlar.
<i>O‘quv mashg‘ulotining maqsadi:</i> Tinglovchilarda Tarixiy demografiya – demografik jarayonlarning mamlakatlar va xalqlar tarixidagi dinamikasi va holatini, demografiya fanini rivojlanishi tarixini o‘rganadigan fanlararo yo‘nalish mavzusiga oid bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish	
<i>Pedagogik vazifalar:</i> - Mavzu bo‘yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish; -bilimlarni taqqoslashni, umumlashtirishni, tahlilni tizimlashtirish ko‘nikmalarini hosil qilish;	<i>O‘quv faoliyatining natijalari:</i> <i>Talaba:</i> <i>Tarixiy demografiya – demografik jarayonlarning mamlakatlar va xalqlar tarixi haqida ma’lumotlar bera oladi.</i> <i>Demografik jarayonlarni izohlab bera oladi.</i> <i>Mamlakatlar va xalqlar tarixidagi dinamikasi to‘g‘risida o‘z tushunchalariga ega bo‘ladi.</i>

-o‘z fikrini shakllantirish va bildirish jarayonini tashkil qilish; -kommunikatsiya, guruhlarda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.	Demografiya fanini rivojlanishi tarixini o‘rganadigan fanlararo yo‘nalishlar to‘g‘risida ilmiy – amaliy ma‘lumotlar bera oladi.
O‘qitish uslubi va texnikasi	Munozara, taqdimot, blits-so‘rov, bayon qilish.
O‘qitish vositalari	Ma‘ruza matni, darslik va o‘quv qo‘llanmalar, marker, skoch, qog‘oz.
O‘qitish shakli	Ommaviy, guruhiy.
O‘qitish shart-sharoiti	Guruhlarda ishlashga mo‘ljallangan o‘quv xonasi

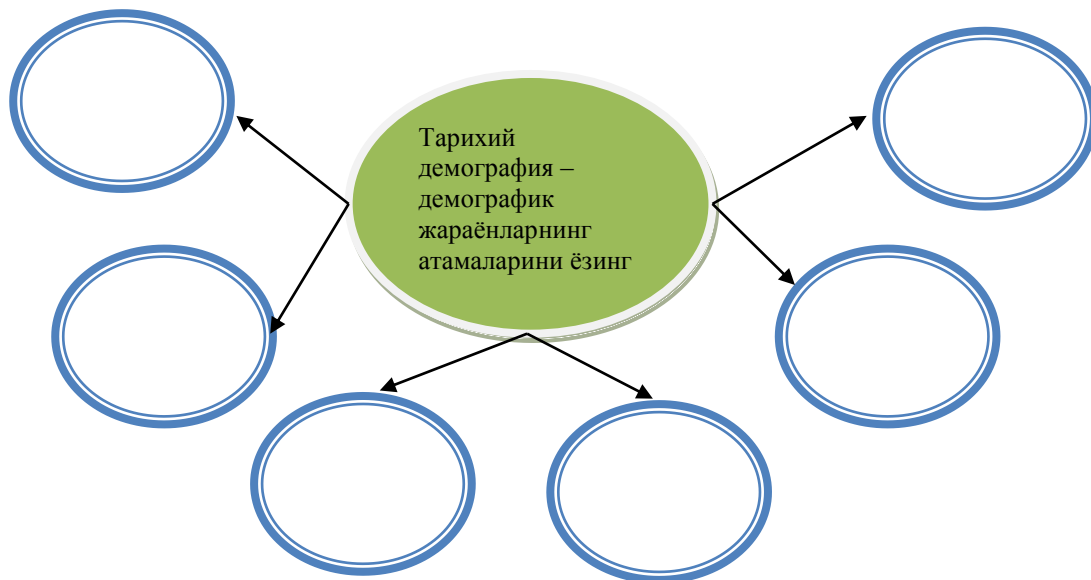
Amaliy mashg‘ulotining texnologik kartasi.

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O‘qituvchi	Talaba
1-bosqich mashg‘ulotga kirish (10 daqiqa)	1.1. Mavzu maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni o‘tkazish rejasini aytadi 1.2. Tinglovchilarni faollashtirish maqsadida mavzu bo‘yicha asosiy tushunchalarga ta‘rif berishni taklif qiladi va shu asosida blits – so‘rov o‘tkazadi	1.1. Diqqat bilan tinglaydilar, yozib oladilar. 1.2. Savollarga javob beradilar.
2-bosqich. Asosiy (60 dakika.)	2.1. Tinglovchilarni guruhga ajratadi. O‘quv topshiriqlarini tarqatadi. Har bir talaba guruh baxosiga mos ravishda baho olishini tushuntiradi, guruhlarda ishlash qoidalari bilan tanishtiradi. Guruhlarda ishlash natijasi A4 bichimidagi qog‘ozlarda ko‘rsatilish	2.1. O‘quv topshiriqlarini baholash ko‘rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi,

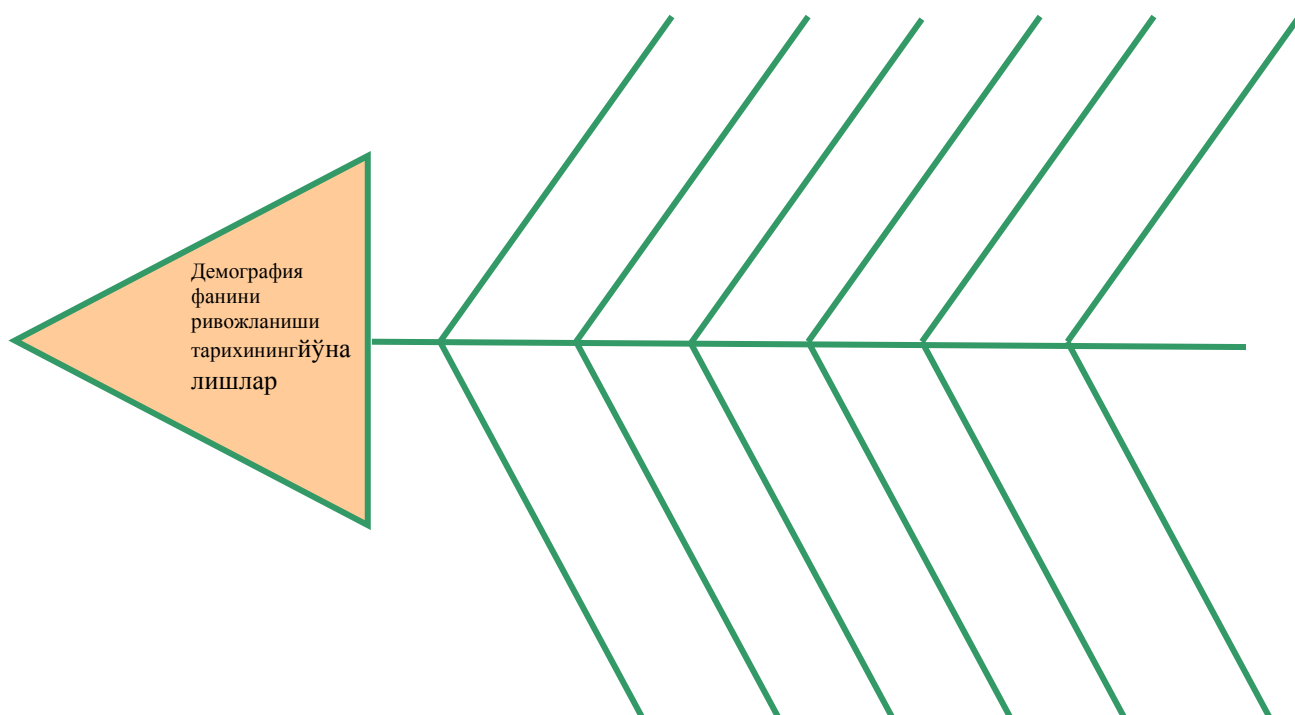
	<p>kerakligini ma'lum qiladi. Mavzu muhokamasi guruhlarda ishlar taqdimotidan so'ng davom etishini e'lon qiladi.</p> <p>2.2. Vazifa butun guruh tomonidan bajarilishini e'lon qiladi. Vazifani bajarishda darslik, ma'ruza matnlari, konspekt daftarlari va boshqa qo'llanmalardan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. Kutilayotgan o'quv natijalarini eslatadi.</p> <p>2.3. Taqdimot va guruhlarda ishlash natijalarini o'zaro baholashni tashkil etadi. Javoblarni sharhlaydi, bilimlarni umumlashtiradi, vazifani bajarishi jarayonidagi asosiy xulosalarga e'tiborni qaratadi.</p>	<p>vazifalarni bajaradilar.</p> <p>2.2. Taqdimot qiladi, to'ldiradi, boshqa guruhlariga savollar beradi va o'zaro baholashni amalga oshiradi. Yozib oladilar.</p> <p>2.3. Eslab qoladi, yozadi.</p> <p>Har bir savolga javob berishga harakat qiladi.</p> <p>Sxema va jadvallar mazmunini muhokama qiladi.</p>
<p>3-bosqich. Yakuniy (10 daqiqa.)</p>	<p>3.1. Mashg'ulotga yakun yasaydi, xulosalarni umumlashtiradi, guruhlarda faol ishtirok etgan tinglovchilarni baholaydi.</p>	<p>3.1. Eshitadi, aniqlashtiradi.</p>

1-guruhga. Klasterni tuldiring

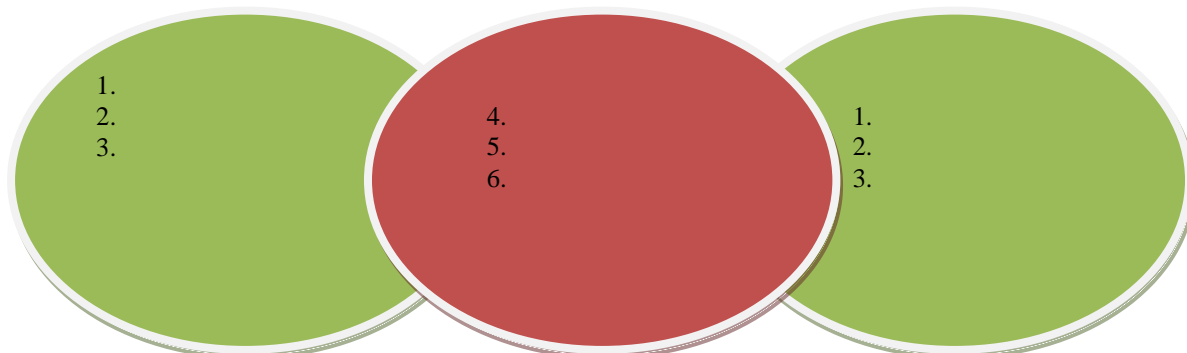

2-guruh baliq skleti organayzrini to'ldirish

3-guruh VEN diagrammasini to'ldiring

Topshiriq: O'zbekistonning mehnat resurslari kartasini tahlil qiling va har bir viloyat bo'yicha mehnat resurslarining taqsimlanishini tahlil qiling.

2-AMALIY ISH. O'zbekistonda mustaqillik yillarida demografik jarayonlardagi o'zgarishlar: aholi o'sishi va joylashishi, aholi yosh tarkibiga ta'siri. Respublikada urbanizatsiyaning rivojlanish xususiyatlari. (2 soat)

Reja:

1. Mustaqillik yillarida demografik jarayonlardagi o'zgarishlar
2. Aholi o'sishi va joylashishi, aholi yosh tarkibiga ta'siri.
3. Respublikada urbanizatsiyaning rivojlanish xususiyatlari.

Vaqt – 2soat	Tinglovchilar soni: ____ nafar.
O'quv mashg'ulotining shakli	Bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish bo'yicha amaliy mashg'uloti.
Seminar mashg'ulotining rejasi	1. Mustaqillik yillarida demografik jarayonlardagi o'zgarishlar 2. Aholi o'sishi va joylashishi, aholi yosh tarkibiga ta'siri. 3. Respublikada urbanizatsiyaning rivojlanish xususiyatlari.
<i>O'quv mashg'ulotining maqsadi: Tinglovchilarda O'zbekistonda mustaqillik yillarida demografik jarayonlardagi o'zgarishlar: aholi o'sishi va joylashishi,</i>	

<i>aholi yosh tarkibiga ta'siri. Respublikada urbanizatsiyaning rivojlanish xususiyatlarimavzusiga oid bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish</i>	
<i>Pedagogik vazifalar:</i> - Mavzu bo'yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish; -bilimlarni taqqoslashni, umumlashtirishni, tahlilni tizimlashtirish ko'nikmalarini hosil qilish; -o'z fikrini shakllantirish va bildirish jarayonini tashkil qilish; -kommunikatsiya, guruhlarda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish.	<i>O'quv faoliyatining natijalari:</i> <i>Talaba:</i> <i>O'zbekistonda mustaqillik yillarida demografik jarayonlardagi o'zgarishlar haqida ma'lumotlar bera oladi.</i> <i>Aholi o'sishi va joylashishiniizohlab bera oladi.</i> <i>Aholi yosh tarkibiga ta'siri to'g'risida o'z tushunchalariga ega bo'ladi.</i> <i>Respublikada urbanizatsiyaning rivojlanish xususiyatlari to'g'risida ma'lumotlar bera oladi.</i> <i>O'zbekistonda mustaqillik yillarida demografik jarayonlardagi o'zgarishlar: aholi o'sishi va joylashishi xususiyatlari. izohlab bera oladi.</i>
O'qitish uslubi va texnikasi	Munozara, taqdimot, blits-so'rov, bayon qilish.
O'qitish vositalari	Ma'ruza matni, darslik va o'quv qo'llanmalar,marker,skoch, qog'oz.
O'qitish shakli	Ommaviy,guruhiy.
O'qitish shart-sharoiti	Guruhlarda ishlashga mo'ljallangan o'quv xonasi

Amaliy mashg'ulotining texnologik kartasi.

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Talaba
1-bosqich mashg'ulotga kirish (10 daqiqa)	1.1. Mavzu maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni o'tkazish rejasini aytadi 1.2.Tinglovchilarni faollashtirish maqsadida mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarga ta'rif berishni taklif qiladi va shu asosida blits – so'rov o'tkazadi	1.1. Diqqat bilan tinglaydilar, yozib oladilar. 1.2. Savollarga javob beradilar.

<p>2-bosqich. Asosiy (60 dakika.)</p>	<p>2.1. Tinglovchilarni guruhga ajratadi. O'quv topshiriqlarini tarqatadi. Har bir talaba guruh baxosiga mos ravishda baho olishini tushuntiradi, guruhlarda ishlash qoidalari bilan tanishtiradi. Guruhlarda ishlash natijasi A4 bichimidagi qog'ozlarda ko'rsatilish kerakligini ma'lum qiladi. Mavzu muhokamasi guruhlarda ishlar taqdimotidan so'ng davom etishini e'lon qiladi.</p> <p>2.2. Vazifa butun guruh tomonidan bajarilishini e'lon qiladi. Vazifani bajarishda darslik, ma'ruza matnlari, konspekt daftarlari va boshqa qo'llanmalardan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. Kutilayotgan o'quv natijalarini eslatadi.</p> <p>2.3. Taqdimot va guruhlarda ishlash natijalarini o'zaro baholashni tashkil etadi. Javoblarni sharhlaydi, bilimlarni umumlashtiradi, vazifani bajarishi jarayonidagi asosiy xulosalarga e'tiborni qaratadi.</p>	<p>2.1. O'quv topshiriqlarini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi, vazifalarni bajaradilar.</p> <p>2.2. Taqdimot qiladi, to'ldiradi, boshqa guruhlariga savollar beradi va o'zaro baholashni amalga oshiradi. Yozib oladilar.</p> <p>2.3. Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Sxema va jadvallar mazmunini muhokama qiladi.</p>
<p>3-bosqich. Yakuniy (10 daqiqa.)</p>	<p>3.1. Mashg'ulotga yakun yasaydi, xulosalarni umumlashtiradi, guruhlarda faol ishtirok etgan tinglovchilarni baholaydi.</p>	<p>3.1. Eshitadi, aniqlashtiradi.</p>

1-guruh uchun topshiriq:

Muammoning turi	Muammoning sabablari va ko'rinishlari	Muammoni hal etish uchun harakatlar
<p>Mustaqillik yillarida demografik jarayonlardagi muammosi</p>		

2-guruh uchun topshiriq:

Muammoning turi	Muammoning sabablari va ko‘rinishlari	Muammoni hal etish uchun harakatlar
Aholi o‘sishi va joylashishi, aholi yosh tarkibiga ta’siri muammosi		

3-guruh uchun topshiriq:

Muammoning turi	Muammoning sabablari va ko‘rinishlari	Muammoni hal etish uchun harakatlar
O‘zbekistonning mehnat resurslari muammosi		

4-guruh uchun topshiriq:

Muammoning turi	Muammoning sabablari va ko‘rinishlari	Muammoni hal etish uchun harakatlar
Respublikada urbanizatsiyaning rivojlanishidagi muammosi		

3-mavzu. Globallashuv davrida O‘zbekiston jahon migratsiya jarayonlarining ajralmas qismi sifatida. Mehnat migratsiyasi.2 soat)

Reja:

1. Globallashuv davrida O‘zbekiston jahon migratsiya jarayonlarining ajralmas qismi sifatida.
2. Mehnat migratsiyasi.

Vaqt – 2soat	Tinglovchilar soni: ____ nafar.
O‘quv mashg‘ulotining shakli	Bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish bo‘yicha amaliy mashg‘uloti.
Seminar mashg‘ulotining rejasi	1. Globallashuv davrida O‘zbekiston jahon

	migratsiya jarayonlarining ajralmas qismi sifatida. 2. Mehnat migratsiyasi
<i>O'quv mashg'ulotining maqsadi: Globallashuv davrida O'zbekiston jahon migratsiya jarayonlarining ajralmas qismi sifatida. Mehnat migratsiyasimavzusiga oid bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish</i>	
<i>Pedagogik vazifalar:</i> - Mavzu bo'yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish; - bilimlarni taqqoslashni, umumlashtirishni, tahlilni tizimlashtirish ko'nikmalarini hosil qilish; - o'z fikrini shakllantirish va bildirish jarayonini tashkil qilish; - kommunikatsiya, guruhlarda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish.	<i>O'quv faoliyatining natijalari:</i> <i>Talaba:</i> <i>Turkiston o'lkasida harbiy-mamuriy hokimiyat tizimining yuzaga kelishi haqida ma'lumotlar bera oladi.</i> <i>Turkiston general-gubernatorligida xokimiyat tuzumini va uning funksiyalarini izohlab bera oladi.</i> <i>Rossiya imperiyasining Turkistondagi milliy siyosatining o'ziga xos xususiyati to'g'risida o'z tushunchalariga ega bo'ladi.</i> <i>Rossiya imperiyasining ko'chiruvchilik siyosati to'g'risida ma'lumotlar bera oladi.</i> <i>Hokimiyat, politsiya va sud organlari, faoliyat doirasining kengayishi. Rossiya imperiyasining Turkistondagi milliy siyosatining o'ziga xos xususiyatini izohlab bera oladi.</i>
O'qitish uslubi va texnikasi	Munozara, taqdimot, blits-so'rov, bayon qilish.
O'qitish vositalari	Ma'ruza matni, darslik va o'quv qo'llanmalar, marker, skoch, qog'oz.
O'qitish shakli	Ommaviy, guruhiy.
O'qitish shart-sharoiti	Gruhlarda ishlashga mo'ljallangan o'quv xonasi

Amaliy mashg'ulotining texnologik kartasi.

Bosqichlar, vaqti	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchi	Talaba
1-bosqich mashg'ulotga kirish (10 daqiqa)	1.1. Mavzu maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni o'tkazish rejasini aytadi 1.2. Tinglovchilarni faollashtirish maqsadida mavzu bo'yicha asosiy tushunchalarga ta'rif berishni taklif qiladi va shu asosida blits – so'rov o'tkazadi	1.1. Diqqat bilan tinglaydilar, yozib oladilar. 1.2. Savollarga javob beradilar.
2-bosqich. Asosiy (60 dakika.)	2.1. Tinglovchilarni guruhga ajratadi. O'quv topshiriqlarini tarqatadi. Har bir talaba guruh baxosiga mos ravishda baho olishini	2.1. O'quv topshiriqlarini baholash

	<p>tushuntiradi, guruhlarda ishlash qoidalari bilan tanishtiradi. Guruhlarda ishlash natijasi A4 bichimidagi qog'ozlarda ko'rsatilish kerakligini ma'lum qiladi. Mavzu muhokamasi guruhlarda ishlar taqdimotidan so'ng davom etishini e'lon qiladi.</p> <p>2.2. Vazifa butun guruh tomonidan bajarilishini e'lon qiladi. Vazifani bajarishda darslik, ma'ruza matnlari, konspekt daftarlari va boshqa qo'llanmalardan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. Kutilayotgan o'quv natijalarini eslatadi.</p> <p>2.3. Taqdimot va guruhlarda ishlash natijalarini o'zaro baholashni tashkil etadi. Javoblarni sharhlaydi, bilimlarni umumlashtiradi, vazifani bajarishi jarayonidagi asosiy xulosalarga e'tiborni qaratadi.</p>	<p>ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi, vazifalarni bajaradilar.</p> <p>2.2. Taqdimot qiladi, to'ldiradi, boshqa guruhlariga savollar beradi va o'zaro baholashni amalga oshiradi. Yozib oladilar.</p> <p>2.3. Eslab qoladi, yozadi. Har bir savolga javob berishga harakat qiladi. Sxema va jadvallar mazmunini muhokama qiladi.</p>
<p>3-bosqich. Yakuniy (10 daqiqa.)</p>	<p>3.1. Mashg'ulotga yakun yasaydi, xulosalarni umumlashtiradi, guruhlarda faol ishtirok etgan tinglovchilarni baholaydi.</p>	<p>3.1. Eshitadi, aniqlashtiradi.</p>

Ilova -1.

Gruhlarda ishlash qoidasi

- Sherigingizni diqqat bilan tinglang.
- Guruh ishlarida o'zaro faol ishtirok eting, berilgan topshiriklarga javobgarlik bilan yondashing.
- Agar yordam kerak bo'lsa, albatta murojaat kiling.
- Agar sizdan yordam so'rasha, albatta yordam bering.
- Guruhlar faoliyatining natijalarini baholashda hamma ishtirok etishi shart.
- Aniq tushunmog'imiz lozim:

-Boshqalarga o‘rgatish orqali o‘zimiz o‘rganamiz!

-Biz bitta kemadamiz: yoki birgalikda so‘zib chiqamiz, yoki birgalikda cho‘kib ketamiz.

Ilova -2.

1 – guruh.

1. Uzoq muddatli prognozlar va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadli dasturlari (klaster).

2 – guruh.

2. Milliy maqsadlari indikatorlarini shakllantirish. (klaster).

3 – guruh.

3. Ish o‘rinlarini tashkil etish va aholi bandligini ta‘minlash dasturlarini ishlab chiqish va barqaror rivojlantirish (klaster).

4 – guruh.

Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanish jarayonlarini o‘rganish, ilmiy tadqiqotlar olib borish uchun muhimhususiyatlar. (klaster).

Ilova -3.

Taqdimotni baholash mezonlari va ko‘rsatkichlari

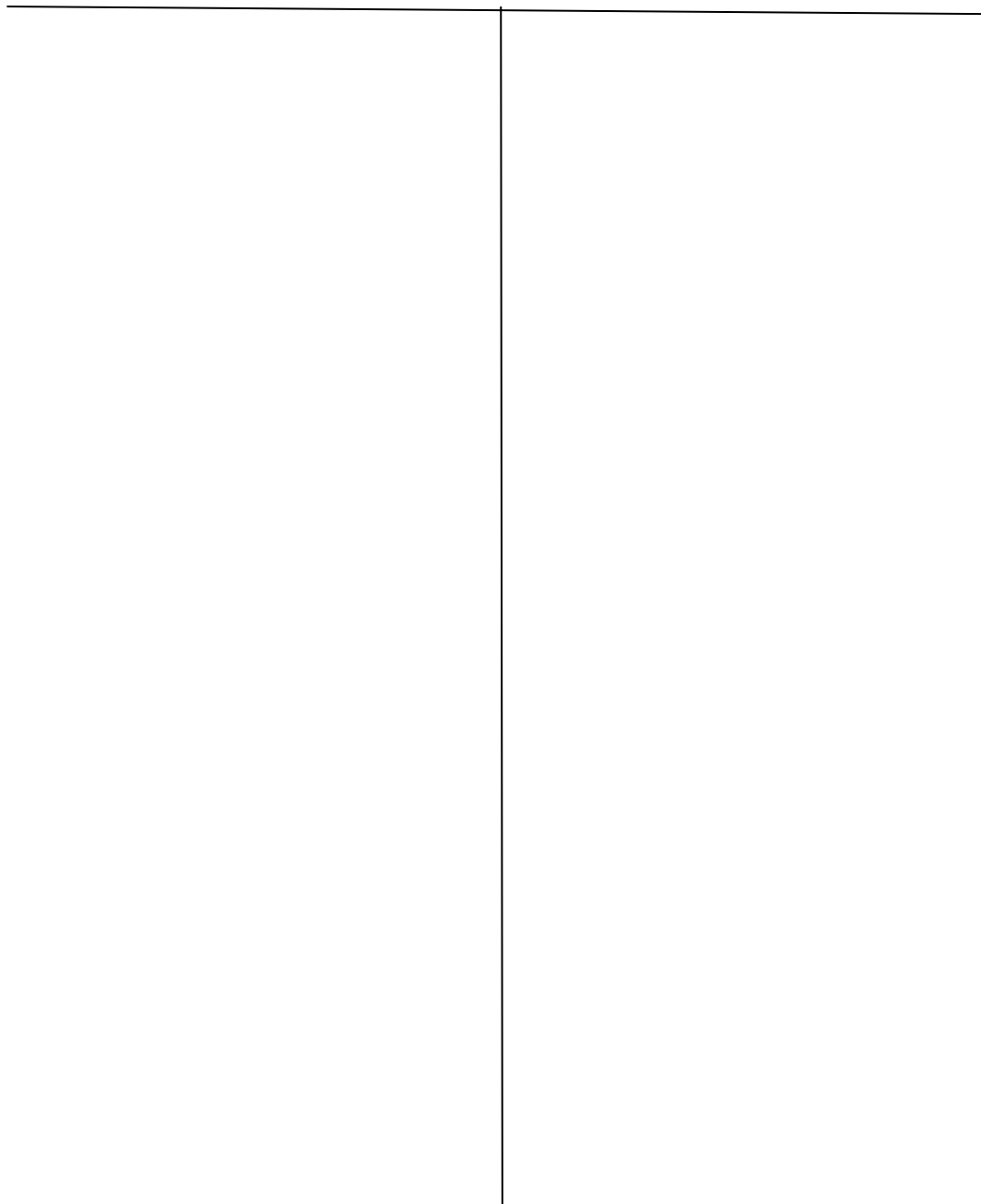
<i>Guruhlar</i>	<i>Baholash ko‘rsatkichlari va mezonlari</i>			
	<i>Mavzuning yechimi</i>	<i>Tushuntirish(aniqlik ,mantiqiylik)</i>	<i>Guruh faolligi</i>	<i>Jami</i>
	<i>0,8</i>	<i>0,8</i>	<i>0,4</i>	<i>2</i>
1				
2				
3				
4				

«T»-SXEM

Urbanizatsiya

Migratsiya

1-ilova. “B-BX-BO” jadvalini to’ldiring.

№	Mavzu savollari	Bilaman	Bilishni xohlayman	Bilib oldim
1.	O‘zbekiston Respublikasida 2022 yilda aholini ro‘yxatga olishni o‘tkazish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni.			
2.	Fanning manbashunosligi va tarixshunosligi			
3.	«Oykumena» so‘zining manosi			

BBB texnikasining qoidasi

1. Insert texnikasidan foydalangan holda matnni o‘qib chiqing.
2. Olingan ma’lumotlarni individual sohalarga ajrating. Qalam bilan qo‘yilgan belgilar asosida BBB jadvalni to’ldiring.

2-ilova.

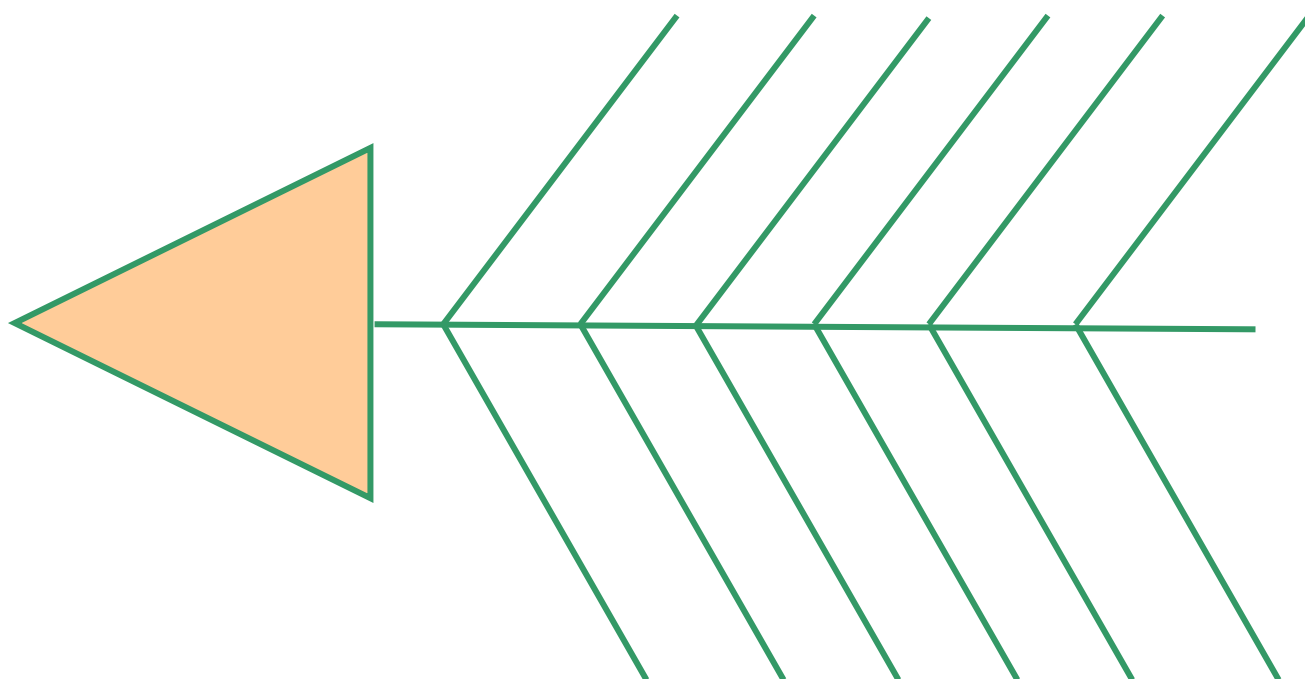
KONSEPTUAL JADVAL

	TAQQOSLANG		
	ICHKI SIYOSAT	TASHQI SIYOSAT	MAYDONI
O'zbekiston			

3-ilova.

«Baliq skeleti» texnikasi.

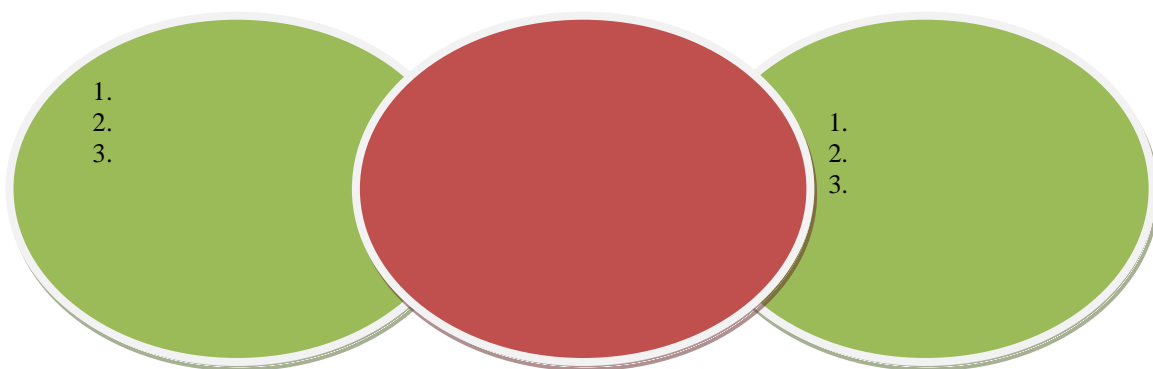
Ushbu texnologiya katta muammolarning yechimini topishga qaratilgan. Yuqori qismida muammolar turi yozilsa, pastki qismida esa misollar bilan izohlanadi.

4-ilova. VEN diagrammasini tuzish qoidasi:

1. Aqlga kelgan barcha fikrni yozish.
2. G'oyaning sifatini muhokama etmaslik.
3. Orfografik va boshqa jihatlarga e'tibor bermaslik.
4. Ajratilgan vaqt tugamaguncha yozuvni to'xtatmaslik.
5. G'oyalar soni va o'zaro aloqadorligiga e'tibor berish.

Qo'qon va Xiva xonliklaridagi boshqaruv tizimi,
Ijtimoiy xo'jalik hayot va madaniyat

Bu usulda uchta diagramma mavjud bo'lib, ular yordamida o'rganilayotgan muammolarning bir-biriga o'xshash va farqli tomonlari ajratiladi. Talabalar birinchi diagramma ichiga qo'yilgan birinchi muammoning o'ziga xos tomonlarini yoritib beradilar. O'rtadagi diagrammada har ikki muammoning biri-biriga o'xshash va farqli tomonlari ko'rsatiladi. Uchinchi diagrammada esa qo'yilgan ikkinchi muammoning o'ziga xosliklari yoritiladi. Metodika yordamida talabalarda umumlashtirish, taqqoslash operatsiyalari rivojlantiriladi.

5-ilova. «Grafik tashkilotchilar»

Guruhni uchta guruhchaga bo‘lib, jadvallarni to‘ldirish taklif etiladi. Jadval grafalariga har bir savolga aloqador termin va tushunchalar kiritiladi.

№	Savol	Mohiyat	Mazmun	Oqibat
1.				
2.				

6-ilova

KONSEPTUAL JADVAL

	Tavsiflar, toifalar, ajratib turadigan belgilar va shu kabilar		
	Ma'muriy birliklar	Boshqaruv shakli	Mansablar
O‘zbekiston			
Qirg‘iziston			
Tojikiston			

7 ilova.

«Sinkveyn» usuli bo'yicha topshiriqlar

Bu usul yordamida talabalarning bob yoki bo'lim bo'yicha egallagan bilimlari tahlil qilinadi. Sinkveyn so'zi fransuz tilidan olingan bo'lib, besh qator degan mahnoni anglatadi. Har bir qator ma'lum bir vazifani bajarish asosida to'ldiriladi. Birinchi qatorda bobning asosiy mazmunini aks ettiruvchi tushuncha aks ettiriladi. Ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi qatorlarda shu mazmunning mohiyatini ochib beruvchi tushunchalar beriladi. Beshinchi qatorda bobning asosiy mazmunini aks ettiruvchi tushunchaning sinonimi beriladi.

_____				
_____				
_____	_____	_____	_____	
_____	_____	_____	_____	_____
_____		_____	_____	
	_____	_____		

4-mavzu. Ko'pmillatli O'zbekiston va demografik jarayonlar, davlat milliy siyosatining o'rni, uning asosiy tamoyillari. (2 soat)

Reja:

1. O'zbekiston va demografik jarayonlar.
2. Davlat milliy siyosatining o'rni, uning asosiy tamoyillari.

Amaliy mashg'ulotining o'qitish texnologiyasi.

Vaqt – 2 soat	Tinglovchilar soni: ___ nafar.
O'quv mashg'ulotining shakli	Bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish bo'yicha seminar mashg'uloti.
Seminar mashg'ulotining rejasi	1. O'zbekiston va demografik jarayonlar. 2. Davlat milliy siyosatining o'rni, uning asosiy tamoyillari.
<i>O'quv mashg'ulotining maqsadi:</i> Tinglovchilarda Ko'pmillatli O'zbekiston va demografik jarayonlar, davlat milliy siyosatining o'rni, uning asosiy tamoyillari haqida bilimlarni aniqlash va kengaytirish.	
<i>Pedagogik vazifalar:</i> - Mavzu bo'yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish; -bilimlarni taqqoslashni, umumlashtirishni, tahlilni tizimlashtirish ko'nikmalarini hosil qilish; -o'z fikrini shakllantirish va bildirish jarayonini tashkil qilish; -kommunikatsiya, guruhlarda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish.	<i>O'quv faoliyatining natijalari:</i> Talaba: Ko'pmillatli O'zbekiston va demografik jarayonlar haqidagi o'z fikrlarini bayon eta oladi; O'zbekistonda davlat milliy siyosatining o'rni haqidagi ma'lumotlar bera oladi; Ko'pmillatli O'zbekiston milliy siyosatining o'rni, uning asosiy tamoyillari haqida o'z tushunchalariga ega bo'ladi; Mehnat resurslari haqida ma'lumotlar bera oladi; SSSR da boshqaruvning ma'muriy-buyruqbozlik tizimi to'g'risidagi qarashlari haqida ma'lumotlar bera oladi; Jadid mutafakkirlarining davlat va jamiyat boshqaruvi to'g'risidagi qarashlari haqida fikrlarini izohlay oladi;
O'qitish uslubi va texnikasi	Munozara, taqdimot, blits-so'rov, bayon qilish. Insert, toifalash jadvali
O'qitish vositalari	Ma'ruza matni, darslik va o'quv qo'llanmalar, marker, skoch, qog'oz.
O'qitish shakli	Ommaviy, guruhiy.
O'qitish shart-sharoiti	Gruhlarda ishlashga mo'ljallangan o'quv xonasi

Amaliy mashg'ulotining texnologik kartasi

Ishlar bosqichi va Mazmuni	F a o l i y a t m a z m u n i	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar

1 - bosqich Tayyorgarlik	O'quv mashg'ulot maqsadini aniqlaydi, uning natijalari, ta'lim oluvchilar faoliyatini baholash mezonlarini shakllantiradi, kerakli o'quv materiallarini tayyorlaydi	
2 - bosqich Kirish (10 daqiqa)	O'quv mashg'ulotining maqsadi, vazifalari uning natijalari, ta'lim oluvchilar faoliyatini baholash mezonlari bilan tanishtiradi.	Yozib oladilar.
3 - bosqich Asosiy(60 daqiqa)	Mavzu bo'yicha mavjud axborotlarni faollashtiradi: aqliy hujum usuli yordamida quyidagi savolga javob berishlarini taklif etadi: «Siz “davlatchilik nazariyasi” haqida nimalarini bilasiz?», «Siz O'zbekiston zaminida adolatli jamiyat to'g'risidagi dastlabki qarashlar haqida nimalarini bilasiz?» Yozuv taxtasida alohida so'z yoki so'z bog'lovchilari ko'rinishida yozishni tashkillashtiradi. Olingan axborotlarni toifalar bo'yicha tizimlashtirishni taklif etadi. Buning uchun: 1) toifali jadval tuzilmasini jamoaviy muhokamasini tashkillashtiradi; 2) yozuv taxtasida jadval chizishni va unga (jamoaviy) olingan axborotlarni kiritishni taklif etadi Hosil qilingan bilimlarni umumlashtiradi: quyidagi savolga javob berishlarini taklif qiladi: «Siz qanday yangiliklarni bilishni xohlar edingiz?», «Sizga demografiya nazariyasi to'g'risidagi bilimlar nima uchun kerak?» Matnni tarqatadi, uni o'qib chiqishni va insert usulidan foydalanib matn chetida belgilar qo'yishni taklif etadi. Ishning borishini kuzatadi. Ishning o'zaro tekshiruvini o'tkazish va o'qish paytida paydo bo'lgan savollarga javob berishni taklif etadi Ixtiyoriy belgi bo'yicha guruhlariga bo'ladi va guruhli Insert jadvalarini tuzishni va ularga olingan axborotlarni kiritishni taklif etadi. Natijalar taqdimoti boshlanishini e'lon qiladi	Savollarga javob beradilar Jadvalning tuzilmaviy tarkibiy qismlarini yechishda ishtirok etadilar. Unga axborotlar «Kiritadilar». Savollarga javob beradilar Juftlikda ishlaydilar; o'rganilgan material bo'yicha fikr almashadilar Muhokama vaqtida tanlab olingan axborotlarga asoslanib, guruhli jadvalar tuzadilar Guruh sardorlari natijalar taqdimotini o'tkazadilar. Bunda ular e'tiborni asosiy axborotga qaratadilar, o'qish davomida paydo bo'lgan savollarni aytadilar.
4 - bosqich. Yakuniy(10 daqiqa)	Olingan axborotni umumlashtiradi va sharhlaydi. Paydo bo'lgan savollarga javob beradi, muhim qo'shimcha axborotni beradi. Maqsadga erishish muvaffaqiyatini tahlil qiladi va baholaydi. Keyingi ish istiqbollarni aniqlaydi	Tinglaydilar.

INSERT USULI (texnikasi)

Insert – samarali o'qish va fikrlash uchun matnda belgilashning interfaol tizimi.

Insert – avvalgi bilimlarni faollashtirish va matnda belgilash uchun savollarning qo'yilish muolajasi. Shundan so'ng matnda uchraydigan, har turdagi

axborotlarning belgilanishi.

Insert - matn bilan ishlash jarayonida ta'lim oluvchiga o'zining mustaqil bilim olishini faol kuzatish imkonini ta'minlovchi kuchli asbob.

Insert- bu, o'zlashtirishning majmualari vazifalarini yechish va o'quv materialini mustahkamlash, kitob bilan ishlashning o'quv malakalarini rivojlantirish uchun foydalaniladigan o'qitish usulidir.

Matnda belgilash tizimi

(√) - men bilaman deganni tasdiqlovchi belgi;

(+) - yangi axborot belgisi;

(-) - meni bilganlarimga, zid belgisi;

(?) - meni o'ylantirib qo'ydi. Bu bo'yicha menga qo'shimcha axborot kerak belgisi.

1-variant

Tushunchalar	√	+	-	?
Demografik strukturalar nimalar kiradi				
Demografik jarayonlar				
Demografik koeffitsientlar				
O'rtacha aholi soni				
Aholining tabiiy o'sishi				
Aholi takror barpo bo'lishi				
Ko'pmillatli O'zbekiston va demografik jarayonlar, davlat milliy siyosatining o'rni, uning asosiy tamoyillari				

5-mavzu. Mustaqillik yillari demografik jarayonlardagi o'zgarishlarning aholi yosh tarkibiga ta'siri. (2 soat)

Reja:

1. Mustaqillik yillari demografik jarayonlardagi o'zgarishlarning aholi yosh tarkibiga ta'siri.

2. O‘zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi.
3. O‘zbekiston mustaqilligi huquqiy asoslarining yaratilishi.

Amaliy mashg‘ulotining o‘qitish texnologiyasi.

Vaqt – 2 soat	Tinglovchilar soni:.
O‘quv mashg‘ulotining shakli	Bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish bo‘yicha seminar mashg‘uloti.
Seminar mashg‘ulotining rejasi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Mustaqillik yillari demografik jarayonlardagi o‘zgarishlarning aholi yosh tarkibiga ta’siri. 2. O‘zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi. 3. O‘zbekiston mustaqilligi huquqiy asoslarining yaratilishi.
<i>O‘quv mashg‘ulotining maqsadi:</i> tinglovchilarda Mustaqillik yillari demografik jarayonlardagi o‘zgarishlarning aholi yosh tarkibiga ta’siri bo‘yicha belgilangan vazifalar mavzusiga oid bilimlarni shakllantirish, ularning bilimlarini mustahkamlash va yangi ma’lumotlar bilan to‘ldirish.	
<i>Pedagogik vazifalar:</i> - Mavzu bo‘yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish; Bilimlarni taqqoslashni, umumlashtirishni, -tahlilni tizimlashtirish ko‘nikmalarini hosil qilish; -o‘z fikrini shakllantirish va bildirish jarayonini tashkil qilish; -kommunikatsiya, guruhlarda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.	<i>O‘quv faoliyatining natijalari:</i> Tinglovchi: Ijtimoiy sohalar. Ijtimoiy sohalarni rivojlantirishga dasturiy yondashuv. Ijtimoiy dasturlar. Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi. Sog‘liqni saqlash Milliy Dasturi. Mustaqillik yillari demografik jarayonlardagi o‘zgarishlarning aholi yosh tarkibiga ta’siri. O‘zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi. O‘zbekiston mustaqilligi huquqiy asoslarining yaratilishi kabilar haqida bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar
O‘qitish uslubi va texnikasi	Munozara, taqdimot, blits-so‘rov, bayon qilish.
O‘qitish vositalari	Ma’ruza matni, darslik va o‘quv qo‘llanmalar, marker, skoch, qog‘oz.
O‘qitish shakli	Ommaviy ,guruhiy.
O‘qitish shart-sharoiti	Guruhlarda ishlashga mo‘ljallangan o‘quv xonasi

Amaliy mashg‘ulotining texnologik kartasi.

Bosqichlar,	Faoliyat mazmuni
-------------	------------------

vaqti	O‘qituvchi	Tinglovchi
1-bosqich mashg‘ulotga kirish(5 daqqa)	1.1. Mavzu maqsadi, rejalashtirilgan natijasi va uni o‘tkazish rejasini aytadi 1.2.Mashg‘ulot munozara tarzida o‘tishini ma’lum qiladi.	1.1. Diqqat bilan tinglaydilar, yozib oladilar.
2-bosqich. Asosiy (65-min.)	2.1.Mavzu bo‘yicha asosiy tushunchalarga ta’rif berishni taklif qiladi va shu asosida blits – so‘rov o‘tkazadi (Ilova-1) . 2.2. Mustaqillik yillari demografik jarayonlardagi o‘zgarishlarning aholi yosh tarkibiga ta’siri. O‘zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi. O‘zbekiston mustaqilligi huquqiy asoslarining yaratilishi to‘g‘risida ma’lumotlar berishni taklif qiladi. 2.3. Davra suhbat sifatida davom ettirishni e’lon qiladi. Guruhlarda ishlash texnikasi asosida olib borilishini aytadi. Tinglovchilarni guruhlarga ajratadi. Guruhlarda ishlash qoidalarini tushuntiradi (Ilova – 2). 2.4. Muhokama uchun savollarni tarqatadi (Ilova -3). Vazifani bajarishda qo‘shimcha materiallardan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. Natijalarni baholash varag‘ini tarqatadi (Ilova -4). 2.5. Guruhlarda ish boshlanganligini e’lon qiladi va maslahatlar beradi. 2.6. Taqdimot va guhlarda ishlash natijalarini, o‘zaro baholashni tashkil etadi. Javoblarni sharhlaydi, bilimlarni umumlashtiradi, xulosalarga e’tiborni qaratadi.	2.1. Eshitadi. O‘ylaydi, javob beradi. 2.2. Javob beradilar. 2.3. Tinglaydilar. 2.4. Tinglaydilar, vazifalarni oladilar. 2.5. Guruh bilan birgalikda vazifalarni bajaradilar. 2.6. Taqdimot qiladi, to‘ldiradi, boshqa guruhlarga savollar beradi, o‘zaro baholashni amalga oshiradi. Yozib oladi.

3-bosqich. Yakuniy (10 min.)	3.1. Ishga yakun yasaydi va tinglovchilarga baholar qo'yadi.	3.1. Eshitadi, aniqlashtiradi.
------------------------------------	--	--------------------------------

Ilova -1.

Guruhlarda ishlash qoidasi

Sheringizni diqqat bilan tinglang.

Guruh ishlarida o'zaro faol ishtirok eting, berilgan topshiriqlarga javobgarlik bilan yondashing.

Agar yordam kerak bo'lsa, albatta murojaat kiling.

Agar sizdan yordam so'rashsa, albatta yordam bering.

Guruhlar faoliyatining natijalarini baholashda hamma ishtirok etishi shart.

Aniq tushunmog'imiz lozim:

Boshqalarga o'rgatish orqali o'zimiz o'rganamiz!

Biz bitta kemadamiz: yoki birgalikda so'zib chiqamiz, yoki birgalikda cho'kib ketamiz.

Ilova -2.

1 – guruh.

Mustaqillik yillari demografik jarayonlardagi o'zgarishlar (klastr).

2 – guruh.

Ijtimoiy ximoya tushinchasi (klastr).

3– guruh.

O'zbekiston mustaqilligi huquqiy asoslarining yaratilishi (klastr)

4 – guruh.

.O'zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi. (klastr)

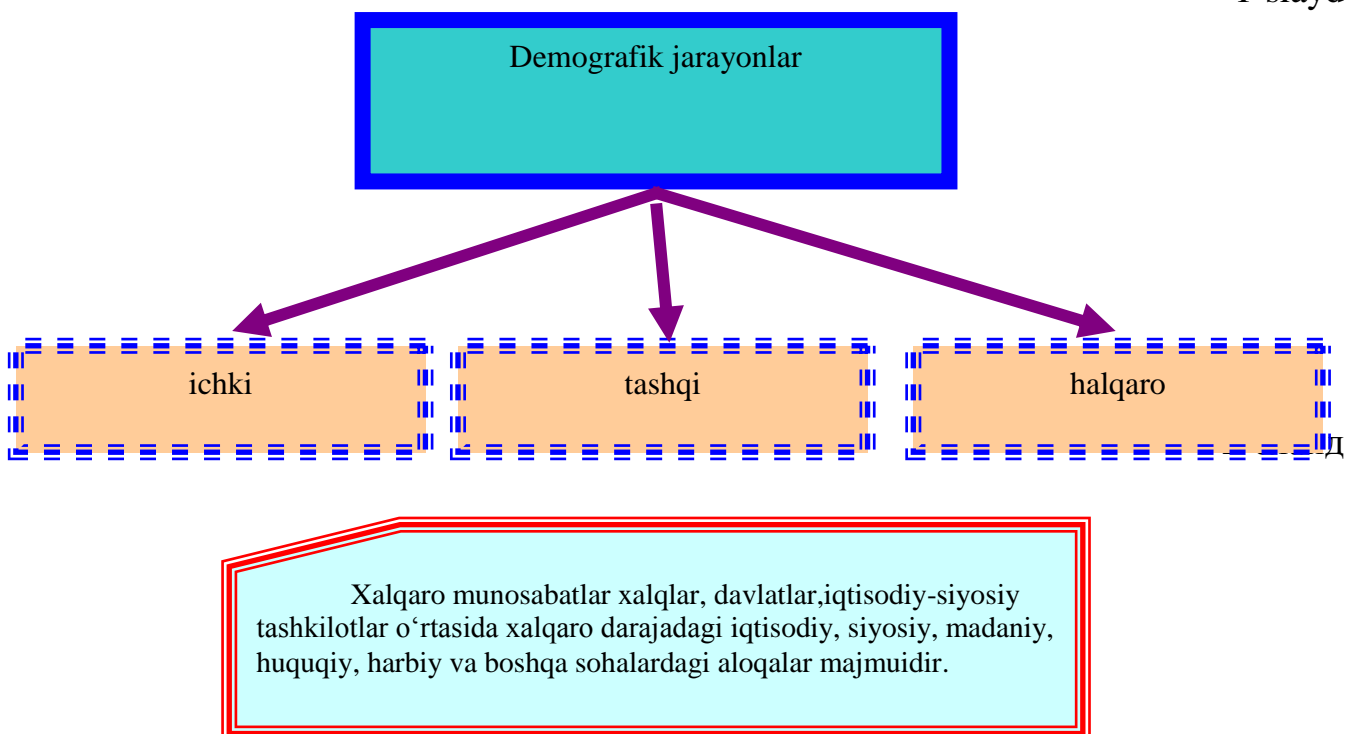
Ilova -3.

Taqdimotni baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

<i>Guruxl</i>	<i>Baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>			
	<i>Mavzuning</i>	<i>Tushuntirish(aniq</i>	<i>Guruh faolligi</i>	<i>Jami</i>

<i>ar</i>	<i>yechimi</i>	<i>lik , mantiqiylik)</i>		
	<i>0,8</i>	<i>0,8</i>	<i>0,4</i>	<i>2</i>
1				
2				
3				
4				

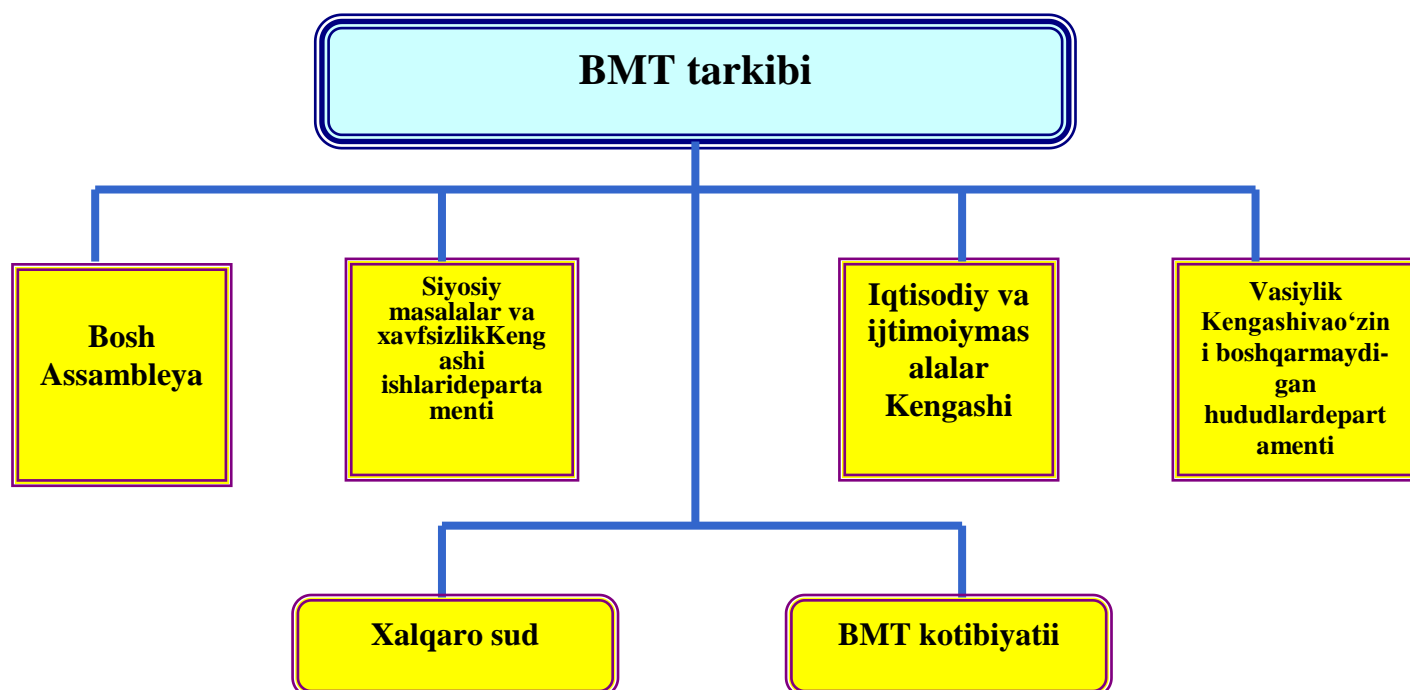
1-slayd

3- slayd

Mustaqillik yillari demografik jarayonlardagi o'zgarishlarning aholi yosh tarkibiga ta'siri. O'zbekistonda davlat boshqaruvining yangi, zamonaviy va samarali tizimining shakllanishi va rivojlanib borishi. O'zbekiston mustaqilligi huquqiy asoslarining yaratilishi

MAVZULARGA OID SAVOL-JAVOBLAR

SAVOL	JAVOB
Katta-katta kishilar ommasini birlashtiruvchi guruhlarni aniqlang	Zavod, korxonalar ishchilari, tinglovchilar
Mil.avv. II-I asrlarda Markaziy Osiyoning shimoliy qismidagi dashtlarga Mo'g'ulistondan g'arbg'a qarab ko'chib kelgan qaysi qabila mahalliy aholining etnogenezida muhim rol o'ynagan?	Gunn yoki xunlar
Ekzogamiya nima?	Tashqi nikoh
Etnoantropologik aralashuv jarayonining eng kuchaygan davrini aniqlang.	mil.avv. I mingyillik o'rtalaridan milodiy yilgacha
Bengallar qaysi davlatlar hududida tarqalgan?	Pokiston, Hindiston

V.GLOSSARIY

Termin	O'zbek tilidagi sharh	Ingliz tilidagi sharhi
Aholi	muayyan hududda doimiy istiqomat qiluvchi kishilar majmui.	a set of people permanently residing in a particular area
Aholini ijtimoiy muhofaza qilish	davlat tomonidan aholiga barcha hayot kechirish shart-sharoitlarini yaratish uchun maqsadli yunaltirilgan kafolatlar tizimi.	A system of target guarantees by the state to create all living conditions for the population

Aholiga tegishli ma'lumotlar	aholining soni, ko'payishi va turmush tarziga bog'liq barcha ma'lumotlar	all data related to population size, reproduction, and lifestyle
Aholini ijtimoiy himoyalash	aholini bozor iqtisodiyotining salbiy ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlaridan asrash, shu oqibatlarning aholi ijtimoiy-iqtisodiy ahvoriga ta'sirini yumshatish	Protection of the population from the negative social and economic consequences of the market economy, mitigation of the impact of these consequences on the socio-economic situation of the population
Aholining tabiiy o'sishi (kamayishi)	yil davomida tug'ilganlar va yil davomida o'lganlar o'rtasidagi farq	the difference between those born during the year and those who died during the year
Aholining funksional guruhlari	aholining ishlab chiqarishda qatnashishi nuqtai nazaridan ajratilgan guruhlari	groups of the population separated in terms of participation in production
Aholi sonini tartibga solish	turli ma'muriy va iqtisodiy chora-tadbirlar yordamida aholi o'rtasida tug'ilishni ko'paytirish yoki cheklash.	increase or limit births among the population through various administrative and economic measures
aholining rivojlanish	aholining miqdoriy, tarkibiy va boshqa jihatlardan	natural, economic and social laws that affect the

qonuniyatlari	o'zgarishlariga ta'sir etuvchi tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy qonuniyatlar	quantitative, structural and other changes of the population
aholini o'rganish manbalari	hudud aholisi haqida doimiy ma'lumotlar to'planib boruvchi sohalar	areas where the population of the region is constantly collected
aholining tabiiy o'sishi	aholi o'rtasida muayyan davr ichida sodir bo'lgan tug'ilish va o'lim hodisalari o'rtasidagi farq	the difference between births and deaths that occur over a period of time among the population
aholi takror barpo bo'lishi	aholi tabiiy o'sishi natijasiga bog'liq ravishda avlodlarning almashinib borish jarayoni	the process of generational change depending on the outcome of natural population growth
aholi tarkibi	hudud aholisining yosh, jins, kasbiy va h.k nuqtai nazaridan tafovuti	age, gender, occupational differences of the population of the region.
aholini o'rganish uslublari	aholini ilmiy tadqiq qilishda qo'llaniladigan ilmiy uslublar	scientific methods used in the scientific study of the population
“Demografiya” so'zining ma'nosi	birinchi bo'lib fransuz olimi Jan Klod Ashil Giyyar 1855 yilda Parijda chop yetilgan “Inson statistikasi elementlari yoki qiyosiy demografiya” kitobida ishlatdi	first used by the French scholar Jean-Claude Achilles Guillaume in his 1855 book, Elements of Human Statistics or Comparative Demography, published

		in Paris.
Demografik o'tish konsepsiyasi	aholi takror barpo bo'lishi jarayonini ifodalovchi ko'rsatkichlarning o'zgarib turishini izohlab beruvchi konsepsiya	a concept that explains the variability of indicators that represent the process of population regeneration
Demografik mayl	alvodlarning ko'proq nasl qoldirishga bo'lgan xohishidir. Demografik maylning qay darajada bo'lishi ko'proq ijtimoiy iqtisodiy negizga ega ekanligi tasdiqlangan	is the desire of the alvods to leave more offspring. It has been proven that the degree of demographic inclination has a greater socio-economic basis
Daromad solig'i	fuqarolarni bir yil davomidagi yalpi daromadidan olinadigan majburiy to'lov (soliq)	mandatory payment of citizens from gross income for a year (tax)
demogeografiya	ademografiya va aholi geografiyasi fanlarining aloqadorligi natijasida hosil bo'lgan tadqiqot sohasi.	a field of research formed as a result of the interdependence of the sciences of ademography and population geography
Etnogeografiya	etnografiya va aholi geografiyasi fanlarining aloqadorligi natijasida hosil bo'lgan tadqiqot sohasi	a field of research formed as a result of the interrelationship of the sciences of ethnography and population geography
Invayronmentalizm	jamiyat taraqqiyotining geografik tabiiy sharoitga bog'liqligini ta'kidlovchi	a doctrine that emphasizes that the development of society

	ta'limot	depends on geographical natural conditions
Ortiqcha aholi	iqtisodiyotning stixiyali rivojlanishida ishlab chiqarishda majburan qatnasha olmayotgan aholi. Ishsizlar	the population that is not forced to participate in production in the spontaneous development of the economy. Unemployed
Fuqarolik holatlarini qayd qilish	aholi o'rtasida tug'ilish, o'lim, nikohga kirish, ajralish holatlarini qayd qilib borish	registration of births, deaths, marriages, divorces among the population
Aholi ro'yxatlari	hukumat tomonidan aholi haqida to'liq ma'lumot olish maqsadida davriy o'tkazilib turadigan ijtimoiy-siyosiy tadbir	a socio-political event held periodically by the government to obtain complete information about the population
Zamonaviy etnik jarayonlar	Yer yuzi aholisini tashkil etuvchi xalqlarning o'zaro ijtimoiy, siyosiy munosabatlar jarayonidagi aloqalari	Relationships of the peoples of the world in the process of social and political relations
Birlashuv	etnik jarayonlar davomida xalqlarning bir-biriga yaqin aloqadorligi	the close interdependence of peoples during ethnic processes
Bo'linish	turli xalqlarning etnik jarayonlar davomida bir-biridan uzoqlashuvi	the alienation of different peoples during ethnic processes
Stabil aholi	muayyan hududda doimiy ro'yxatdan o'tgan holda	the number of people permanently registered in

	istiqomat qiluvchi aholi soni	a particular area
Real aholi	muayyan hududda doimiy istiqomat qiluvchi aholi bilan birgalikda vaqtincha yashab turgan aholi soni	the number of people temporarily living with a permanent resident in a particular area
Ijtimoiy soha obektlari	aholining munosib turmush sharoiti va farovonligini ta'minlashga xizmat qiluvchi soha va tarmoqlar majmui. Bular qatoriga uy-joy fondlari, sog'liqni saqlash, maorif, sport, madaniyat muassasalari va boshqalarni kiritish mumkin	a set of sectors and sectors that serve to ensure the well-being and well-being of the population. Among these, it is possible to include housing funds, health care, education, sports, cultural institutions and others
Ijtimoiy fikr	aholining muayyan guruhlari, qatlami, tabaqalarining voqelikdagi turli xodisa va harakatlarga nisbatan baholovchi munosabatidir. Bunday baho ma'qullash, qoralash yoki betaraf pozitsiyada namoyon bo'lishi mumkin	it is the evaluative attitude of certain groups, strata, strata of the population towards the variety xodisa and actions in reality. Such an assessment can manifest itself in approval, condemnation or neutral position
Ijtimoiy hamkorlik	xilma-xil fikr va qarashlarga ega bo'lgan, turli millat, irq va dinga mansub shaxs va guruhlarning umumiy maqsad yo'lidagi	solidarity of individuals and groups of different nationalities, races and religions with different

	hamjihatligi	views and attitudes towards the common goal.
Iqtisodiyotning raqobatbardoshligi	mamlakat iqtisodiyotining xalqaro savdoda ishtirok etish, jahon bozoridagi o'z o'rni va mavqeini saqlab qolish va kengaytira olish, jahon talablariga javob beradigan mahsulotlar ishlab chiqara olish layoqati bo'lib, quyidagilar orqali belgilanadi: mamlakatdagi ishlab chiqarishning texnik-iqtisodiy darajasi, ishlab chiqarish xarajatlari miqdori, ishlab chiqarilayotgan tovarlar sifati, infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi, mutlaq va nisbiy ustunliklarning mavjudligi	the participation of the country's economy in international trade, the preservation and acquisition of its place and position in the world market, the ability to develop products that meet the requirements of the world, is determined by: the technical and economic level of production in the country, the amount of production costs, the quality of goods produced, the level of development of infrastructure,
Investitsiya dasturi	ishlab chiqarishni rivojlantirish maqsadida mamlakat yoki chet ellarda iqtisodiyotning turli tarmoqlariga uzoq muddatli kapital kiritish uchun ishlab chiqilgan dastur	it is a program designed to add long-term capital to various sectors of the economy in the country or abroad for the purpose of developing production
Investitsiya kompleksi	investitsiya faoliyatini ta'minlovchi tashkilotlar,	complex of organizations, enterprises and firms

	korxonalar va firmalar majmuasi	providing investment activity
Investitsiya muhiti	investitsiyalar jozibadorligi hamda xavf-xatar darajasini belgilab beruvchi ijtimoiy-iqtisodiy, moliyaviy va siyosiy omillar majmui	a set of socio-economic, financial and political factors that determine the attractiveness of investments and the level of risks
Innovatsion texnologiyalar	iqtisodiyotga yangiliklarni tatbiq etish bosqichlarida qo'llaniluvchi usul va vositalar majmui bo'lib, o'z ichiga joriy etish, trening, konsalting, transfert, audit, injiniring kabi turlarini oladi	it is a set of methods and tools used in the stages of application of innovations to the economy and includes such types as introduction, training, consulting, transfer, audit, engineering
Innovatsiya jarayoni	yangilik g'oyasini rivojlantirishdan uning pirovard iste'molchi tomonidan iste'mol qilinishigacha bo'lgan mantiqiy izchillikda harakatlanuvchi jarayon. Bu yangilikning ilmiy-texnik, ishlab chiqarish-iqtisodiy va ijtimoiy-tashkiliy salohiyatini yaratish, rivojlantirish va undan foydalanish jarayonidir. Innovatsiya jarayonining quyidagi bosqichlari mavjud - yangilikni yaratish, uni	the process of moving from the development of the idea of innovation to its consumption by the ultimate consumer is logically consistent. This is the process of creating, developing and using the scientific-technical, production-economic and socio-organizational potential of innovation. There are the following

	o'zlashtirish, tarqatish va takomillashtirish	stages of the innovation process-the creation, its mastering, distribution and improvement
Inson va fuqarolarning huquq va erkinliklari	insonga bekamu-ko'st yashash imkoniyatlarini beruvchi iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va siyosiy sohalarda o'zining imkoniyat va talablarini amalga oshirishni ta'minlovchi huquqiy maqom. Inson va fuqarolarning huquq hamda erkinliklariga rioya etish O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy tuzumining asosidir	it is a legal status that gives a person the opportunity to live freely in economic, social, cultural and political spheres, ensuring the implementation of his opportunities and requirements. Observance of the rights and freedoms of people and citizens is the basis of the constitutional system of the Republic of Uzbekistan.
Inson omili	amalga oshirilayotgan barcha islohotlarning bosh yo'nalishi va samaradorligining pirovard natijasini belgilab beruvchi asosiy tamoyil. Inson omili tarkiban ikki muhim jihatni o'z ichiga oladi. Birinchi jihat O'zbekistonda jami ijtimoiy tuzilma, ta'lim va sog'liqni saqlash, nafaqa bilan ta'minlash tizimini, aholini ekologik va	the main principle that determines the ultimate result of the main direction and effectiveness of all reforms carried out. The human factor contains two important genes. The first aspect is the protection of the total social structure,

	boshqa xavf-xatardan himoya qilishdan iborat. Davlatning doimiy e'tiborini o'zida ifodalaydi. Ikkinchi jihat esa yalpi ijtimoiy taraqqiyot jarayonlarida shaxsning o'z ishtiroki, bunyodkorligi, yaratish zavqi, sa'y-harakatlari va shijoatini ifodalanishini nazarda tutadi	education and health, pension system, population from environmental and other risks in Uzbekistan. It expresses in itself the constant attention of the state. The second aspect implies the person's participation, creativity, pleasure of creation, efforts and enthusiasm in the processes of gross Social Development
Inson huquqlari	kishilarning yashash va faollashib borishi uchun ularga berilgan huquqlardir	these are the rights granted to people to live and work
Institutsional siyosat	davlat tomonidan mulkchilik, mehnat, moliyaviy, ijtimoiy va boshqa sohalarda yangi iqtisodiy institutlarni shakllantirish, eskilarini yo'qotish, mavjudlarini transformatsiyalash bo'yicha amalga oshiradigan choratadbirlar, hatti-harakatlar	measures carried out by the state on the formation of new economic institutions in the areas of ownership, Labor, financial, social and other spheres, the elimination of old ones, the transformation of existing ones, the conduct of actions
Ishsizlik	iqtisodiy jihatdan aktiv (faol)	economically, part of the

	aholining bir qismi o‘z kuchini qo‘llay olmay «ortiqcha» bo‘lib, mehnat zaxirasi armiyasi bo‘lib qolish hodisasi	active (active) population is "superfluous" without the use of its own power, the phenomenon of becoming an army of Labor Reserve
Kuchli davlat	omma faoliyatiga asoslangan kuchli boshqaruv tizimiga, rivojlangan iqtisodiyot, yuksak ma’naviyatga ega bo‘lgan davlat. Bunday davlat mustahkam iqtisodiy, huquqiy va ma’naviy asosga ega bo‘ladi. Uning qudrati fuqarolar hamjihatligi, jamiyatdagi do‘stlik va bag‘rikenglik, har bir fuqaroning onglilik darajasi, davlat boshqaruvidagi faol ishtirokiga asoslanadi	a state with a strong management system, a developed economy, a high spirituality, based on public activities. Such a state will have a solid economic, legal and spiritual basis. His power is based on the solidarity of citizens, friendship and tolerance in society, the level of consciousness of each citizen, his active participation in public administration
Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari	mustahkam iqtisodiy asosga ega bo‘lgan, demokratik qadriyatlar qaror topgan, ma’naviy–ma’rifiy yuksaklikka erishgan va boshqaruvning demokratik uslublari shakllangan davlatdan jamoat va nodavlat tashkilotlari hal qiluvchi o‘rin tutadigan jamoatchilik fikri, tashabbusi va	the concept of transition to a society where public opinion, initiative and control over government agencies are of paramount importance, where public and non-governmental organizations have a

	<p>davlat idoralari ustidan nazorati ustuvor ahamiyat kasb etadigan, fuqarolar o‘zini-o‘zi boshqarish idoralarining roli muttasil ortib boradigan jamiyatga o‘tish konsepsiyasi</p>	<p>decisive place, where democratic values are decided, spiritual and educational heights are achieved and democratic methods of management are formed, the role of self-government agencies of citizens is constantly increasing</p>
Kuchli jamiyat	<p>mustahkam negizning barqarorligi ta’minlangan, davlatning boshqaruvchilik faoliyati qisqarib, jamoat tashkilotlarining roli kuchaygan, fuqarolarning qonun asosida, ularning huquq va erkinliklari oliy qadriyatlarga aylangan jamiyat</p>	<p>the stability of the solid foundation was ensured, the managerial activity of the state was reduced, the role of public organizations was played, the rights and freedoms of citizens on the basis of the law became higher values of the society</p>
Mustaqillik	<p>(arabchadan - tobe emaslik, ixtiyori o‘zidalik, qaram emaslik) – erkin va ozod ravishda, boshqalarning rahbarligisiz ish yurita bilish. Mustaqillik barcha jabhalarda munosabatlarni meyor-mezonga soladi, har qanday kamsitish, tobelikni inkor etadi. Mustaqillik – o‘zaro hurmat,</p>	<p>(from Arabic-non-subordination, self-discretion, non – dependence) - ability to work freely and freely, without the leadership of others. Independence normalizes relations on all fronts, denies any discrimination,</p>

	bir-birlarini qadrlash, milliy va bashariy qadriyatlarga tayanib ish ko‘rish, keng dunyoqarash va erkin tafakkurga tayanib yashash, fikrlash, o‘z hayotini o‘zi tashkil etish imkoniyati va amaliyotini bildiradi	subjugation. Independence means mutual respect, respect for each other, work relying on national and human values, living relying on a broad worldview and free thinking, thinking, the possibility and practice of organizing one's own life on its own
Mamlakatshunoslik	mamlakat geografiyasi. Muayyan mamlakatning tabiiy, iqtisodiy va ijtimoiy geografik sharoitini o‘rganish sohasik	geography of the country. The study of the natural, economic and social geographical conditions of a particular country is a field
Mehnat reduksiyasi	bu murakkab mehnatni oddiy mehnatga aylantirish demakdir	it means turning complex labor into simple labor
mehnat resurslari	mamlakat yoki hududdagi ijtimoiy mehnat taqsimotida qatnashayotgan aholi.	the population involved in the division of social labor in a country or region.
O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati	O‘zbekiston Respublikasi Oliy majlisining Senati (yuqori palatasi) hududiy vakillik palatasidar	Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan (Upper Chamber) regional representation chamber

Fuqarolik jamiyati	Konstitutsiyaviy huquq nazariyasida ijtimoiy hayotning huquq va demokratiyaga asoslangan zaruriy va oqilona usuli, insonga uning iqtisodiy va siyosiy borliqning shakllarini erkin tanlash huquqi kafolatlanadigan, inson huquqlari qaror topadigan, mafkuraviy plyuralizm ta'minlanadigan ijtimoiy tuzum	In the theory of constitutional law, social life is a necessary and rational method based on law and democracy, a social system in which a person is guaranteed the right to freely choose the forms of his economic and political existence, human rights are decided, ideological pluralism is ensured
Fuqarolik mas'uliyati	jamiyatning demokratik rivojlanishi jarayonida erishgan yutuq va muvaffaqiyatiga fuqarolarning ongli munosabati, yutuqlarni yanada ko'paytirish va ulardan foydalanishda faol qatnashishi	conscious attitude of citizens towards the achievement and success of the society in the process of democratic development, their active participation in the further reproduction and use of achievements
Xalqaro tashkilotlar	ularning har biri xalqaro siyosatda o'zlarining faoliyat maqsadlari yo'nalishlariga qarab, yer yuzi taraqqiyotida egallab turgan mavqelariga qarab, umuman xalqaro siyosiy-amaliy munosabatlar jarayonida harakatlarga kirishadigan	each of them, depending on the direction of their activity goals in international politics, depending on their position in the development of the Earth, plays an important role in

	boshqa xalqaro tashkilotlar tizimidagi maqomlariga qarab ahamiyat kasb etadilar	the process of international political and practical relations in general, depending on their status in the system of other international organizations entering into action
Yalpi ichki mahsulot	mamlakatda bir yil davomida ishlab chiqarilgan jami pirovard mahsulot va xizmatlarning bozor qiymati	the market value of total ultimately products and services produced in the country for one year
Hududiy (migratsion) harakat	aholi migratsiyasi, ya'ni kishilarning bir joydan ikkinchi joyga ko'chishi bilan bog'liqdir. Aholimigratsiyasi ham juda ko'plab sabablarga ega bo'lib, aholirivojlanishiga alohida ta'sir ko'rsatuvchi omildir.	population migration, i.e., the movement of people from one place to another. Population migration also has many causes and is a factor that has a particular impact on population development.
Demografik strukturalar	aholining yosh, jins, nikoh, oila kabi tarkibiy qismlarini tashkil qiluvchi tizimlar.	systems that make up components of the population such as age, gender, marriage, family.
Demografik jarayonlar	aholi o'rtasidagi tug'ilish, o'lim, nikohga kirish, ajralish kabi uzluksiz sodir bo'ladigan jarayonlar	processes that occur continuously among the population, such as births, deaths, marriages, and divorces

Demografik koeffitsentlar	aholi o'rtasida sodir bo'layotgan demografik jarayonlarning statistik ko'rsatkichlari.	statistical indicators of demographic processes occurring among the population
O'rtacha aholi soni	muayyan hududda istiqomat qiluvchi aholining ma'lum davrlar oralig'idagi o'rtacha miqdori.	the average amount of population living in a particular area over a period of time.
Etnik hudud	Bir tilli etnoslarning bir hududda yashashi	
Etnotoponimiya	etnoslarga boy geografik joy nomlari	
Fortifikatsiya	mudofaa inshootlari	

BITIRUV ISHLARI MAVZULARI

1. “O‘zbekistonda tarixiy-demografik jarayonlar” manbashunosligi va tarixshunosligi
2. O‘zbekiston Respublikasining Prezidentining asarlarida O‘zbekistondatarixiy-demografik jarayonlar yoritilishi
3. Aholini ro‘yxatga olishni o‘tkazish Konsepsiyasini va uzoq muddatli prognozlar va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish maqsadli dasturlari
4. Ish o‘rinlarini tashkil etish va aholi bandligini ta‘minlash dasturlarining hususiyatlari va barqaror rivojlantirish
5. Milliy maqsadlari indikatorlarini shakllantirish omillari
6. O‘zbekistonda ish o‘rinlarini tashkil etish va aholi bandligini ta‘minlash dasturlarini ishlab chiqish va barqaror rivojlantirish omillari
7. Mehnat resurslari joylashuvi va ulardan foydalanish
8. Tarixiy demografiya – demografik jarayonlarning mamlakatlar va xalqlar tarixidagi dinamikasi va holatini(1990-2000 y.y.)
9. O‘zbekistonda mustaqillik yillarida demografik jarayonlardagi o‘zgarishlar
10. Aholi o‘sishi va joylashishi, aholi yosh tarkibiga ta‘siri
11. Respublikada urbanizatsiyaning rivojlanish xususiyatlari
12. Globallashtirish davrida O‘zbekiston jahon migratsiya jarayonlarining ajralmas qismi sifatida
13. Mehnat migratsiyasi
14. Ko‘pmillatli O‘zbekiston va demografik jarayonlar, davlat milliy siyosatining o‘rni, uning asosiy tamoyillari
15. Mustaqillik yillari demografik jarayonlardagi o‘zgarishlarning aholi yosh

tarkibiga ta'siri.

16. Aholi tabiiy ko'payishidagi hududiy tafovutlar
17. Aholi dinamikasi va milliy tarkibidagi o'zgarishlar
18. Demografik o'zgarishlarning millatlararo munosabatlarga ta'siri
19. Aholini qo'llab-quvvatlash borasidagi ijtimoiy islohotlar
20. Respublika aholisi migratsiyasining hududiy tahlili.
21. Mustaqil O'zbekiston ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlarning demografik jarayonlarga ta'siri
22. Ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarning Farg'ona vodiysi aholisi turmushida aks etishi
23. Aholi tabiiy ko'payishidagi hududiy tafovutlar
24. Demografik vaziyatning o'zgarishi va millatlararo munosabatlar
25. Farg'ona vodiysida demografik o'zgarishlarning millatlararo munosabatlarga ta'siri
26. Aholi dinamikasi va milliy tarkibidagi o'zgarishlar
27. O'zbekiston aholisi migratsiyasining demografik demografik vaziyatga ta'siri
28. Farg'ona vodiysi aholisi migratsiyasining demografik demografik vaziyatga ta'siri
29. Farg'ona vodiysi aholi migratsiyasining hududiy tahlili
30. Aholini qo'llab-quvvatlash borasidagi ijtimoiy islohotlar
31. Mustaqillik va milliy munosabatlarning rivojlanishi
32. O'zbekiston demografik jarayonlari va aholi bandligi
33. Farg'ona vodiysi aholisining etnodinamikasi
34. Farg'ona vodiysi shaharlari (demografiya to'g'risida ba'zi fikrlar)
35. Farg'ona vodiysi uyg'urlari: turmush tarzi va madaniyati

36. O‘zbekiston shaharlari demografiyasi
37. Aholi migratsiyasi va milliy madaniyat markazlari
38. O‘zbekistonda demografik jarayonlar va ularning xususiyatlari
39. O‘zbekistonda oila demografiyasi
40. Farg‘ona vodiysi aholisi turmush tarzi va madaniyati
41. O‘zbekistonda qishloq joylar demografiyasi
42. Farg‘ona mintaqasi aholisi va mehnat resurslari
43. Farg‘ona vodiysining demografik tarixi (1991-2006)
44. O‘zbekistonda millatlararo munosabatlar va ma’naviy jarayonlar (XX asrning 80-yillari misolida)
45. Sovet totalitar siyosatining O‘zbekiston aholisi milliy tarkibi shakllanishiga ta’siri (1941-1990 y.y.)

VI.FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

- 1.Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
- 2.Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
- 3.Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
- 4.Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
- 5.Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.
- 6.Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi –T.:“O‘zbekiston”,2021.464 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

- 6.O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018.
- 7.O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
- 8.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyundagi “Oliy ta’lim muasasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PF-4732-sonli Farmoni.
- 9.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni.
- 10.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli Qarori.
- 11.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi

2018 yil 21 sentabrdagi PF-5544-sonli Farmoni.

12.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 maydagi “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.

13.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyundagi “2019-2023 yillarda Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetida talab yuqori bo‘lgan malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini rivojlantiri chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4358-sonli Qarori.

14.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.

15.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgustdagi 8 oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.

16.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 24 maydagidagi“Qadimiyyozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2995-sonli Qarori.

17.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 dekabrdagi “Moddiy madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4068-sonli Qarori.

III. Maxsus adabiyotlar

18.Allison S. (Ed.). History of Europe: Series B: Middle ages. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 1243 p.

19.Allison S. (Ed.). History of Europe: Series S: New Era. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 1243 p.

20.Avery P. The Cambridge History of Iran. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 871 p.

21.Bayly S. The Cambridge History of India. – Cambridge: Cambridge University Press, 2020. – 1093 p.

22. Bose S. *The New Cambridge History of Asia*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2 part. 2020. – 2062 p.
23. Brundage A. *Going to the Sources: A Guide to Historical Research and Writing*. – Oxford: John Wiley & Sons, 2017.
24. Bunch B., Hellemans A. *The history of science and technology*. – Boston – New York, 2004.
25. Burton A. (Ed.). *History of the world from ancient to modern times: Europe*. – Cambridge: Harvard University Press, 2019. – 1487 p.
26. Burton A. (Ed.). *History of the world from ancient to modern times: North and South America*. – Cambridge: Harvard University Press, 2019. – 1084 p.
27. Collins R. *The Arab Conquest of Spain, 710–797*. – Oxford: Blackwell Publishing, 2018.
28. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
29. *English for academics*. Cambridge University Press and British Council Russia, 2014. Vook 1,2.
30. Grant E. *A Source Book in Medieval Science*. – Cambridge: Harvard University Press, 2016. – 587 p. (Reprint).
31. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publications. 2015. 191.
32. Haskins C. H. *Studies in the History of Mediaeval Science*. – New York: Frederick Ungar Publishing, 2019. (Reprint).
33. Haskins C. H. *The Renaissance of the Twelfth Century*. – Cambridge: Harvard University Press, 2018. (Reprint).
34. Huntington S.P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. – New York: Simon and Schuster, 2017. – 358 p.
35. Mahmudov O. *The beginning of the European renaissance // International Journal of Research and Development*. 2020. – Vol. 5 (7). Pp. 104-108. DOI: <https://doi.org/10.36713/epra4787>

36. Makhmudov O.V. The Toledo School – early center of investigation of the works Central Asian scholars in the Europe. – Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2017.– p. 193.
37. Natalie Denmeade. Gamification with Moodle. Packt Publishing - ebooks Account 2015. - 134 pp.
38. Roberts J.M., Westad O.A. The History of the World. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 1260 p.
39. Sarton G. Introduction to the History of Science. – Vol. 1. From Homer to Omar Khayyam. – Oxford: John Wiley & Sons, 2019. (Reprint).
40. Sarton G. Introduction to the History of Science. – Vol. 2. From Rabbi ben Ezra to Roger Bacon, Parts I-II. – Baltimore: Carnegie Institution of Washington, 2020. (Reprint).
41. Starr F. Lost Enlightenment: Central Asia's Golden Age from the Arab Conquest to Tamerlane. – Princeton: Princeton University Press, 2015.
42. Watt W. M. The influence of Islam on medieval Europe. (Islamic Surveys 9). – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020. (Reprint).
43. William Rice. Moodle E-Learning Course Development - Third Edition. Packt Publishing - ebooks Account; 3 editions 2015. - 350 pp.
44. Aydin Arif o'g'li A. Xroniki musulmanski x gosudarstv I – VII vekov xidjri. – Moskva: Umma, 2018. – 448 s.
45. Alimova D.A. Istoriya kak istoriya, istoriya kak nauka. T. I. Istoriya i istoricheskoye soznaniye. – T.: Uzbekiston, 2008.
46. Belogurov A.Y. Modernizatsiya protsessi podgotovki pedagoga v kontekste innovatsionnogo razvitiya obshchestva: Monografiya. — M.: MAKS Press, 2016. — 116 s. ISBN 978-5-317-05412-0.
47. Bolshakov O. G. Istoriya Xalifata. – T. 4. Apogey i padeniye arabskogo Xalifata. – Moskva: Vostochnaya literatura, 2018. – 368 s.
48. Gabrielyan S. I. Istoriya stran Azii i Afriki v novoye vremya. – Tashkent, 2012.

49. Gulobod Qudratullo qizi, R. Ishmuhamedov, M. Normuhamedova. An'anaviy va noan'anaviy ta'lim. – Samarqand: “Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi” nashriyoti, 2019. 312 b.
50. Yevropa mamlakatlari va AQSH 1640–1918 yillarda. /A. Xolliyev tahriri ostida.–Toshkent: Universitet, 2010.
51. Ibraymov A.YE. Masofaviy o'qitishning didaktik tizimi. metodik qo'llanma/tuzuvchi. A.YE. Ibraymov. – Toshkent: “Lesson press”, 2020. 112 bet.
52. Istoriya noveyshego vremeni stran Yevropi i Ameriki v 1945 – 2000 gg. / pod red. YE. Yazikova. – Moskva: Nauka, 2015.
53. Istoriya noveyshego vremeni stran Yevropi i Ameriki v 1945 – 2000 gg. II chast / pod red. N.A. Rodrigues. – Moskva: Nauka, 2014.
54. Istoriya srednix vekov. / pod red. S.P. Karpova. – 1-2 ch. – Moskva: MGU, 2018.
55. Ishmuhamedov R.J., M. Mirsoliyeva. O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 b.
56. Luchenkova YE., Myadel A. Istoriya nauki i texniki. – M.: Litres, 2017. – 431 s.
57. Matyoqubov X.X. Xorazm vohasi bronza asri va ilk temir davri tarixi. – Toshkent. 2017.
58. Mommzen T. Istoriya Rima. – M.: Litres, 2020. – 591 s.
59. Muslimov N. Ava boshqalar. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. O'quv-metodik qo'llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.
60. Nemirovskiy A., Nikishin V., Ladinin I., Novikov S. Istoriya drevnego mira. Vostok, Gretsiya, Rim. – M.: Litres, 2020. – 786 s.
61. Problemi istorii i mejdissiplinarnogo sinteza. – M.: Litres, 2019. – 561 s.
62. Rtveladze E.V. Istoriya gosudarstvennosti Uzbekistana. – Toshkent: Uzbekistan, 2009.
63. Rusina Y.A. Metodologiya istochnikovedeniya. – Yekaterinburg, 2015.
64. Usmonov B.SH., Habibullayev R.A. Oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish.–T.: “TKTI” nashriyoti, 2019.

- 65.Xannikov A. Texnika: ot drevnosti do nashix dney. – M.: Litres, 2020. – 384 s.
- 66.Xoliqulova X. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda imkoniyati cheklangan shaxslarni himoya qilish siyosati. – Toshkent. Mumtoz so‘z, 2017.
- 67.Sheypak A. Istoriya nauki i texniki. – M.: Litres, 2020. – 513 s.

IV. Internet saytlar

- 68.O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi: www.edu.uz.
69. Bosh ilmiy-metodik markaz: www.bimm.uz
- 70.[www. Ziyonet. uz](http://www.Ziyonet.uz)
- 71.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti: www.gov.uz
- 72.O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining rasmiy sayti: <http://www.edu.uz/modules/wfchannel>
73. “Xalqso‘zi” gazetasi – [wwwinfo XS. Uz](http://wwwinfo.XS.Uz).
74. “Turkiston” gazetasi – [wwwturkistonsarkor. uz](http://wwwturkistonsarkor.uz).
75. “Ma’rifat” jurnali – [wwwma’rifat – inform](http://wwwma’rifat-inform).
76. “Jamiyatvaboshqaruv” jurnali – wwwrzultacademyfreenetuz.
77. “Moziydan sado” jurnali – [www moziy dostlink. Net](http://wwwmoziydostlink.Net)